



Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>



Gl. Estrup 2001



Årbog for
Dansk Landbrugsmuseum og
Jyllands Herregårdsmuseum

Gl. Estrup 2001

Årbog for Dansk Landbrugsmuseum &
Jyllands Herregårdsmuseum



2002

Udgivet af Dansk Landbrugsmuseum 2002
Gl. Estrup, DK 8963 Auning
Telf. 86 48 34 44

Redaktion: Peter Bavnhøj, Irene Hellvik og Jens Aage Søndergaard
Foto: Alle fotos er, hvor intet andet er nævnt, taget af Dansk Landbrugsmuseum

Produktion: Elmenhoff - grafiske løsninger i centrum

ISBN 87-89429-16-8
ISSN 095-7013

© Eftertryk kun tilladt med kildeangivelse

Forside: Rasmus Christiansen: „Køer på en mark“, 1928
Gave til Dansk Landbrugsmuseum fra Djurslands Bank 2001

Indholdsfortegnelse

Forord	5
Peter Bavnshøj Årets gang på Landbrugsmuseet	7
Britta Andersen Årets gang på Herregårdsmuseet	22
Irene Hellvik Husdyrbevaring – særudstilling 2001	27
Jens Aage Søndergaard Kastration	36
Irene Hellvik Mennesker og husdyr i det 19. og 20. århundrede – særudstilling 2001	45
Erik Hovgaard Jacobsen Mejetærskerens historie i dansk landbrug	52
Irene Hellvik Præstegårdshaver i Danmark – særudstilling 2001	64
Anette Jørgensen Kulturformidlingsprojekt om 1700-tallets herregårdsmiljø	69
Helle Ålsbøl ”Og så hakkede vi roer for at tjene lidt ekstra...” Om arbejdslivet på en fynsk proprietærgård i efterkrigstiden	74
Kræn Ole Birckjær Fremtidens landbrugsbyggeri	88

Forord

af redaktørerne

”Gl. Estrup 2001” er som tidligere en fælles årbog for de to museer på Gl. Estrup, Dansk Landbrugsmuseum og Jyllands Herregårdsmuseum. Bogen indeholder en række spændende artikler fra begge museer. Artiklernes spændvidde, emnevariation og forskellighed i stil og sproglig udtryk afspejler meget godt det frodige museumsliv og den mangfoldighed af aktiviteter, udstillinger og forskningstiltag som udfolder sig på de to museer.

Årbogen skiftede udseende sidste år. Det nye udseende er fastholdt med den variation, at et ”produkt” fra landbrugsmuseets virksomhed gengives i venstre side på omslaget. Sidste år var det en gren af et æbletræ, og i år er det dyr. Landbrugsmuseets fokus har netop i 2001 rettet sig mod husdyrene med såvel udstillinger som med opførelsen af Center for den levende Kulturarv. Ligeledes er museets landbrug blevet optimeret og forbedret på en række væsentlige punkter.

Det er vores håb, at ”Gl. Estrup 2001” naturligvis vil blive læst af de mange, der på en eller anden måde har tilknytning til stedet eller museerne, men også gerne af en bredere kreds – alle som har interesse i landbrugs- eller herregårdskultur. Redaktionen vil gerne takke alle, der har bidraget med artikler, oplysninger, korrekturlæsning eller på anden måde har bistået til årbogens udgivelse.

Årets gang på Landbrugsmuseet

af Peter Bavnhøj, museumsdirektør Dansk Landbrugsmuseum

Hvor år 2000 i høj grad var præget af arbejdet med at skabe stabilitet for museet og der blev ofret betydelige ressourcer på at iværksætte omstilling og udvikling af mange nye personalemæssige tiltag, så blev 2001 et konsoliderings og stabiliserings år, hvor flere nye faglige initiativer kunne sættes i værk. Desværre kom faren for mund- og klovsyge til at sætte sit

præg på en stor del af foråret og sommerperioden. Mange store arrangementer måtte aflyses og museet måtte bruge meget energi på at træffe særlige foranstaltninger på at undgå smittefaren overfor museets husdyr. Alt i alt blev det dog et godt museumsår. Naturligvis med færre besøgende som følge af mund- og klovsygefare, men et år med arbejdsro, med



Den gamle bipavillon fra 1911 blev hjemtaget til museet i 1999. Senere er det spændende bygningsværk blevet grundigt istandsat på museets snedkerværksted, og i sæsonen 2001 kunne Biavlrelauget igen tage pavillonen i brug til dens oprindelige formål efter den gennem årtier har fristet en skønhed som redskabsskur i en have i Allerød i Nordsjælland.

god udvikling i det museumsfaglige arbejde og med et spændende nybyggeri som ramme for formidlingen af museets husdyr og kulturplanter.

Indsamling, konservering og magasinering
Museets samlinger androg ved årets slutning godt 70.000 genstande. Som vi som regel udtrykker det: Spændvidden i vores samlinger skal repræsentere hele Danmark og dækker i princippet alt indenfor landbruget og landbo-kulturen fra oldtid til nutid i størrelse fra en mælkekapel eller en 1 1/2 cm. lang model af en tøjrepæl til en mejetærsker eller en moderne kartoffeloptagermaskine på 3-4 tons. Da museets ”samlinger” også omfatter den levende del af landbrugets kulturarv, husdyr og planter, så har vi, som landsdækkende specialmuseum særlige problemstillinger at forholde os til i vores hverdag. Dette angår både indsamlings-, bevarings-, forsknings- og formidlingsarbejdet. Som det nok kan forstås giver alene de meget forskellige genstandsgrupper og størrelserne på tingene anledning til mange overvejelser både hvad angår istandsættelse og opbevaring af tingene.

Igennem de seneste par år har museet i høj grad været fokuseret på at indsamle genstandene fra de seneste 30-40 års landbrug. Vi indsamler kun undtagelsesvis ting fra ”hesteredskabernes periode”. Vores mål er, at få museets samlinger gjort repræsentative for årene efter 1960, og dette mål har vi svært ved at opfylde. Vores mest påtrængende problem i disse år er at fremskaffe den fornødne magasinplads, så vi også bliver i stand til at modtage de store maskiner som repræsenterer landbrugets udviklingshistorie efter 1960. Vi arbejder ihærdigt på at løse problemet, og vores mål er ikke nødvendigvis et nyt stort magasinbyggeri på Gl. Estrup. Vi har forståelse for det argument, at Gl. Estrup også er et helstøbt men sårbart herregårdsmiljø, som let kunne lide skade ved at

blive overplastret med nye magasinbygninger for tæt på det gamle herregårdsanlæg. Flere magasiner på området ville også være u hensigtsmæssigt overfor publikum, som i forvejen må anstrenge sig for at finde rundt og få overblik blandt de mange eksisterende bygninger på stedet. Vi finder, at det kunne være lige så hensigtsmæssigt at få adgang til magasinbygninger udenfor museets område, men bygninger som skulle ligge i en bekvem afstand, max. 4-6 km fra museet.

Som et led i renoveringen af Ridehuset – den 800 m² store 1700-tals bygning, som i 2000 blev totalistandsat – fik museet tilført ekstra økonomiske ressourcer af Kulturministeriet til en gennemgang og istandsættelse af de ca. 800 museums-genstande som tidligere blev opbevaret i Ridehuset. Med bygningens ibrugtagning i slutningen af 2000 kunne de første konserverede genstande tilbageflyttes hertil, og der kunne for alvor komme skred i den 4 årige konserveringsplan museet havde udarbejdet. Med til planen hørte også at få gennemgået og konserveret de genstande som opbevares i de to drivhuse på Prinsesseengen.

Arbejdet er skredet planmæssigt fremad i 2001. Over 350 større og mindre genstande er blevet konserveret og istandsat på museets to konserveringsværksteder i årets løb. Hertil kommer flere løbende konserveringsprojekter i forbindelse med klargøring af nye genstande til museets mange aktivitetsdage, bl.a. høst- og pløjedagene.

Året sluttede med, at alle genstandene, ca. 350 stk., fra museets filial på Sydsjællands Landbrugsskole i Lundby blev hjemtaget. Baggrunden herfor, var dels at Landbrugsskolen ophørte sin virksomhed på stedet, dels at træbygningen, hvor genstandene blev opbevaret, var i en så dårlig forfatning, at en nedrivning af bygningen var eneste udvej. Skolens bygninger skulle efter årsskiftet indrettes til efterskole, og der var derfor ikke basis for at opretholde filia-



Museets konserveringsmedarbejder Terje Grønesby travlt beskæftiget med istandsættelse af delene til en brandsprøjte.

len. Den store hjemtagelse gjorde, at museets arbejdsplaner med kort varsel måtte revideres og konserveringsværkstederne også hurtigt måtte gå i gang med at istandsætte de noget medtagne trægenstande fra Lundby.

På museets store magasiner har der gennem de seneste par år fundet store omflytninger sted. Genstandsgrupper, som tidligere har stået spredt tre til fire forskellige steder er nu blevet samlet på et sted. Lettere, mere flytbare genstande er blevet samlet på de øvre etager, tungere ting nede i bygningerne, genstande som bruges på aktivitetsdagene indenfor de store porte osv. Dette letter på sigt overblikket og det daglige arbejde med tingene. Museumsinspek-

tør Jens Aage Søndergård har sammen med museets betjent Ella Andersen arbejdet meget med at skabe sammenhæng og logik i samlignernes placering. De store omflytninger er dog langt fra tilendebragt, men et fornuftigt mønster er ved at tegne sig. Museets magasinmedarbejdere vil også have store opgaver for sig de kommende år.

Forskningsprojekter og udgivelser

Museets fokus er i disse år rettet mod den levende kulturarv – også på forskningsområdet. Alligevel var det på andre områder museet markerede de mest udadvendte resultater i 2001.



Landbrugsudstillingen på Lundby Landbrugsskole fotograferet i efteråret 2001 kort før Dansk Landbrugsmuseum afhentede genstandene til Gl. Estrup.

Efter flere års arbejde og en stor indsats lykkedes det i december at få udgivet Kirsten Eriknaers undersøgelse af arbejdslivet på det storlandbrug, som havde været drevet på Gl. Estrup før Landbrugsmuseet etablerede sig på stedet. Ved hjælp af en stor donation fra en anonym giver kunne museet den 13. december præsentere bogen: "Gl. Estrup gods 1926-1978". Bogen, der blev udgivet på forlaget Djurs, skildrede arbejdslivet i landbrug og husholdning i pågældende periode. Kirsten Eriknaer havde foretaget talrige interviews med de mennesker, der har haft deres daglige udkomme på godset i midten af 1900-tallet eller deres efterkommere, som kunne bidrage med fortællinger. Hun havde bl.a. talt med godsejer,

stuepiger, staldkarle, daglejere og børn, der var vokset op på Gl. Estrup. De mange personlige beretninger var sammenskrevet til vedkommende historier. De mange illustrationer understøttede billedet af det foranderlige herregårdsliv fra mellemkrigstidens økonomisk hårde tider for landbruget til velstandsårene efter Danmarks indtræden i EF.

Museumsinspektør Jens Aage Søndergaard arbejdede en del af året på færdiggørelsen af sit historiespeciale. Hans emne "Indførelsen af ny teknologi i landbruget i første halvdel af 1800-tallet" har optaget ham gennem flere år, og det er bl.a. et område, hvor han besidder en enestående viden og overblik og et forskningsområde, hvor han jævnligt holder foredrag på museer og

i foreninger. Specialet, som blev godkendt på Historisk Institut i Århus kort før nytår, havde som hovedtese, at en stor del af den landbrugsteknologiske fornyelse blev iværksat af Det kongelige Danske Landhusholdningsselskab inspireret af engelske forhold. Mange fremtrædende enkeltpersoner spillede en betydelig rolle overfor udbredelsen af kendskabet til nye maskiner og redskaber, men det var ofte økonomien og nødvendigheden, som styrede begivenhedernes gang. Danske bønder havde dengang som senere en naturlig sund skepsis overfor det nye og mere komplicerede.

Gennem de seneste tre år har museet haft en naturvejleder tilknyttet. Naturvejleder Karen Schacht var ansat på museet i et fælles formidlingsprojekt mellem Dansk Landbrugsmuseum og Løvenholm Fonden. Opgaven var, at formidle det moderne skov- og landbrug og gøre publikum bekendt med de moderne produktionsformer i de to virksomhedstyper. Karen Schacht har gennem de tre år, projektet har kørt, taget mange initiativer i formidlingen af landbruget. Hun har arrangeret offentlige ture for både børn og voksne, haft undervisningsforløb for områdets skoler og institutioner og ikke mindst etableret en lokal udgave af "Spør i Landskabet", med startpunkt ved Gl. Estrup. På den ca. 5 km. lange vandretur, som ikke er egnet for gangbesværede og kørestolsbrugere, præsenteres man for et udvalg af Løvenholms forskellige skovdriftstyper i de gamle Gl. Estrup skove ved Helligbjerget og for moderne åbent økologisk landbrugsbedrift ved husmandsudstyknigen Lundby.

De mange spændende formidlingsaktiviteter har været påskønnet, næsten altid med store deltagerantal og museet har fundet det værdifuldt med en anderledes faglig tilgang og en anden måde at formidle erhvervet på. Ikke mindst på baggrund af Karen Schachts betydelige viden og kompetence har museet indledt et nyt samarbejde med Løvenholm Fonden,

denne gang også med medvirken af Gammel Estrup, Jyllands Herregårdsmuseum, hvor Karen Schacht gennem de næste tre år skal formidle kulturmiljøet omkring herregårdene Gl. Estrup og Løvenholm. Dette nye projekt understøttes, som det foregående, af Friluftsrådet. Århus Amt yder også et økonomisk bidrag til projektet, hvor der bl.a. rettes opmærksomhed på de landskabelige kulturspor hovedgårdsdriften og herregårdslandbruget har efterladt i de nære omgivelser af de to herregårde.

Som et fællesinitiativ for de mange museer i landbrugspuljen og havepuljen har landbrugsmuseet stået i spidsen for at søsætte et forskningsprojekt som skal kaste lys på de danske kulturplanters kulturhistorie. Det var ideen af at afdække området, som således både omfatter landbrugets nytteplanter og markafgrøder som de øvrige kulturplanter i Danmark. Hvad er der bevaret af levende plantemateriale og frø? Hvad er der nedskrevet om de enkelte planters kulturhistorie? Hvem besidder viden og hvad skal museerne indsamle for eftertiden? Det er bl.a. nogle af de mange spørgsmål som forskningsprojektet skulle søge at afdække.

I skrivende stund er der ikke kommet svar på en stor ansøgning til den nyetablerede Kulturarvsstyrelse, men det er landbrugsmuseet og de øvrige museers håb, at vi i fællesskab kan få taget hul på dette vitale område indenfor den levende kulturarv, som alt for længe og i alt for lille udstrækning har haft antikvarisk bevågenhed skønt det måske er det mest sårbare og mest flygtige område overhovedet indenfor vores kulturarv.

Formidling

Museets udstillinger i 2001 er grundigt omtalt af Irene Hellvik længere fremme i årbogen. Her skal blot omtales de to udstillingsåbninger. I den periode, hvor mund- og klovsygen rasede i England og Holland åbnede vi den 14. april de to udstillinger "Husdyrbevaring" og "Husdyr



I Børnenes Gård i Hal 3 blev der bl.a. indrettet kornsandkasse til stor glæde for børnene men med ekstra arbejde for museets rengøringspersonale, som det vist med al tydelighed fremgår af billedet.

og mennesker i det 19. og 20. århundrede” under medvirken af Landbrugsrådets præsident Peter Gæmelke. Det skete på en flot forårsdag, hvor solen stod højt på himlen. Vi havde netop aflyst årets store landbrugsmesse og Peter Gæmelkes besigtigelse af museets husdyr af gl. racer skete på behørig afstand.

Kirkeminister og fungerende Kulturminister Johannes Lebech (Elsebeth Gerner Nielsen var netop gået på barsel) åbnede udstillingen om ”Præstegårdshaver i Danmark” i slutningen af august. Johannes Lebech havde ikke tidligere besøgt museet, så han fik en grundig rundvisning i museets mange udstillinger og han fik forevist de mange udendørs tilbud til vort publikum. Han udtrykte også påskønnelse af et nyt

initiativ på museet, som kort forinden var blevet færdigetableret: Børnenes Gård i Hal 3. For at tilgodese det yngste publikum opbyggede vi gennem foråret en 300 m² stor indendørs legegård til børnene. Her er der kornsandkasse, ladebygning med halmballer, stald og maskinhus til legetraktorene og i stuehuset køkken og stue til børnenes udfoldelse og leg.

Børnenes Gård var et af de mere succesrige byggeprojekter på museet i 2001. Gården blev velbesøgt med deraf følgende snavs, halm, korn og støvgener på den øvrige del af museet til følge. Den lille flok høns, som færdes fritgående på museets udearealer fandt pludselig husly og gode æglægningsmuligheder i halmen for blot at nævne en enkelt af de mere uforudsigelige pro-



Historisk Værksted var velbesøgt året igennem – her i forbindelse med julemarkedet, hvor et af værkstedets medarbejdere Hanne von Seelen vejleder børnene i at fremstille julepynt af halm.

blemer, som opstod ved at døren mellem Børnernes Gård og den udendørs legeplads stod åben i alle dagtimerne. Museets rengøringspersonel tog udfordringen med nogenlunde fatning, men vi måtte dog efter de første indhøstede erfaringer fortage visse begrænsninger på børnenes udfoldelser. Således blev mængden af løs halm reduceret. Det løse træflis, som skulle agere møg i møddingen blev fjernet og der blev sat afspærring op, så legetraktoerne med de fyldte tipvogne ikke skulle komme på afveje i den øvrige del af Centralhallen. Men vi tør dog godt postulere, at det stadig er lidt mere spændende at komme på landbrugsmuseet for de yngste årsgange efter færdiggørelsen af vores nye indendørs gårdbyggeri.

Museets Historiske Værksted havde et rigtig godt år med forløb i sæsonen næsten hver dag. I vinterferien bød værkstedet bl.a. på udklædning og optog gennem museet, noget der vakte stor glæde blandt børnene. I skolernes sommerferie havde museets mange sommerturister mulighed for at fremstille et godt solidt reb af genbrugt høsbindegarn. Som ved de øvrige ferieaktiviteter året igennem fik værkstedets personale god hjælp af en række frivillige hjælpere fra Karle- og Pigelauget. Værkstedet var også involveret i flere af museets store aktivitetsdage og der blev derfor trukket store vekslere på den faste daglige leder Anna Christensen og Ellen Jensen, der blev ansat i februar samt det skiftende løst tilknyttede personale i værkstedet.



Æble- og Syltedagen blev som tidligere år en stor succes. Der var meget stor interesse for at købe æbletræer af de gamle sorter.

Det nye tiltag, Havedagen i juni, var en begrænset succes. Antallet af gæster var langt under det forventede, hvilket ikke skyldes indholdet af arrangementet eller den markedsføringsmæssige indsats men alene den omstændighed at arrangementet foregik den 22. juni, Skt. Hansaftensdag, samme dag som Det Jyske Haveselskab havde stor havemesse på Clausholm. Ærgeligt! Forberedelserne havde været store og arrangementet godt, og emnet "Havens Krydderurter" noget som havde bred appel.

Vi havde også modgang ved de kommende to arrangementer. Såvel Høstdagen i august som Pløjedagen i september druknede i regn. De normalt velbesøgte arrangementer var begge skruet sammen på bedste måde med en

blanding af såvel traditionelle indslag som nye elementer. Det meste faldt til jorden på grund af vejrgudernes modvilje. Bedre gik det på Æble- og Syltedagen i oktober. Vejret var perfekt og det fristede mange til at lægge vejen forbi Gl. Estrup. Såvel udendørs, som indendørs var der et mylder dagen igennem. Pometmester Claus Larsen måtte stjæle sig tid til en lille frokostpause idet folk flokkedes om ham. Mange havde medbragt frugter eller kviste, som de ønskede sortbestemt. Bedre var det ikke for frugtavlser Herluf Nielsen, der var posteret i æbleplantagen. Også her var der ikke mange stille øjeblikke dagen igennem. I Centralhallen var der over 30 frivillige fra Karle- og Pige-lauget i aktion ved gryderne og smagsbordene. Skønt Anna Christensen af forsigtigheds-

grunde havde garderet sig med ekstraportioner, var der flere steder gjort rent bord ved 15 tiden, så de sidste gæster måtte gå forgæves.

Årets største enkeltarrangement var traditionen tro Julemarkedet første week-end i advent. Ca. 5.500 mennesker lagde vejen forbi markedet på landbrugsmuseet, som i 2001 var opbygget noget anderledes end tidligere år. For første gang i de ti år markedet har været afholdt var de permanente udstillinger i Hal 1 og 2 indtaget, idet museets Torvelaug var placeret med godt 20 salgsboder her. Baggrunden for denne omplacering var dels særudstillingen "Husdyr og mennesker i det 19. og 20. århundrede" der i Centralhallen begrænsede antallet af boder, dels Børnenes Gård i Hal 3, som lige-

ledes kun gav plads til få handlende. Trods nogen betænkelighed viste det sig at udbredelsen af julemarkedet til hele museet var en stor succes både for publikum og for de handlende.

Det hyggelige julemarked forløb på bedste måde uden nogen problemer. For at fejre 10 års jubilæet sluttede søndagen med en hurtig gang fællesspisning for alle medvirkende, de arbejdende håndværkere, torvefolkene, parkeringsvagter, billet sælgere og museets personale. En hyggelig afrunding på to hektiske dage.

Personale

Museets ansatte har året igennem ydet en formidabel indsats. Dagligdagen har for alle været præget af travlhed og uden en vis fleksibilitet



En koncentreret Claus Larsen fra Pometet på Landbohøjskolen forsøger at sortsbestemme et æble på Æble- og Syltedagen. Mange gæster medbragte æbler fra deres haver som de ønskede at få oplysninger på.



Et stemningsfuldt billede fra Julemarkedet taget tidligt søndag formiddag. Det gode vejr gav ekstra mange besøgende om søndagen.

og imødekommenhed fra personalets side har museet ikke kunnet bestride de mange opgaver der er løst gennem året.

Som året i forvejen blev der ofret meget opmærksomhed på at få de personalepolitiske elementer til at fungere. I Samarbejdsudvalget blev der udarbejdet et værdisæt for museet – et sæt fælles spilleregler med mål, strategier og holdninger til en række fælles spørgsmål. I løbet af efteråret blev der taget hul på udarbejdelsen af en personalepolitik for museets ansatte, og dette arbejde afsluttes i løbet af dette forår.

Som noget nyt blev der i løbet af året etableret tre arbejdsudvalg som beskæftiger sig med

en række centrale, men også ofte noget komplicerede arbejdsområder på museet – områder, hvor ingen enkeltmedarbejder har ansvaret og områder, hvor det er hensigtsmæssigt at søge bidrag fra flere forskellige medarbejdere. De tre arbejdsudvalg er følgende: Udvalget for museets udearealer, Udsmykningsudvalget og Lokaleudvalget.

I juni ansatte museet en ny landbrugsmedarbejder, Christian Vingborg Christensen, der ud over at løse de mange praktiske opgaver i museets landbrug også skal medvirke ved formidlingen af den levende kulturarv, som i stadig stigende grad bliver en større del af museets virksomhed.

Personaleforeningen havde året igennem en række glimrende arrangementer som havde stor opbakning i personalegruppen. Nye initiativer blev taget. Således begav over 30 personer sig i begyndelsen af maj på en tredagstur til Prag arrangeret af Benny Kristensen fra foreningens bestyrelse. Senere på året arrangerede foreningen den årlige personaleudflugt. Formiddagskaffen blev drukket på Nordeuropas største og mest moderne ostemejeri i Taulov. Arla Foods informationsmedarbejder Sanne Winther var herefter guide på en rundtur i mejeriet. Efter den medbragte mad var nydt i det grønne besøgte vi museet på Sønderkov, hvor museets leder Svend Åge Knudsen viste rundt. Det var spæn-

dende at se den smukke velholdte have og det flotte istandsatte bygningsanlæg, hvor museet i dag har til huse. For 20 år siden var Sønderkov i fare for at styrte i grus, men det meget forfaldne anlæg blev opkøbt og istandsat af tømrermester Helge Kragelund, der efter istandsættelsen stillede bygningerne til rådighed til museumsformål. Efter Sønderkov gik turen til Jelling, hvor vi drak eftermiddagskaffe på det nye besøgscenter "Kongernes Jelling". Senere landede vi på Horsens Museum, hvor landbrugsmuseets tidligere leder museumsinspektør Annette Hoff viste rundt. Dagen sluttede med spisning på Horsens Kunstmuseum, hvor Annette Hoff også deltog.



Museerne på Gl. Estrup holdt fælles julefrokost for personalet. Det foregik på "gårdspladsen" i Børnenes Gård. Fra venstre: Karen Schacht, Arne Juul Jørgensen, Irene Hellvik og Ejner Andersen.



Karle- og Pigelaugets tærskværk påkaldte sig opmærksomhed på gårdspladsen på museernes åbent-hus aften i juni. Senere samme aften samledes de mange gæster indendørs til præsentationen af årbogen for 2000.

Venneforeningen og laugene

Det blev igen et år, hvor der blevet trukket hårde vekslers på de mange frivillige kræfter, som støtter op om Dansk Landbrugsmuseum. Grundet museets fornuftige budgetstyring blev der ikke så meget brug for Venneforeningens økonomiske bidrag som de praktiske. Ved talrige lejligheder – ofte når noget skulle iværksættes ud over de daglige opgaver – var det nødvendig at hidkalde frivillige hjælpere. Der blev foretaget flere større oprydningskampagner, især på museets udearealer med hjælp fra Venneforeningen og Karle- og Pigelaugene. Da museets skiftede landbrugsmedar-

bejder var der stor hjælp og opbakning at hente i overgangsperioden. På den årlige roehakningsaften var der talstærkt fremmøde. Alle rækkerne blev dog ikke nået, idet ølpausen trak ud og den medbragte termokaffe også krævede tid. Som altid er der tale om hyggelige timer sammen, hvor der sammen med arbejdet i rækkerne er plads til gode beretninger fra tidligere tider.

Museernes åbent-hus aften i juni blev en bragende succes med godt 1100 gæster. Vi havde valgt at give gratis adgang og ydermere byde på gratis kaffe på Spisestedet. På den flotte sommeraften blev årbogen præsenteret og dørene

blev slået op til de mange områder på museet, hvor publikum almindeligvis er forment adgang. Magasiner, konserveringsværksteder, Slægtsgårdsarkivet m.v. blev fremvist af medarbejderne og alle laugene var i aktion for at vise, hvad de beskæftiger sig med. I Centralhallen kunne gæsterne indhente yderligere informationer om foreningerne og deres mange gøremål i forhold til museet året igennem. Der blev tegnet mange nye medlemskaber.

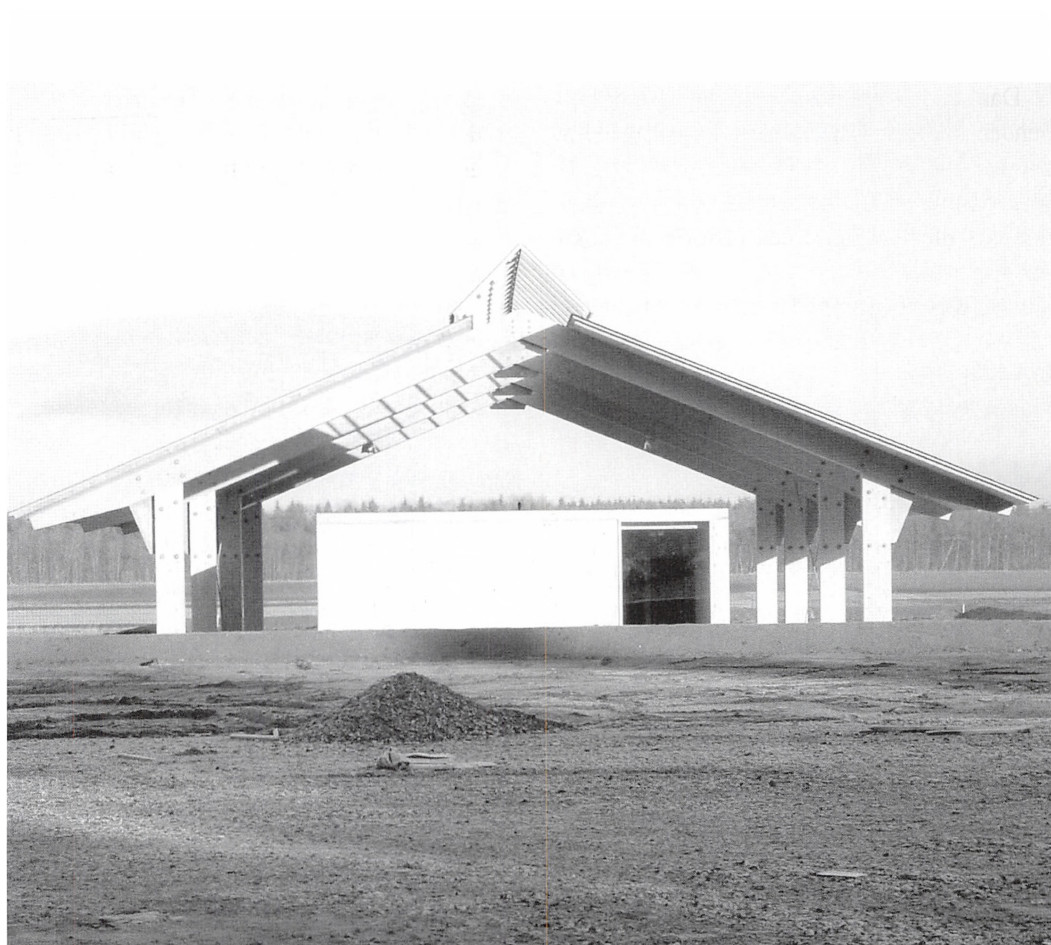
Nybyggeri og vedligehold

2001 var året, hvor museet tog et stort spring fremad med et helt nyt museumskoncept. Med opførelsen af "Center for den levende Kultur-

arv" skete den største fornyelse for museet i dets lange udviklingshistorie. I april var projekteringen afsluttet og der kunne afholdes licitation med en række indbudte håndværkere. Desværre viste projektet sig at være noget dyrere end forud beregnet. Der måtte efterfølgende skæres i projektet for at de bevilgede knap 7 mio. kr kunne række. Bl.a. blev de omfattende jordarbejder noget dyrere end først beregnet. Kort før sommerferien kunne byggeriet gå i gang. En del af forsinkelserne som følge af sparerunden blev indhentet hen over sommeren og efteråret, og byggeriet skred fremad uden de store problemer. I begyndelsen af november kunne museets landbrugsmedarbejder Chri-



Gl. Estrup Biavlerlaug arrangerede Honningdag i juli – i år uden Fåredag på grund af mund- og klovsygefareren. Børnene studerede ivrigt det opstillede observationsstade i Centralhallen.



En af de tre bygningsenheder i museets nye Center for den levende Kulturarv fotograferet kort for ibrugtagningen i november. Centerets spændende arkitektur, det utraditionelle materialevalg og bygningernes omhyggelige placering i landskabet danner på fornemste vis en indbydende ramme om museets historiske husdyrhold.

stian Vingborg Christensen lukke kreaturerne ind i den nye løsdriftsstald. Maskinerne kunne køres ind i lade/maskinbygningen samtidig med at centerets velkomst- og servicebygning også stod færdig. Det lille staldafsnit til Historisk Værkstedes husdyrhold blev der dog fortsat arbejdet på ved årsskiftet.

Efter nogle begyndervanskeligheder og en del justeringer på det opsatte staldinventar kom løsdriftsstalden til at fungere. Det smukke, æstetiske og meget publikumsvenlige centerbyggeri vil i løbet af 2002 blive færdiggjort og en officiel indvielse er berammet til sommeren

2002, når de omkringliggende grønne områder er vokset op og indrettet med beplantning, husdyrfolde m.v.

Nye projekter

På initiativ af Kulturministeriet blev museet i det tidlige forår bedt om at etablere en arbejdsgruppe som skulle undersøge muligheden for at indlemme Slagterimuseets samlinger i Roskilde i Dansk Landbrugsmuseums virksomhed. Gruppen, der havde medlemmer fra alle de berørte parter i sagen, blev etableret og har året igennem afholdt en del møder.

Dansk Landbrugsmuseum har fundet henvendelsen interessant. Vi har i forvejen effekter fra mejeriernes virksomhed i Danmark og det forekommer derfor naturligt at vi også beskæftiger os med slagteriernes historie og dokumentation, idet de har været en integreret del af landbrugets virksomhedskultur. Vi arbejder på at finde løsningsmuligheder både hvad angår

magasineringen af de mange effekter fra Roskilde, men også hvad angår arkivdelen, formidlingen og overflytningen til Dansk Landbrugsmuseum. Vi er meget motiverede for at indlede et samarbejde om projektet også selv om vi i forvejen har problemer med at huse de mange og for fremtiden endnu større effekter vi skal til at indsamle.



Museets kreaturer i løsdriftstalden. Staldens indretning og det noget åbne byggeri affødte efteråret igennem en del kommentarer fra de besøgende, men det viste sig hurtigt at dyrene trivedes. Enkelte ting, især vedrørende staldinventaret, måtte dog efterfølgende justeres og tilrettes.

Årets gang på Jyllands Herregårdsmuseum

af Britta Andersen, museumsinspektør, Gammel Estrup, Jyllands Herregårdsmuseum

2001 blev et særdeles begivenhedsrigt år for Herregårdsmuseet. Efter 75 års dvale blev andensalsplanet over såvel syd- som vestfløjen endelig tilgængeligt for publikum. Det var også året, hvor en stor privat samling af russiske sølv og porcelænsantikviteter kunne udstilles i ridersalen, og endelig arrangerede og afholdt Museet et stort nordisk slots- og herregårds-

symposium med deltagende forskere fra de fem nordiske lande.

Formidling

Også på formidlingsfronten blev 2001 et markant år. I lighed med sidste år gennemførte Museet aktiviteter for børn i alle skoleferier. Med udgangspunkt i to af Museets utroligt fine og



Kaminsalen. Denne nyrestaurerede sal blev oprindeligt indrettet i begyndelsen af 1700-tallet og blev brugt i forbindelse med gæstebud eller ved andre lejligheder, der krævede et stort og repræsentativt rum. Foto: Jyllands Herregårdsmuseum

velbevarede æsker fra 1700- og 1800-tallet, inviterede vi i vinterferien børn og barnlige sjæle til at komme og folde deres egne æsker. Arrangementet, der forgik ved borde i Museets butik, havde god søgning, og vi oplevede, at såvel børn som voksne blev så bidt af at folde æsker, at de kopierede skabelonerne, for at kunne fortsætte aktiviteten derhjemme.

I påskeferien havde Museet taget den gamle tradition med at klippe og sende gækkebreve op, og personalet hjalp de fremmødte børn med at klippe forskellige typer gækkebreve og gav gode ideer til hvilke vers, man traditionelt sætter på sit brev. Endelig havde Museets ansatte i ugerne op til arrangementet hentet og tørret vintergækker i parken, så alle fik mulighed for at forsyne gækkebrevet med en vintergæk, inden de skrev på kuverten og postede det hos personalet i butikken.

I sommerferien begrænsede aktiviteten sig til udlevering af skattejagter til børn med tilbud om gennemse herregården for at finde vidnesbyrd om adelsfamiliens børn gennem tiderne.

Efterårsferien bød på fremstilling af skjolde i den nyindrettede skolestue i nordfløjen. Arrangementet var et rent tilløbsstykke, hvor det flere gange undervejs var nødvendigt at få fremstillet ekstra materiale.

Sommeren over blev der afholdt forskellige koncerter på Gammel Estrup. Årets slotskoncert med Randers Kammerorkester var i år med deltagelse af skuespilleren Nis Bank-Mikkelsen, der sang nogle af Carl Michaël Bellmanns mest kendte og elskede viser fra 1700-tallet til stor tilfredshed for de godt og vel 150 koncertgæster, alt hvad *Riddersalen* kan rumme. Som noget nyt blev der solgt vin, kaffe og te i pausen.

Ud over denne koncert afholdt Jysk Akademisk Orkester deres traditionelle koncert i *Riddersalen* i september, og i kirken blev i sommerens løb afholdt flere koncerter, bl.a. en med

koret "Cantabo" fra Gentofte, der sang melodier af C. E. F. Weyse og F. Kuhlau.

Årets største begivenhed var uden tvivl åbningen af 2. sal efter 75 år i dvale. I løbet af knapt et år - fra august 2000 til juli 2001 - lykkedes det arkitekt, konservatorer og håndværkere at forvandle en ruin til et anvendeligt hus. Herefter havde Museet tre uger til at indrette de enkelte interiører samt finpudse og justere de allersidste detaljer inden åbningen 3. august. Der blev arbejdet på højtryk i de tre uger, og takket være de involveredes indsats lykkedes det at få alt klar til dagen; dagen hvor det blev muligt at vise de besøgende, at det i praksis lader sig gøre at bremse forfaldet og bevare det resterende. Ganske vist har huset og interiøret på 2. sal lidt skade ved at henligge urestaureret i så mange år. På den anden side er det på denne måde lykkedes at bevare en meget stor del af originalmaterialet - som formodentlig ellers ville være gået tabt. Hele denne del af restaureringsprojektet blev kun mulig i kraft af den betydelige fortsatte økonomiske støtte fra private fonde.

Fredag den 14. september åbnede Museet udstillingen *Russisk Sølv*. Det var en udstilling, der var kommet i stand takket være en privatperson med en stor samling af russiske antikviteter, hvoraf mange havde direkte tilknytning til det russiske zarhof i den sidste periode inden revolutionen i 1917. Åbningen blev foretaget af en russisk forsker, der nu er dansk gift. Hun hedder Natasha Aleksandrovna Okhotina Lind, og hun fortalte lidt om hendes oplevelse af forbindelserne mellem Danmark og Rusland gennem tiderne; forbindelser, som også har været på Gammel Estrup i 1700-tallet. Herefter sørgede Larissa & Vladimir Kurenkov for den rette stemning med hamonikamusik og russiske folkesange. I mens kunne gæsterne bese udstillingen i *Riddersalen* og nyde lidt russisk te, blinis og kaviar.

I oktober deltog Museet i Landbrugsmuseets arrangement, "Æble- og Syltedag". 1935



I forbindelse med den årlige Æble- og Syltedag på museerne blev der bundet kranse og lavet rokokobuketter i herregårdens køkken. Maleriet forestiller Jomfru Birte Rosenkrantz 1723-63. Gift med Frederik v. Plessen i 1747. Ved siden af jomfruen ses et stort blomsterarrangement, der passer til hendes kjole. Billedet findes på Gammel Estrup. Foto: Jyllands Herregårdsmuseum

personer gæstede Museerne på denne dag, og på Herregårdsmuseet havde de lejlighed til at se, hvordan man binder rokokobuketter og laver kranse ved hjælp af naturmaterialer fra park og skov.

Den 31. oktober afholdt Museet for andet år i træk Allehelgensaften med hele herregården oplyst med levende lys. Igen i år kom der mange flere mennesker end forventet, men alle nåede med på en omvisning i lommelygternes skær. Efter omvisningen underholdt Randers Egnsteaters Kor med et uhyggeligt repertoire i *Riddersalen*, og herefter kunne børn og voksne bevæge sig ned i kældrene, der henlå i totalt mørke og kun kunne beses ved lommelygternes skær. For de, der ikke var helt så modige, var der mulighed for at varme sig ved komfuret i køkkenet og nyde lidt varm kakao, kaffe eller te.

Årets sidste store arrangement var *Julemarkedet* første weekend i december. Aktiviteterne omfattede i år ølbrygning i herregårdskøkkenet, hvor bryggeren arbejdede på livet løs med at brygge øl ved hjælp af komfur og kopier af gamle brygkar samt med at skænke smagsprøver. Det øl, de besøgende kunne smage, var brygget i Den Gamle By 14 dage tidligere, men efter samme principper, som de, der blev praktiseret her. I køkkenet i nordfløjen blev der kogt klejner, på gårdspladsen blev der solgt dekorationer og juletræer, i kirken sang Sanne Kolman atter julen ind og i *Renæssancesalen* blev der vævet brikvævning og spillet renæssancemusik. På første sal stod i *Riddersalen* det store juletræ med levende lys og udsmykket i overensstemmelse med de beskrivelser, der findes i H. C. Andersens eventyr fra 1800-tallet. Øverst oppe - i *Klunkestuen* på 2. sal - huserede herregårdens sidste guvernante, frk. la Cour, som i skæret fra det lille juletræ på bordet læste højt af bogen *Peters Jul*.

Forskning

Museet har i årets løb benyttet sig af, at renoveringsarbejde med blotlagte mure og lofter er et ideelt udgangspunkt for bygningsarkæologi. Der har således været tilknyttet en bygningsarkæolog ved navn Thomas Bertelsen til restaureringsprojektet. Arbejdet har resulteret i en diger rapport, som dels omskriver dele af den hidtil accepterede bygningshistorie og dels bidrager med nye og væsentlige oplysninger om hovedbygningens historie. Også Nationalmuseets konservatorer har tilført Museet mange nye og spændende oplysninger om herregårdens tapeter, panelmalerier og loftsdekorationer. Så ud over at bringe bygningen i en langt bedre forfatning, har de store istandsættelsesarbejder også bidraget betragteligt til en kortlægning af herregårdens historie.

I september måned afholdt Museet i samarbejde med Aarhus Universitet et nordisk slots-



Hovmestergangen. Denne gang er blandt de nyrestaurerede rum på herregårdens 2. sal. Malerierne, som ses i gangen, er alle portrætter af familien Scheel. Foto: Jyllands Herregårdsmuseum

og herregårdssymposium, hvor forskere fra hele Norden deltog. Emnerne for symposiet var den ene dag *Godsadministration* og den anden *Bevaring*. Museet havde således lejlighed til at præsentere resultaterne af de seneste renoveringsarbejder, modtage kommentarer og gode ideer samt høre, hvordan den slags gribes an i vore nordiske nabolande. Begge emner gav anledning til livlige diskussioner. Ikke mindst var *Bevaringen af herregårdenes kulturmiljø* et emne, der kaldte på følelserne. Ikke så meget fordi det er et forsømt område, der trænger til et løft - for det kunne alle blive enige om, at det gør - men fordi måden at få iværksat arbejdet på er diskutabel og et ømtåleligt emne; ikke mindst for herregårdsejerne. Alt i alt forløb

symposiet over al forventning og har været medvirkende til, at Museet har fået et løft i såvel national som nordisk sammenhæng.

Indsamling

Museets indsamling har i 2001 hovedsageligt koncentreret sig om 1800-tallet, idet det dels har været genstande fra denne periode, der har været de mest interessante blandt de emner, Museet har set på og dels har været på dette område, der har været størst behov for tilvækst. Specielt til åbningen af 2. sal er der indkøbt genstande. Således en skænk, lamper og en lænestol, som alle er emner, der tidligere har tilhørt Gammel Estrup. Hertil kommer, at Museet med hjælp fra Djurslands Museum har

modtaget en klunkestue som gave fra private. Dette møblement har ingen tilknytning til herregården, men manglede til *Klunkestuen* på 2. sal. Fra Løvenholm Fonden har Museet modtaget et stort rokokko standur, som tidligere kun har været deponeret på Gammel Estrup. Uret påtænkes restaureret og udstillet i den nærmeste tid. Endvidere har Museet takket være velvillig indstilling fra Det Nationalhistoriske Museum på Frederiksborg fået deponeret en af de i alt syv gobeliner i *Grønne sal*.

Sidst på året, i december måned, havde Museet lejlighed til at erhverve fire nyrokokomøbler; et forgyldt spejl med konsol, en stol og et lille trekantet bord. Spejlet, konsollen og stolen er alle på plads, men bordet må først gennemgå en mindre restaurering, inden det kan udstilles.

Fra Davids Samling har man tilsagt Museet langtidsideponering af seks Louis-Seize stole med tilhørende sofa.

Registrering og Bevaring

I løbet af året er det lykkedes at få de sidste uregistrerede genstande registreret ligesom nye genstande løbende er blevet ført ind i Museets registrant. Museet vil derfor i den nærmeste fremtid påbegynde en edb-registrering af alle kort og regner med, at det bliver via DMI - Dansk Museumsindeks.

Flere af Museets stole og en enkelt løjbænk er i løbet af året blevet ombetrukket. Jernovnen i *Riddersalen* har fået nye ben, og tre borde er blevet istandsat og udstillet. Det fine chatol fra apoteker Helge Christensen er færdigrestaureret og på plads i udstillingen på 2. sal. Et enkelt maleri – det nyerhvervede billede af Lucie Charlotte Sehested Juul malet af Jens Juel ca. 1792 – har været på *Fælleskonserveringen* for at gennemgå en restaurering af såvel lærred som ramme. Den store *Paradeseng*, der har henligget på loftet i 30 år, er med hjælp fra ledende konservator Lone Petersen Kulturhistorisk Museum Randers blevet pakket forsvarligt

ned og vil blive konserveret, så snart der er ledig kapacitet på et af områdets konserveringsværksteder. Ligeledes er en messehagel, der hører til kirken blevet pakket ned af konserveringsmedarbejdere fra Kulturhistorisk Museum Randers.

Først på året fik Museet det 1700-tals skospænde, der er fundet på voldstedet, retur fra konservering, og det kan nu beundres i en montre i *Kineserstuen* på 2. sal.

Tre af Museets dokumenter - *Grevepatentet*, *Jørgens Scheels Ridderbrev* og *dokumentet over Stamhusets oprettelse* - har alle været en tur hos papirkonserveringen i Vejle for at blive konserveret. Dokumenterne er nu retur i Museets samlinger.

Det engelske lygteur fra omkring 1700 er blevet restaureret og genopstillet i *Røde Stuen*. Billardbordet på 2. sal har fået nyt klæde og en økse fundet i kælderens under vestfløjen er sendt til glødning på konserveringsafdelingen på Moesgård Museum.

Personale

Det er i årets løb, i kraft af den ovenfor nævnte bedrede økonomiske situation, lykkedes at ansætte to museumsbetjente samt to faste afløser. Herudover er personalet udvidet med tre personer i flexjobs. Helheden i personalesammensætningen har givet betydelige muligheder for såvel butiksdrift som positiv vejledning overfor Museets gæster. Det ville ikke have været muligt uden det samlede personales engagerede medvirken at gennemføre de mange aktiviteter omtalt ovenfor.

Afsluttende

er det fra museumslederens side væsentligt at påpege, at Gammel Estrup, Jyllands Herregårdsmuseum nu er på vej til at indtage den plads blandt landets kulturhistoriske museer som herregårdens historie berettiger til.

Husdyrbevaring - Særudstilling 2001

af Irene Hellvik, museumsinspektør Dansk Landbrugsmuseum

Året 2001 bød på tre særudstillinger. Den første var en udstilling om "Husdyrbevaring", der blev udarbejdet i samarbejde med Genresourceudvalget. En udstilling, der på længere sigt sættes op igen, når Center for den levende Kulturarv bliver udbygget inden for en år-række.

Vore forfædre tæmmede de første dyr for 10 - 11.000 år siden. Vildfår og vildgeder var de første arter, der blev tilvænnet et liv i nær kontakt med mennesker. Vildsvin, urokse og flere andre arter fulgte efter, og i løbet af nogle tusinde år opstod, det vi i dag kender som husdyr. I tidens løb har tamformerne ændret sig dramatisk i forhold til de oprindelige vildformer, både fysisk og adfærdsmæssigt. Specielt har de sidste 2-300 års avlsarbejde resulteret i en forøgelse af dyrenes størrelse, så mange af husdyrene i dag er større end de oprindelige vildformer.

I dag taler vi om landracer, når vi tænker på dyr, der oprindeligt hører til herhjemme. Det er dog lidt af en tilsnigelse at sige herhjemme i denne sammenhæng, i det nutidens husdyr rent faktisk er godt og grundigt blandet europæisk blod. Dyr såvel som mennesker har vandret rundt i Europa og det har sat sine genetiske spor. Med landracer menes, at dyrene har *tilpasset* sig de lokale klimaforhold og anvendelsesmåder. Fra midten af 1800-tallet vandt den såkaldte renavl indpas, og "land- eller kultur-racernerne" – opstod.

Racebegrebet blev knyttet til forskellige fysiske kendetegn som farve og aftegning der tilsammen betegner "typen". Derudover var specielle fysiologiske egenskaber med til at beskrive de enkelte racer. Racernerne kom således til at afspejle avlernes ønsker til dyrenes udseende

og produktionsmæssige egenskaber. Der er to hovedårsager til at bevare de gamle landracer; en kulturhistorisk og en økonomisk.

Kulturhistoriske årsager til genbevaring

Lige så naturligt det er at gå på museum for at se og studere vores historie; bygninger, redskaber, tøj og kunst, lige så naturligt er det at kunne se de gamle husdyrracer som en forståelse af vores fortid. Det Jyske Kvæg blev i århundreder drevet sydpå ad Hærvejen, og den danske bacongris sejlede Nordsøen tynd på utallige rejser til England. Begge dele skaffede velstand og udvikling til Danmark. Senere lagde de gamle husdyrracer gener til, da moderne avlsmetoder resulterede i fremavl af de moderne husdyrracer, som i dag præger landbruget.

Økonomiske årsager til genbevaring

Nye avls- og produktionsmetoder betyder, at avlen indenfor de enkelte arter (kvæg, svin, fjerkræ) koncentrerer sig om færre og færre racer, som desuden ensrettes genetisk. Vore dages malkekøer er således avlet med henblik på at producere mælk, og oksekødet kommer i stadig stigende omfang fra regulære kødkvægsracer.

Den avlsmæssige udvikling af moderne, produktive racer går meget hurtigt. Eksempelvis gav en gennemsnitsmalkeko i 1965 4.500 liter mælk om året, mens den i dag giver over 7.500 liter mælk, altså en fremgang på ca. 90 liter mælk pr. år. En del af årsagen er arvelig betinget, en anden, at vi i samme periode er blevet meget bedre til at fodre og passe køerne.

Bevaringsarbejdet med de moderne racer består i en løbende lagring af genetisk materi-

ale i form af sæd og befrugtede æg (embryoner). Disse lagre fungerer som såkaldte "sikkerheds-kopier", således at vi senere "kan gå tilbage" og hente de egenskaber, som eftertiden måtte efterspørge.

Husdyrracer kan i princippet bevares ved at avle med levende dyr eller ved at gemme sæd og befrugtede æg i såkaldte genbanker.

Avl med levende dyr er den lette og billige metode til at bevare en race, som har en produktionsmæssig betydning. Det kan f.eks. være en malkekvægrace, der producerer mælk. En sådan race vil have en avlsforening, et stort antal avlere og mange dyr som deltager i avlsarbejdet. Hvis avlsmålet er bredt funderet, dvs. at der ikke avles ensidigt efter f.eks. mælkeydelse eller tilvækst, kan en race udvikles og forbedres, uden at det går ud over dens evne til at overleve på længere sigt.

De gamle racer er meget sværere at bevare. Der er kun få dyr tilbage, ofte med sparsomme afstammingsoplysninger, og racerne har ingen produktionsmæssig betydning. Avl med sådanne små dyreenheder kræver nøje registrering af afstammingsforhold og stram styring af avlen for at undgå indavl. De enkelte avlere skal være indstillet på tæt samarbejde, og de skal være villige til at bytte avlsdyr for at gavne avlsarbejdet for racen mest muligt.

Genbanker

Genbanker er samlinger af sæd og befrugtede æg, som er nedfrosset i flydende kvælstof ved -170 grader C. Etablering af genbanker kræver, at der er en gruppe af levende dyr, der kan levere materiale til genbanken. Det er desuden vigtigt, at der er gode sikkerhedsforanstaltninger, så materialet i genbanken ikke tøs op ved et uheld, og dermed bliver værdiløst.

Bevaringsarbejdet i Danmark

I løbet af 1980'erne begyndte nogle få private avlere at skabe interesse for bevaring af de

gamle danske husdyrracer. I slutningen af 1980'erne anskaffede en del museer gamle husdyrracer, og de private avlere og museerne skabte forøget interesse om arbejdet ved at afholde historiske dyrskuer.

Samtidig nedsatte Landbrugsministeriet i 1985 "Udvalget til Bevarelse af Genressourcer hos Danske Husdyr" (Genressourceudvalget) med repræsentanter fra Fødevarer-, Miljø- og Kulturministeriet, landbrugserhvervet og Den Kgl. Veterinær- og Landbohøjskole. Udvalget har en række husdyrreksperter tilknyttet.

I vedtægterne står: "Udvalget har som formål at medvirke til bevarelse af genressourcer hos danske husdyrarter med henblik på sikring af den biologiske mangfoldighed, den kulturhistoriske arv og det karakteristiske kulturlandskab." Udvalget skal altså varetage opgaver, både med relation til produktionsmæssige, og dermed økonomiske forhold og med relation til kulturhistoriske interesser.

De fleste dyr af de gamle racer er i privat eje. Genressourceudvalgets arbejde med at bevare dem og deres gener for eftertiden bygger derfor på et tæt samarbejde mellem avlerne, deres foreninger og organisationer. Udvalgets arbejde er derfor overvejende af koordinerede og styrende karakter. Udvalgets sekretariat er placeret ved Danmarks Jordbrugs-Forskning, Afdeling for Husdyravl og Genetik i Foulum og det daglige arbejde med gennemførelse af Udvalgets aktiviteter varetages af en faglig sekretær.

Bevaringsarbejdet foregår i et tæt samarbejde med en lang række private avlere, foreninger, museer og institutioner, som ejer dyrene. Uden dette samarbejde ville flere af de gamle racer hurtigt forsvinde på grund af bl.a. indavl.

De gamle danske husdyrracer

I alt 24 gamle danske husdyrracer er bevaringsværdige: Den Jydske Hest, Frederiksborghe-

sten, Knabstrupperhesten, Det Jyske Kvæg, Sortbroget Dansk Malke- race, Rød Dansk Malke- race, Malkekorthorn, Sortbroget Landrace- svin, Dansk Landracevin, Dansk Landfår, Dansk Landraceged, Hvid Dansk Landkanin, Danske Landhøns, Den Danske Landgås, Den Danske Landand, Parykduen, Svaberduen, Tumlingeduen og Den Brune Bi – Læsøbien samt hunderacerne Broholmeren, Gl. Dansk Hønhund, Dansk/svensk Gårdhund og Dansk Spids.

Den Jydske Hest

Den Jydske Hest er Danmarks nationale træk- hest, udviklet fra en bestand af heste, som fandtes i Jylland omkring midten af 1800- tallet. Avlsarbejdet begyndte efter 1862 med den engelske hingst "Oppenheim", en krydsning mellem de engelske racer Shire og Suffolk. Den blev stamfader til den berømte hingst "Aldrup Munkedal" fra 1893 der, især gen- nem sine sønner "Høvding" og "Prins af Jyl- land", fik stor indflydelse på Den Jydske Hest i årene efter 1900, hvor racen blev udviklet til landets nationale trækhesterace. I dag er den største trussel for racens fortsatte eksistens, de begrænsede anvendelsesmuligheder for disse svære arbejdsheste. Carlsberg har anvendt "jyder" for ølvognene siden 1928, og brygge- riet benytter stadig Jydske heste i markeds- føringen.

Frederiksborghesten

Frederiksborghesten er Danmarks ældste na- tionale hesterace. Den har sin rod i Det Kon- gelige Frederiksborgske Stutteri i Hillerød, der blev oprettet i 1560'erne, og havde sin glansperiode i 1700-tallet. Stutteriet havde stor indflydelse på hesteavlen i Nordsjælland. I begyndelsen af 1900-tallet udvikledes racen til en let kørehest, men efter bilernes frem- komst, blev den omstillet til en middelsvår trækhest. Efter traktorens indtog i landbruget

er den igen omstillet til en let køre- og ride- hest.

Knabstrupperhesten

Knabstrupperhesten er fremavlet på Sjæl- land i sidste halvdel af 1800-tallet, med ud- gangspunkt i bestanden af Frederiksborg- heste. Racens kendetegn er den plettede farvetegning, som fremkaldes af "appalusa- genet". I følge overleveringen blev genet in- troduceret i den sjællandske hestebestand i begyndelsen af 1800-tallet via en spansk hoppe, men "appalusa-genet" er formodent- lig kommet til Danmark fra Spanien allerede i 1500-tallet.

Det jyske Kvæg

Det Jyske Kvæg stammer fra det oprindelige sort- og gråbrogede kvæg, som var udbredt i Jylland i 1600-, 1700- og 1800-tallet, hvor det var grundlaget for eksporten af stude til det nordtyske marked.

I første halvdel af 1900-tallet udvikledes ra- cen til en egentlig malke- race. I 1949 vedtog avlsforeningen for Sortbroget Jydsk Malke- kvæg (SJM), at Hollandsk Kvæg, samt kryds- ninger mellem de to racer, kunne optages i samme stambog. Racebetegnelsen blev samti- dig ændret til Sortbroget Dansk Malke- race (SDM). Krydsninger mellem de to racer var særdeles gode dyr, og i løbet af 10 år blev det oprindelige jydske kvæg krydset med hollandsk kvæg. Den sidste tyr af ren jysk afstamning blev udstillet på Ungskuet i 1955, og dermed var det jyske kvæg officielt ophørt at eksistere. Enkelte avlere undgik imidlertid indkrydsningen med hollandsk kvæg ved at benytte deres egne tyre og så sent som i 1980-erne fandtes der stadig enkelte dyr, som i udseende og type svarede til det oprindelige jyske kvæg. Der har været stor interesse for Jysk Kvæg fra frilandsmuseer, an- dre offentlige institutioner og private, og be- standen øges i disse år.



Køer i stalden på Dansk Landbrugsmuseum i det nye Center for den levende Kulturarv.

Sortbroget Dansk Malke race, anno 1965 (SDM-1965)

Racen SDM som blev resultatet af krydsningen af hollandsk sortbroget kvæg på det jyske kvæg var en kombinationsrace, som forenede gode anlæg for mælkeydelse med trivelighed og god slagte kvalitet. Fra omkring midten af 1960'erne har avlsforeningen for SDM i stort omfang benyttet sæd fra tyre af den sortbrogede Holstein-Frisian-race (HF). Ca. 75% af generne i de sortbrogede køer, som nu er dominerende i danske malkekvægsbesætninger, er af Holstein Frisian oprindelse. Denne race stammer fra det hollandske sortbrogede kvæg, men er i Nordamerika fremavlet til en specialiseret malke race. Det er store køer med høj

mælkeydelse og gode malkeorganer, men slagte kvaliteten er ikke så god som for SDM-1965.

Rød Dansk Malke race, anno 1970 (RDM-1970)

I begyndelsen af 1800-tallet skelnede man her i landet mellem to slags kvæg – Det jyske kvæg, og Ø-kvæget. I 1800-tallet blev Ø-kvæget krydset med importeret rødt kvæg fra Angel, Nordslesvig og Ballum. Anglerkvæget blev især anvendt på Sjælland og Lolland-Falster, medens kvæg fra Ballum og Nordslesvig især fik indflydelse på den fynske kvægbestand. Ballum-kvæget var større end Anglerkvæget, og det blev det fynske kvæg, som især kom til at sætte standarden for Rød

Dansk Malke race (RDM). Racens navn optræder første gang ved landmandsforsamlingen i Svendborg i 1878, og dette årstal regnes for året for racens grundlæggelse. Gennem renavl blev racen udviklet til en ensartet rød malke race, som var de øvrige danske malke racer overlegen med hensyn til mælkeydelse. Racen blev internationalt kendt i første halvdel af 1900-tallet, og avlsdyr blev eksporteret til mange lande, og fik bl.a. stor indflydelse på kvægbestandene i de baltiske lande. Racen havde sin storhedstid i 1950-erne, hvor RDM udgjorde omkring 70% af Danmarks kvægbestand.

Malkekorthorn

I slutningen af 1800-tallet begyndte Korthornsracen at vinde indpas i Jylland, og i 1922 var ca. hver 3. ko i Jylland af Korthornsrace. I begyndelsen blev der hovedsagelig importeret dyr fra Ejderstedt-området, men senere importeredes Malkekorthornstyre i betydeligt omfang fra England, som er racens oprindelsesland. Racen har haft egen avlsforening i Danmark siden 1906, men der er løbende importeret avlsdyr, indtil 1950 især fra England. I 1950'erne blev der krydset med tyre af Rødt

Holstensk Kvæg, og i 1962 tog raceforeningen navneforandring til "Avlsforeningen for Rødbroget Dansk Kvæg" (DRK). I de følgende år blev næsten hele den danske bestand af Malkekorthorn krydset med Rødbroget kvæg fra Tyskland og Holland. Der findes stadig enkelte hunde af den gamle type Malkekorthorn, men som regel er der ingen dokumentation for afstamningen.

Sortbroget Landracesvin

Den nuværende bestand af sortbrogede svin stammer dels fra det gamle danske landsvin, dels fra en begrænset import i 1930 af Gloucester Old Spot. Racen har aldrig haft stor udbredelse i Danmark, bl.a. fordi sortbrogede grise var uegnede til fremstilling af bacon. Avlere af sortbrogede grise kunne ikke få deres dyr afprøvet på de anerkendte svineforsøgsstationer, og havde derfor ikke mulighed for at avle efter god slagtekvalitet. I stedet satsede de på avl efter høj frugtbarhed og gode moder egenskaber. En stor del af de sortbrogede grise har "halstitter" – et par brusklapper på halsens underside, som undertiden kan iagttages på billeder af middelaldergrise.



Grise i pløret.

Dansk Landrace, anno 1970 (DL-1970)

Ved begyndelsen af 1700-tallet var der to typer svin i Danmark. På øerne var svinene forholdsvis små, tætbyggede og med opretstående ører – Ø-svinet. I Jylland var svinene større, havde en langstrakt kropsbygning og store hængende ører – Det jydsk svin. Dansk Landrace blev fortrinsvis udviklet fra bestanden af jyske svin. I 1906 begyndte man at føre stambog over orner af Dansk Landrace. De fleste orner var hvide, men enkelte plettede eller sortbrogede forekom. I løbet af første halvdel af 1900-tallet blev Dansk Landrace fremavlet specielt med henblik på produktion af bacon til det britiske marked. Dyr med farvede pletter blev ikke godkendt til avl, og racen blev efterhånden ensfarvet hvid. Racens øvrige karakteristika var en meget lang krop, med veludviklede skinker, en let bov, og et

lille hoved med små hængende ører. Omkring 1970 blev avlsmålet for Dansk Landrace ændret radikalt. Tilvækst, foderudnyttelse, holdbarhed, frugtbarhed og kødkvalitet blev oprioriteret. Den type af Dansk Landrace som nu avles på danske avlscentre er derfor væsentlig forskellig fra typen fra 1970. Der findes dog stadig en lille bestand af dyr af typen fra 1970. Den kommercielle svineproduktion i Danmark er nu helt overvejende baseret på to- eller trerace krydsninger mellem Dansk Landrace, Yorkshire, Duroc og Hampshire.

Dansk Landfår

Allerede i 1600-tallet blev den danske fårebestand tilført fremmed blod fra spanske merinofår og i løbet af 1800-tallet blev landfåret krydset med engelske fåreracer, specielt Leicester racen. Landfåret fandtes oprindeligt i to for-



Museets Landracegedebuk i folden ved siden af legepladsen.

skellige typer som hhv. hede- og klitfår. I løbet af 1900-tallet blev Landfåret erstattet med importerede fåreracer. I en besætning i Hulsig ved Skagen blev der i midten af 1980'erne fundet nogle dyr, som i udseende og type svarede til beskrivelser af det danske landfår fra begyndelsen af 1900-tallet. Besætningen havde været isoleret i ca. 40 år, og overlevet i klitterne uden tilskudsfoder. Fra denne besætning stammer de fleste af de får, som nu er registreret som Danske Landfår. Dyrene findes hovedsagelig i mindre flokke på danske museer.

Dansk Landraceged

Landracegeden blev i begyndelsen af 1900-tallet forædlet med Saanengeden og Harzgeden. Den Danske Landraceged findes i seks forskellige farvevarianter. Racen var almindelig udbredt i hele landet for 40-50 år siden. Siden er bestanden gået kraftigt tilbage, men har dog været ret konstant de seneste 10 år.

Hvid Dansk Landkanin

Den hvide danske landkanin er fremavlet i Danmark i slutningen af 1800-tallet, bl.a. ved krydsning med hvid belgisk kanin.

Danske Landhøns

Landhønen har været kendt i Danmark siden jernalderen. Den er en forholdsvis lille høne og racen beskrives som: "hårdfør og modstandsdygtig over for sygdomme, flittigt fodersøgende, og god æglægger, lidt sky af natur, og tilbøjelighed til flyvelyst". Den brune landhøne er den mest almindelige, men den findes også i andre farver, bl.a. gråtavlet og sort. Luttehønen er en kraftig lavbenet landhøne, der er mindre udbredt end den almindelige landhøne. For få årtier siden var Danske Landhøns sjældne, men i dag er racen blevet populær blandt hobbyavlere.

Den Danske Landgås

Racen findes i to varianter, grå og gråbroget.



Hanen spankulerer frit omkring på Landbrugsmuseet.

Den er middelstor af vækst og har kun én bugpose eller køl. Øjnene bør være blå, men er i dag oftest brune, navnlig hos de grå landgæs. Landgæs regnes for nøjsomme, energiske fødesøgende fugle. Landgåsens væsentligste fortrin er dens evne til at producere ret fedtfattige slagtekroppe, hvilket bl.a. er baggrunden for dens relativt langsomme vækst.

Den Danske Landand

Den Danske Landand findes i to farvevarianter, en vildtfarvet, der minder om gråanden, og en sort/hvidbrystet and. Racen nedstammer sandsynligvis fra den pommerske and. Den Danske Landand er en rolig og kødfuld fugl; kødet er velsmagende. Racen er knap så frugtbar som andre anderacer.

Parykduen

Parykduen er en lille pryddue, som er karakteriseret ved at halsfjerene vender op mod hovedet, og danner en krave. Den har hvidt hoved, hale og vingspidser, mens resten af kroppen er farvet. Den findes i farverne rød, gul, blå og sort. Den røde variant kaldes også undertiden



Gæs på vandring.

for “Dannebrogsduen”, idet duerne i perioden efter den tyske okkupation af Sønderjylland i 1864, hvor det var forbudt at flage med Dannebrog, blev brugt som et vigtigt symbol af de dansksindede sønderjyder.

Svaberduen

Den danske svaberdue er en forholdsvis stor farvedue, som stammer fra nogle enkelte eksemplarer af forædlede markduer, som indførtes til landet omkring år 1840. I en lang årække var de danske svabere identiske med “sølvsvabere”, men i 1930’erne er de også blevet fremavlet i andre farver.

Tumlingeduen

“Danske tumlinger” er en flyvedue som forekommer i mange forskellige farver. Det er landets ældste duerace, som formodes indført til Danmark fra Ostindien af Frederik den Anden

i sidste halvdel af 1500-tallet. De er særdeles hurtige og udholdende flyvere. Navnet hentyder til racens specielle evne til at “tumle” eller slå baglæns kolbøtter under flugten. Racen findes i dag som ensfarvede røde, gule og sorte og som skadetegnede, en type, som førhen var meget udbredt i de københavnske dueslag.

Den Brune Bi – Læsøbien

Den Brune Bi har sit naturlige udbredelsesområde i Nordeuropa. I den erhvervsmæssige biavl her i landet er Den Brune Bi fortrængt ved import af gule og kaukasiske honningbier, som er mere produktive under danske vejrforhold. I Danmark findes den nu kun på Læsø, som blev udlagt som reservat for Den Brune Bi i 1993. Den Brune Bi findes desuden i de øvrige nordiske lande og i England, men Læsø-bestanden anses for at være mere renavlet end de øvrige bestande. Den Brune Bi er i stand til at arbejde

ved lavere temperaturer end andre biracer. Desuden skal den være bedre til produktion af den efterspurgte lynghonning. Der er ca. 200 bifamilier af Den Brune Bi på Læsø, og det anslås, at der bør være minimum 150-200 bifamilier af racen, for at bestanden skal kunne bevares på længere sigt.

Danske hunderacer

Af de i alt ca. 300 hunderacer som er registreret i Danmark, er der fire, som Dansk Kennel Klub betragter som danske nationalracer. Det er: Broholmeren, Gl. Dansk Hønsehund, Dansk - Svensk Gårdhund og Dansk Spids.

Broholmeren

Broholmeren er en rekonstruktion af Den Gamle Danske Hund, som blev fremavlet ved hoffet i midten af 1500-tallet, bl.a. på grundlag af store engelske Mastiffhunde. I midten af 1800-tallet var den fynske renæssanceborg Broholm centrum for avlen, og racen blev registreret og anerkendt under navnet Broholmeren. Indavl og svigtende interesse for de store hunde medførte, at racen gik stærkt tilbage i begyndelsen af 1900-tallet, og den sidste stambogsførte Broholmer døde i 1956. Racens nyere historie begynder i 1974, hvor en lille kreds af entusiastiske avlere satte sig som mål, at genskabe Broholmeren. Der blev fundet nogle få dyr, som i udseende svarede til de gamle racebeskrivelser. Ved avl med disse og en hård sortering, er det lykkedes at genskabe en bestand, som i størrelse, udseende og temperament svarer til de gamle billeder og beskrivelser.

Gl. Dansk Hønsehund

Denne hunderace er oprindeligt fremavlet i Danmark til jagt på fuglevildt. I første halvdel af 1900-tallet blev den gamle danske race fortrængt af engelske og tyske jagthunderacer. I de seneste 50 år har racen oplevet en renæssance, og er nu talrigt repræsenteret i Danmark.

I avlsarbejdet lægges der stor vægt på racens brugsegenskaber.

Dansk/svensk Gårdhund

Tidligere var der brugshunde på hvert eneste landbrug i Danmark. Den mindste og kvikkeste var ofte en "rottehund". I skyggen af de mange fremmede hunderacer, som kom til landet blev den lille gårdhund omtrent væk, men der er nu atter interesse for avl med racen. Racen beskrives som vågen, intelligent og livlig og kendes af de fleste som "Kvik" i fjernsynsserien Matorador. Mange gårdhunde har medfødt stumphale. Som navnet antyder, findes Gårdhunden også i Sverige, hvor den tidligere var meget almindelig i den sydlige del af landet, og avlsarbejdet foregår i et dansk-svensk samarbejde.

Dansk Spids

Racen hører til gruppen af nordiske spidshunderacer, og er tidligere kendt under betegnelser som grønlanderspids, ulvespids og samojedespids. Den var tidligere udbredt som brugshund på de danske landbrug, men siden 1880 blev den mest brugt på de større gårde, som "børmenes hund" på grund af dens venlige gemyt. Racen har aldrig haft en "standardbeskrivelse" og den gik stærkt tilbage i antal. Siden 1989 har en gruppe personer forsøgt at få racen gjort stabil og typefast, med henblik på at få racen anerkendt.

En stor del af de bevaringsværdige danske dyreracer som er omtalt her findes på Dansk Landbrugsmuseum. Dyr og afgrøder er en lige så vigtig del af landbruget som maskiner og redskaber og det har derfor været naturligt for Landbrugsmuseet at have den levende del af landbruget med i formidlingen af den danske kulturarv. Det levende har ikke tidligere været betragtet som specielt hørende til et museum.

Kastration

af Jens Aage Søndergaard, museumsinspektør Dansk Landbrugsmuseum

Igennem de seneste to år har der været en seniorgruppe af dyrlæger som er mødtes på Dansk Landbrugsmuseum. En gruppe som Eigil Overby har taget initiativet til. Gruppen har holdt møde hver anden måned og en stor del af møderne har været afholdt på Dansk Landbrugsmuseum. Typiske er møderne på museet afviklet på følgende måde. Vi mødes omkring kl. 10.00 og tiden indtil ca. 11.30 er gået med at gennemgå dele af Dansk Landbrugsmuseums store samling af dyrlægeudstyr samt gennemgang af det udstyr som dyrlægerne selv har medbragt. Denne del af mødet har været til stor hjælp for museet i det efterfølgende registreringsarbejde. Derefter har der været et foredrag eller en ekskursion. Bl.a. har tidligere overdyrlæge Jørgen Chr. R. Folkersen fra Randers, fortalte om sin tid som finsk militærdyrlæge under vinterkrigen i 1939.

Når de mange dyrlægeinstrumenter omtales, så flyver det rundt i rummet med den ene gode historie efter den anden, erindringer som bliver vakt af igen at have fået et bestemt instrument i hånden. Der har dog ikke altid været sammenhæng imellem de historier, som blev fortalt og de genstande som blev behandlet. Så derfor bestemte vi os for at behandle et område ad gangen. Vi har gennemgået de instrumenter, som havde med dyrefødsler at gøre, og det sidste område, vi har bevæget os ud i er kastration. Og det er egentligt det denne artikel skal handle om.

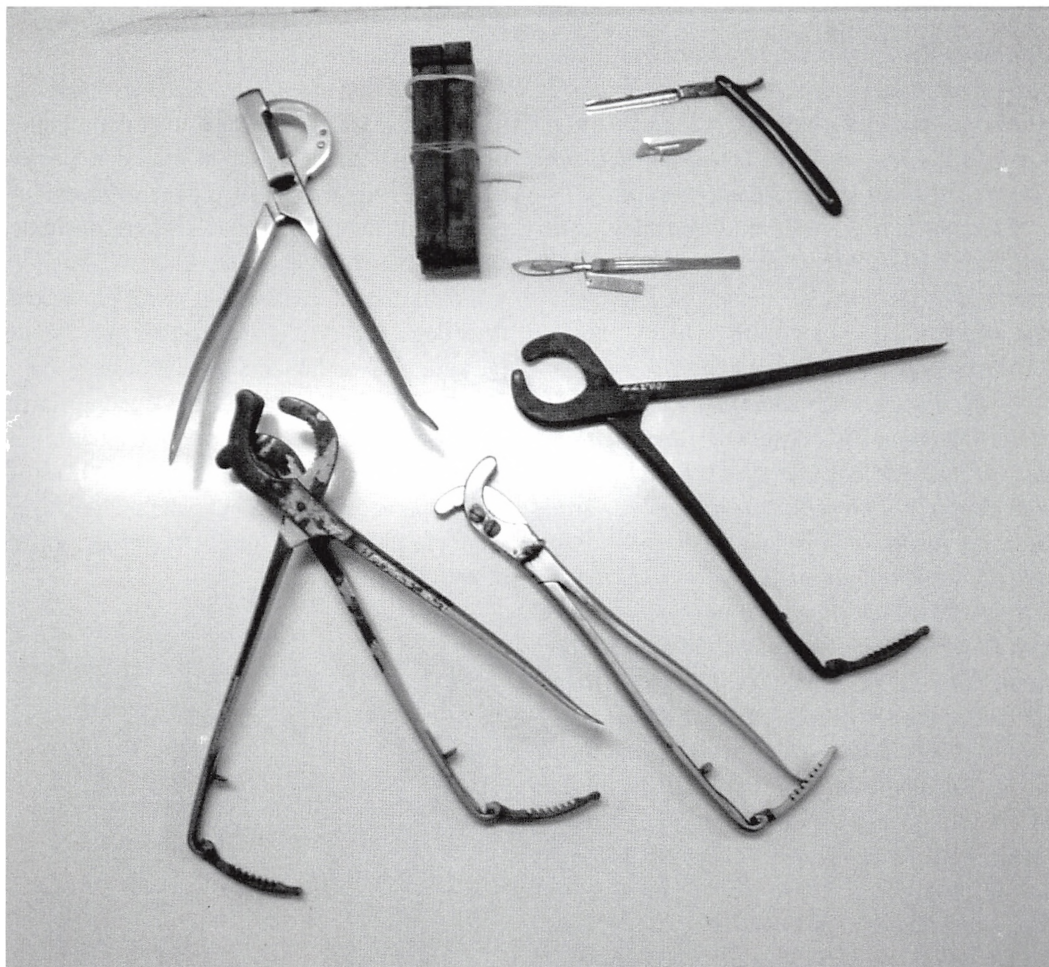
Kastration

Kastration, ja det er unægtelig et emne, som kan få de fleste mænd til at gyse og trække sig

lidt tilbage. Men hvis vi ser bort fra de ideer og fornemmelser, vi som mænd får ved tanken om at blive kastreret, og betragter emnet lidt mere nøgternt, så er det noget, vi faktisk udsætter vore "bedste venner", vores kæledyr for. Og hvorfor gør vi så det? Ja, det er der mange gode grunde til.

Når vi i dag vælger at kastrere vores husdyr og kæledyr, så er der i reglen to gode grunde til det. Den ene, som primært gælder vores kæledyr, er for at opnå et roligere gemyt. Det kan være svært at holde en brunstig hanhund i en lejlighed inde i byen, at udholde en hankats brunstduft eller at hesten kommer i brunst samtidig med at man deltager i sit livs konkurrence. Derfor er der mange, som vælger at lade deres kæledyr kastrere. Den anden grund er, at ved fjerne dyrets kønsdrift, så opnår man en bedre kødsætning på dyret, og samtidig er der plads til flere handyr i en flok. Det gælder, når man kapunerer hanekyllinger, studer tyrekalve, gilder smågrise m.m. Så dette voldsomme indgreb er altså til vores/menneskets fordel og ikke for dyrets skyld.

Hvordan gør vi det så? Det er nok i virkeligheden det, det hele drejer sig om. På Dansk Landbrugsmuseum har vi en stor samling af dyrelægeinstrumenter, som har været brugt til kastration af husdyr. Nogle af dem virker meget barbariske, når man står med dem i hånden. Ja nogle vil nok kalde dem for de rene torturinstrumenter. I det følgende vil jeg se på nogle af disse instrumenter og deres brug. Jeg må med det samme sige, at der kan forekomme blodige scener ind i mellem, men der er ingen grund til at gemme bogen væk af den grund.



På billedet ses et udvalg af forskellige instrumenter, Sands tang, emaskulator, ældre udgave af Sands tang, klemmer, barberkniv brugt til kastration, scalpel og et blad til en moderne scalpel.

Heste

Før 1888 blev heste kastreret ved at man frilagde testiklerne og lagde en klemme over sædstrengen, men med Sands tang fra omkring 1891, blev dette ændret. Sands tang knuste vævet og man lagde efterfølgende en klemme med rød kvilsølvsilte.

Professor Gert Espersen har i sin bog "Danske dyrlægeinstrumenter gennem 200 år 1773 – 1973" en beskrivelse af en kastrationsdag fra Ørbæk på Fyn fra tiden før første verdenskrig.

Dyrlægen P. G. Jakobsen tilsagde 15 heste pr. gang.

"Dagene før blev der bagt masser af Hvedebrød, Smaakager og Formkager. Stegt Stege, kogt Rullepølser og Æg, lavet Frikadeller og Leverpostej, Sildesalat, foruden at man havde sørget for et ordentligt Forraad af røget og saltet Mad. Dagen før blev alle Fade og Spande skurede og skrubbede, Vaskekedlen blev ogsaa gjort grundig ren, i den skulle der jo koges Vand til Brug ved Kastrationerne.

Saa oprandt Dagen. Kl. 5 om Morgenen begyndte vi Kvinder at smøre Smørrebrød. Der var gerne tilsagt c. 15 Plage, ofte var der 2 Mand med hver Plag, som Regel Manden og en Karl. De skulle være her kl. 6, saa dem der kom lang vejs fra, var taget tidligt hjemmefra.

Naar de hen paa Formiddagen blev kaldt ind, skal jeg love for, at der blev spist, jeg har aldrig, hverken før eller siden, set Folk spise saa meget, som der blev spist.

Vi bryggede ikke Øl, men fik et Anker fra det stedlige Bryggeri. Brændevinen blev købt i store Beholdere i Kurvefletning i Brugsen, og det var ikke lidt, der blev drukket paa Kastrationsdagen. Foruden Brændevinen blev ogsaa Sprit og Terpentin købt i lignende Beholdere, det var nu knapt saa heldigt, for ved en Kastration havde én taget Fejl og kommet Sprit paa Karafterne, de fnøs slemt, da de tømte det første Glas, det fik de nemlig alle sammen tømt, da den gamle Dyrlæge altid, naar de var kommet til Bords, løftede sit Glas og sagde "held og Lykke med Plagene" og med det ønske skulle glassene tømmes. (Det havde været værre, hvis det var Terpentin, der var i Karafterne!) Naar de saa havde spist alt, hvad de orkede, kom Kaffen med Kagerne, og saa til sidst endnu en 1/2 kop Kaffe, som blev fortyndet med Brændevin. – Og saa kom Tegnebøgerne frem, og der skulle betales, det var saa at sige alle, som betalte kontant, "man ville da ikke være bekendt over for de andre, at man ikke kunne betale sin Plag". Prisen var 5 Kr. Saa indkasserede Jacobsen, siddende for Bordenden, de mange Penge, 60 – 70 Kr. paa en Gang, det var Penge, som betød noget den Gang. Det kunde ske, at een eller anden lod Karlen trække Plagen hjem, og saa gik Fatter til Kro's – og fortsatte, om Aftenen saa vi ham saa trække Hjem med en "Bjørn".

Under Iste Krig kom Rationeringerne, vi måtte holde op med Frokost, gav en Tid en Bajer og en Kop kornkaffe, det gad Mændene ikke

gaa efter, saa det holdt helt op, nu foregaar det altid hos Kunderne".

Det skal dog siges, at vi ogsaa har senere beskrivelser af kastrationsdage, hvor den stedlige dyrlæge har annonceret, at han den pågældende dag vil være at finde på et nærmere angivet sted, hvor han så vil kastre de heste, som der blev mødt med. Det er blevet mig fortalt, at på disse dage havde de lokale hundekrone dage, idet de afskårne testikler blev smidt på jorden, hvor hundene så kunne tage dem. Der var ogsaa en dyrlæge, som engang havde sagt at alle heste over 12 var gratis, men mon ikke, man efterfølgende har indkøbt en kasse øl for de sparede penge. Der er i alt faldt noget der tyder på, at disse dage blev betragtet som en del af en folkeforlystelse.



Kastration af tyr ved knusning af væv. Illustration fra Peusch & Toussaint: Précis de Chirurgie Vétérinaire, 1887.

Generelt foretages kastrationer i dag efter de samme retningslinier. Dog behandles dyrene mere "humant", idet bedøvelsen i dag efter dansk lovgivning er påkrævet, og som regel benyttes et hurtigt virkende bedøvelsesmiddel.

Det løse bindevæv, der findes mellem pungens forskellige hinder danner flere ubestemte tynde lag, som ved kastration glider let fra hinanden. Hvilket i høj grad begunstiger udvikling

af infektion, hvorfor man behandler med antibiotika og hvis ejeren ønsker det, indsprøjtning imod stivkrampe. I lande med varmere klima end vores, er der stor infektionsrisiko, ikke mindst på grund af fluer, der også overfører parasitter, så kastrationssåret har vanskelig ved at hele. Her vil man derfor i tilknytning til kastration brænde sædstreng og sår med brændejern, så der dannes en varm brændskorpe, som fluerne holder sig fra.

Kvæg og får

Et af de instrumenter, som kan virke voldsomt er Burdizzos tang til knusning af sædstrengen ved tyre og væddere. Der har i århundreder været en tradition i Sydeuropa for kastrering af tyre og væddere ved knusning af sædstrengen.

Man havde tidligere brugt to metalstænger til knusningen, som blev håndteret af to personer, men i slutningen af 1800-tallet begyndte man at bruge en svær hovtang med lange skafter. Det var denne tang, den italienske dyrlæge Napoleone Burdizzo i 1906 forbedrede. Burdizzos tang havde store kæber, som var afrundede og stumpe, den var på grund af de forkortede skafter og den tværliggende kæbe meget nemmere at håndtere. Burdizzos tang blev hurtigt udbredt over det meste af Europa og Amerika. Den undergik forskellige forbedringer, ligesom der blev fremstillet forskellige ikke så anvendelige kopier, bl.a. en med udskiftelige kæber, som angiveligt skulle kunne bruges til alle slags husdyr. Men de slog ikke an så Burdizzos tang bruges stadigvæk til studning af tyre.



Forskellige udgaver af Burdizzos tang, tangen til venstre har benstød på den ene arm.

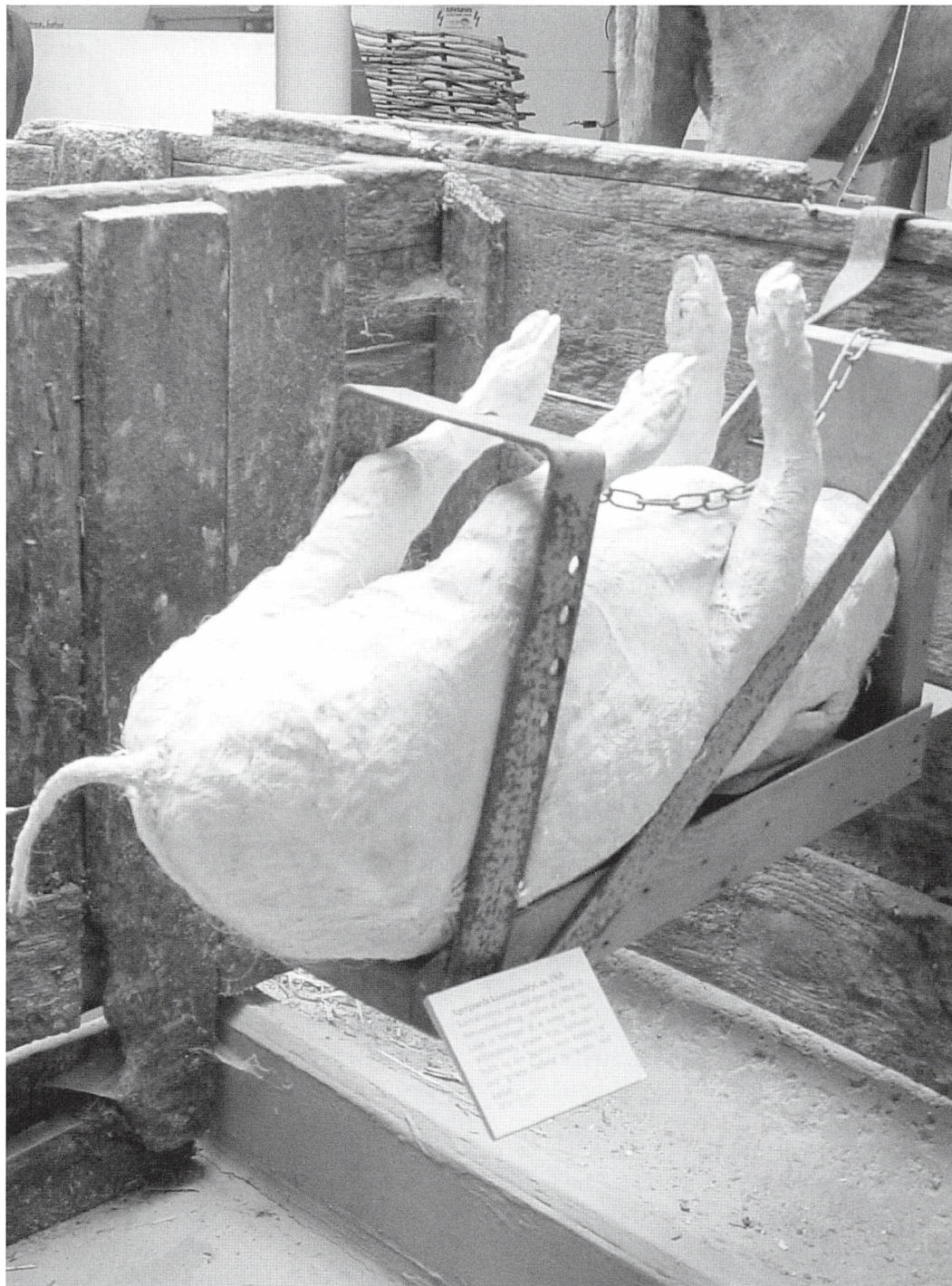
Svin

Erik Viborg som i 1804 skrev en lærebog i svinepasning, "Veiledning til Svinets Behandling som Huusdyr", har i §31 omtalt emnet på følgende måde: "Ornegildingen kan foretages paa følgende Maader. Skeer den, naar Grisen er 6 Uger gammel, aabner man Pungen over hver Kaade, uddrager denne lidet for Aabningen og afskjærer den. Skal man derimod gilde den halvaarlige eller ældre Orne, maa man enten betjene sig af Klemmer ligesom ved Hesten, eller af Sædstrængens Underbinding for at standse blødningen. Klemmen bestaar af tvende Stykker Træe, som er 3 til 4 Tom. lange, 1/2 til 1 Tom. brede, tilrundede paa den ene Side, og have her lidet fra hver Ende en Skure, paa den anden Flade derimod skraa afskaarne mod begge Ender, og forsynede langs i Midten med en Rende, som er udfyldt med en Deig af lige dele Alun, grøn Vitriol og rød Bolus. Klemmestykkerne sættes to og to imod hinanden med den flade Side, og bindes i den ene Ende tilsammen formedelst en omvikling af en Traad i Skurerne. Klemmen er i den anden Ende aaben for at sættes paa Sædstrængene. Til at sammenbinde denne, har man en stærk Traad forsynet i den ene Ende med en Tyveløkke i Beredskab. Vil man underbinde Sædestrængen, tager man en stærk Traad i en Naal. Skrider man til Operationen paa det ældre Dyr, tilbindes først munden paa Ornen ligesom paa Soen, der skulle udbødes, og dernæst holdes hiin staaende imellem Benene paa en Karl. Operatøren omfatter den ene Kaade med venstre Haand ovenfra ned ad, og gennemskjærer Pungen med Kniven, indtil den blottede Kaade springer udenfor. Denne trækkes noget udenfor Aabningen, og da sættes Klemmen over Sædestrængen ovenfra ned ad. Hvor paa den tilbindes først i den aabne Ende ved Omvikling af en Traad. Kaaden afskjæres dernæst, men saaledes, at noget af Bikaaden bliver siddende under Klemmen for at holde denne fast. Med den

anden Kaade forfares paa samme Maade. Klemmerne afløses hos de gamle Orner efter 24 Timer, og hos de unge efter 12 Timers forløb, ved at afskjære det af Sædstrængene, som sidder uden for klemmen, og ved at overskjære Traaden paa den ene ende af klemmen.

Underbindingen skeer med at stikke Naalen gjemmen Hinden på Sædestrængens saaledes, at det tilbageførende Sædekar bliver uden for Bindselet, og Karrene, som gaae ind i Kaadens øverste Ende haves allene i dette. Man tilsnærer da Sædestrængene haardt ved en enkelt Knude; derpaa slaaes nok en Knude, og Enden af Traaden afskjæres tilligemed Kaaden. Den anden Kaade borttages paa samme maade."

Det var selvfølgelig ikke kun orner, som blev frataget kønsdriften, også grisesøer blev behandlet, her var processen dog anderledes, Erik Viborg beskriver det således: "Naar Soen skal udbødes, faaer den Dagen i forvejen ej at æde, men kuun Vand at drikke. Operationen begyndes med at binde en Snor om dens Næse, hvorved den forhindres fra at skrige og bide. Dernæst lægges den paa højre Side for operatøren, som sidder paa en Stoel, saaledes at Dyret vender Ryggen mod ham. Han sætter den højre Fod paa Soens Hals, og den venstre under dens Lyske, hvorved Bagdelen hæves og Bugen spændes på paa Operationsstedet. En Medhjælper, dersom Soen er stor, holder Hovedet, og en anden lægger det venstre Bagbeen over det højre i Kors, og trækker den saaledes, at bugen derved stærk spændes. Operatøren tager fat i Lysken med venstre Haand og trækker Huden stram. Med Kniven i den højre Haand afrives Haarene paa Operationsstedet, som er midt imellem Lysken og Hofteknokkelens udvendige Hjørne i lige linie med dette. Han gjør dernæst indsnittet fra Lysken op ad, saaledes at Huden og Bugmuskelerne til dels gennemskjæres. Med pegefingern af højre Haand gjennembores det øvrige af Bugmusklerne og Bughinden, og



Agergaards kastrationsleje til smågrise. Lejet, som er beregnet til at hænge over båsens skillerum, er konstrueret af Købmand Ernst Agergaard Larsen, som fik patent på lejet i 1964.

denne Finger føres strax ind i Bughuulheden mod den indvendige Flade af Hofteknokkelen, hvor Æggestokken ligger. Er denne opdaget, bøjes Fingeren kroget, og Æggestokkene føres ved den mod den indvendige Flade af Bughuulheden hen til hullet, idet man stytter med Tommelfingeren paa huden tæt oven for hullet for med den og Pegefingeren at fatte Æggestokken. Er denne uden for hullet, drages dens Horn saavidt ud, at det modsatte højre Horn føres til Hullet, hvor man bekommer den anden Æggestok uden for det. Begge Horn omfattes med venstre Haand, og Æggestokken tillige med de fallopianske Gange afrives, hvorefter Hornene igjen indlades, og Hullet tilsyes med en enkelt Bugsøm, efter man har sat det venstre Been i den naturlige stilling. Den snittede So holdes indelukket på et kjøligt Sted, hvorved den forhindres fra at søge Vandet eller Pølen, medens den har Vundfeber. Den fødes sparsommelig den første Dage efter Operationen, og helst med lidet Suurmælk, hvori der udtværet Klid eller Ruugmeel”.

Man må sige, at de to beskrivelser af dels kastrationen af orner og udbødningen af søer virker barske, men det er en del af arbejdet med grisene for at få en mere rentabel svinebesætning. Dels vil vi som forbrugere nødtigt have kød med ornesmag og dels vil vi jo gerne have så god en kødsætning som muligt. Ejere af svinebesætninger har lov til selv at foretage kastrationer af grise i 5-8 ugers alderen. Dyr, der har eller har haft brok og de med skjult testikel, bør dog ikke kastreres uden underbinding af sædstreng. Så her kræves en vis veterinær viden.

Den engelske dyrlæge Bowman vandt i 1800-tallet et væddemål om at kastrere 100 svin på 200 minutter. Han begyndte kl. 10.00 og kastrerede 11 grise på 12 minutter, de næste 45 tog 59 1/2 min. og de sidste 44 grise på 79 min. og 50 sek. I alt 2 timer 31 minutter og 20 sekunder. Han havde altså 48 minutter og 40

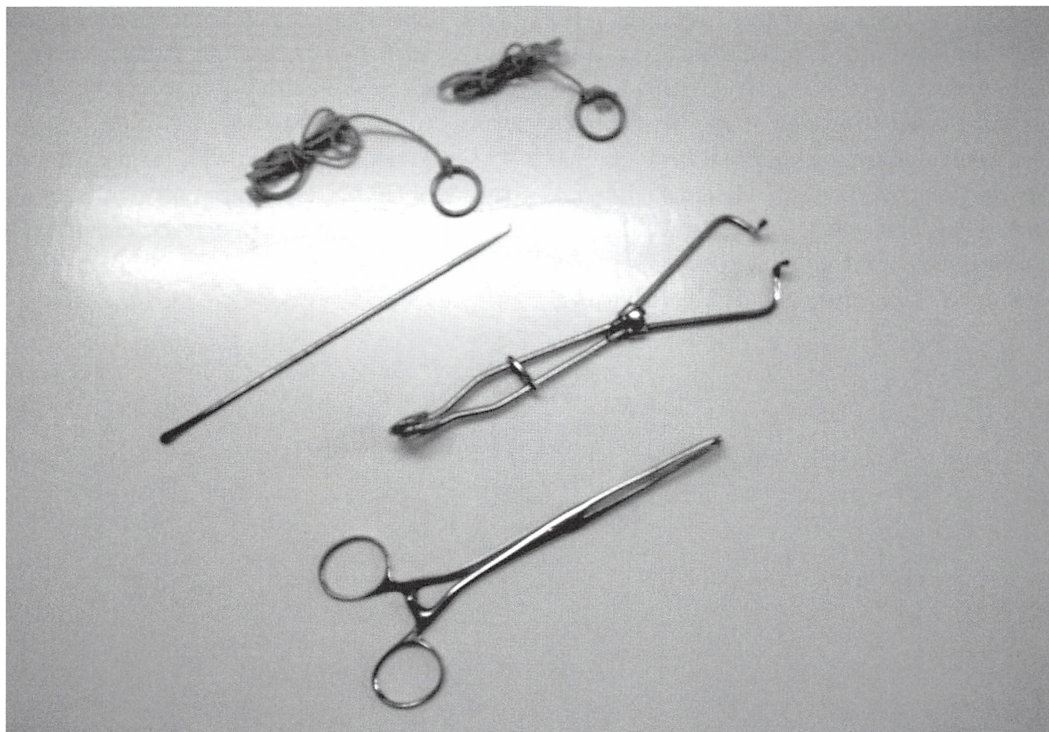
sekunder tilovers. Heriblandt var der en gris med degenererede æggestokke som alene tog 6 minutter, men 99 kastrationer og en udbødning på godt 2 1/2 time var en utrolig bedrift.

Før i tiden var det almindeligt at klienter mødte op på dyrlægens bopæl om morgenen med forskellige mindre opgaver – f.eks. kastration af en posegris. Således også hos dyrlæge Buemann i Rønne, hvor en klient efter en sådan operation – spurgte: Hvis jeg nu kommer her med en pony, kan du vel kastrere den til samme pris? Hertil Buemann svarede: ”Hvis du kan holde den op i bagbenene ligesom en posegris, så skal jeg nok gøre det til samme pris!!!

Høns

I Danmark har der været et skiftende forhold til produktionen af kapuner og poularder, en produktion, som var almindelig i Frankrig og Belgien. Men fra sidst i 1920'erne til op i 1940'erne var der en interesse for denne produktion. En interesse som i det mindre blev fastholdt op til 1970'erne. Gert Espersen fortæller hvorledes han lærte at kapunere hane-kyllinger af en tidligere teologistuderende, som havde gjort det til en del af sin virksomhed at udfører kapuneringer for mindre besætninger. Det, der ved siden af mandens hurtighed og behændighed ved operationen synes at have gjort mest indtryk på Gert Espersen var mandens rygning, men den fik han også en forklaring på, han havde fået for vane at ryge, for på den måde at holde munden lukket og ikke blande sig i familiens diskussioner om, hvorledes man fanger kyllinger og genindfanger dem, der slipper løs.

En af dyrlægerne fra dyrlægekredsen på Dansk Landbrugsmuseum har også være ude for at kapunere hane-kyllinger. Han var som assistent ude hos en af klinikens kunder, som ønskede at få et mindre antal hane-kyllinger kapunerede. Kapunerne, som udviklede en særlig god kødkvalitet, var beregnet til servering ved



Kastrationsbestik til kyllinger, der har tilhørt dyrlæge Anders Glavind, Østbirk. Den fastende kylling lægges på siden på et passende bredt bord, omkring de samlede vinger lægges løkken af en snor med et pundslod i enden, og en lignende snor lægges om de samlede ben. Når lodderne på snorene hænger ned på siderne af bordet, er dyret fikseret og klar til operation. Fjerene over brystkassen rives af og huden desinficeres. Med en skarp skalpel laves der en lille åbning til bughulen mellem de to bagerste ribben, bughinden perforeres med "peritonealkrogen" og spærhagen isættes. Testiklen findes og drejes af med testikeltangen. Hvis man inden indsnittet med kniven har trukket huden lidt væk fra indsnitsstedet vil den nu glide på plads og dække operationsstedet. Syning af såret skulle så være unødvendig, men for en sikkerheds skyld kunne man anlægge en enkelt sutur eller isætte en agraf (klemme). Kyllingen vendes om, og samme procedure foretages på den anden side.

middagsselskaber. Inden han tog af sted, fik han besked på at sikre, at to af hanerne forblødte, så de kunne komme med hjem i suppegryden, så der på den måde var lidt ekstra til honoraret.

Vi har fra dyrlæge Anders Glavind i Østbirk modtaget et kapuneringsudstyr. De fleste af dyrlægerne i kredsen kunne berette om øvelser i kapunerering af hanekyllinger på skolen, men det havde ikke været almindeligt, at gøre det ude i praksis. I dag foretages oftest hormonal kapunerering, idet man ved hjælp af særlige in-

strumenter med stempelanordning implanterer tabletter indeholdende Stilboestrol. Implanteringen foregår i dag øverst på halsen lige bag hovedet eller under kammen. Tidligere foregik implantationen i Frankrig lige bag brystbenet og da brystet ofte var foretrukket af husherren påstod onde tunger, at det fik konsekvenser for fødselstallet i landet!

At det ikke altid var helt ufarligt at kastrere dyr, i dette tilfælde en gris kan det følgende bruges som eksempel på. Det er dyrlægen som beretter: "Ejeren holdt på traditionel vis grisen

i bagbenene, hængene ud over ”forværket”. Da jeg skulle fjerne testikel nr. to, kastede grisen sig med en pludselig kraftanstrengelse vandret op – jeg trak hurtigt skalpellen til mig, men hånden blev ramt af grisen, og skalpelbladet endte fem cm inde i maven på mig. Det blødte voldsomt, men ejeren sagde medfølende: Det var da godt, at kniven ikke ramte et par håndsbredder længere nede!! (jeg kastrerede færdig og tog blø-

dende hjem, men blev sendt modvilligt på hospitalet, hvor jeg måtte ligge to dage uden peroral føde, men der var ingen tarmperforation – kniven var endt i leveren.)”.

Der kunne sikkert fortælles mange flere historier om dyrlæger og deres meriter, de er og har i mange år været en integreret del af livet på landet.

Mennesker og husdyr i det 19. og 20. århundrede - Særudstilling 2001

af Irene Hellvik, museumsinspektør Dansk landbrugsmuseum

Den anden særudstilling vi åbnede i 2001 på Dansk Landbrugsmuseum, er "Mennesker og husdyr i det 19. og 20. århundrede". Denne udstilling sætter focus på den måde mennesker og husdyr har levet sammen på gennem et par hundrede år og hvordan den teknologiske udviklingen har ændret de indbyrdes relationer.

Gennem de sidste mange år er Dansk Landbrugsmuseums bestand af gamle bevaringsværdige husdyrracer vokset til en efterhånden pæn besætning. Bevaringen af de gamle husdyrracer og kulturplanter er på lige fod med maskiner og landbrugsredskaber med til at give museumsgæsterne et så bredt favnende billede af den danske landbo- og landbrugskultur som overhovedet muligt. Sammen med de mange aktiviteter og demonstrationsdage som museet har i løbet af året vil der altid være focus på et eller andet emne, der aktualiserer dagens Danmark set gennem et landbrugshistorisk tilbageblik.

Indhegning

Indhegning af marker har eksisteret i al den tid, der har været agerbrug. Love og forordninger har sikret bondens ejendomsret og det har altid været forbundet med straffe og bøder, hvis en mand forbrød sig mod anden mands hegn eller, hvis han ikke holdt hegnet ved lige. I 1872 kom mark- og vejfredsloven, som forpligtigede bonden til at holde sine dyr adskilt fra anden mands ejendom. En løsgående tyr over 1 år eller en orne/vædder over 1/2 år kostede 4 kr. i bøde mens 1 stykke fjerkræ kostede 16 øre.

Hvor bonden tidligere indhegnede sine marker/ejendom med ris- eller pilehegn blev det ef-

ter 1805 med skovfredningen almindeligt, at anvende gærde af sten- eller jordvolde specielt som adskillelse mellem agerjord og skov. Ligeledes har levende hegn af mindre træer og buske været almindeligt anvendt siden begyndelsen af 1700-tallet og er det til dels stadigvæk. Dokumentation om de første levende hegn kommer fra Åbenrå området i 1607.

Det levende hegn hører på mange måder sammen med udskiftningen. Senere med opdyrkningen af den jyske hede og etableringen af Det Jyske Hedeselskab i 1866 er der nærmest blevet skabt et nyt landskab i Danmark. Adskillelsen af dyr og afgrøder har altid været vigtig, men hvor man tidligere indhegnede markerne med afgrøder, er det i dag dyrene, der er bag indhegning. Denne ændring tager sin begyndelse i løbet af reformperioden, (ca. 1780-1840), hvor man går mere og mere over til at tøjre kvæget. Dette bliver begyndelsen til en anden måde at forholde sig til dyrene på.

Efterhånden som landsbyerne blev udskiftet (ca. 1770-1820) og markerne samledes omkring gården kom dyrene lige så vel som afgrøderne tættere på den enkelte bonde. Dyrene blev flyttet fra fællesarealerne til egne marker, hvor de blev hegnet inde for ikke at blive blandet med naboens kreaturer eller øve skade på afgrøderne. Ejendom, dyr og afgrøder blev en enhed. Der var ikke længere fælles marker eller overdrev til dyrene. Fællesskabet i landsbyerne ophørte og en ny tid begyndte.

Fra omkring 1880-90, kom der en væsentlig ændring af hegnstyperne. Trådhegnet blev herfter den mest benyttede type. I begyndelsen af

1900-tallet og specielt efter 1915-20 dukkede pigtrådshegnet op. Elektriske hegn blev indført i 1925-26 fra Amerika. Denne type hegn er siden blevet udviklet til de typer vi kender i dag.

Det er dog først med omlægningen af landbruget fra vegetabilsk til animalsk landbrug i løbet af 1880'erne at der bliver behov for andre og kraftigere hegnstyper. Trådhegnet opstår samtidig med at behovet for at holde større mængder af kreaturer inde på afgrænsede marker. Desuden blev det for kostbart i længden, at så meget af agerjorden stod ubrugt hen med levende hegn. På en almindelig gård kunne man ved at bruge andre hegnstyper inddrage om-

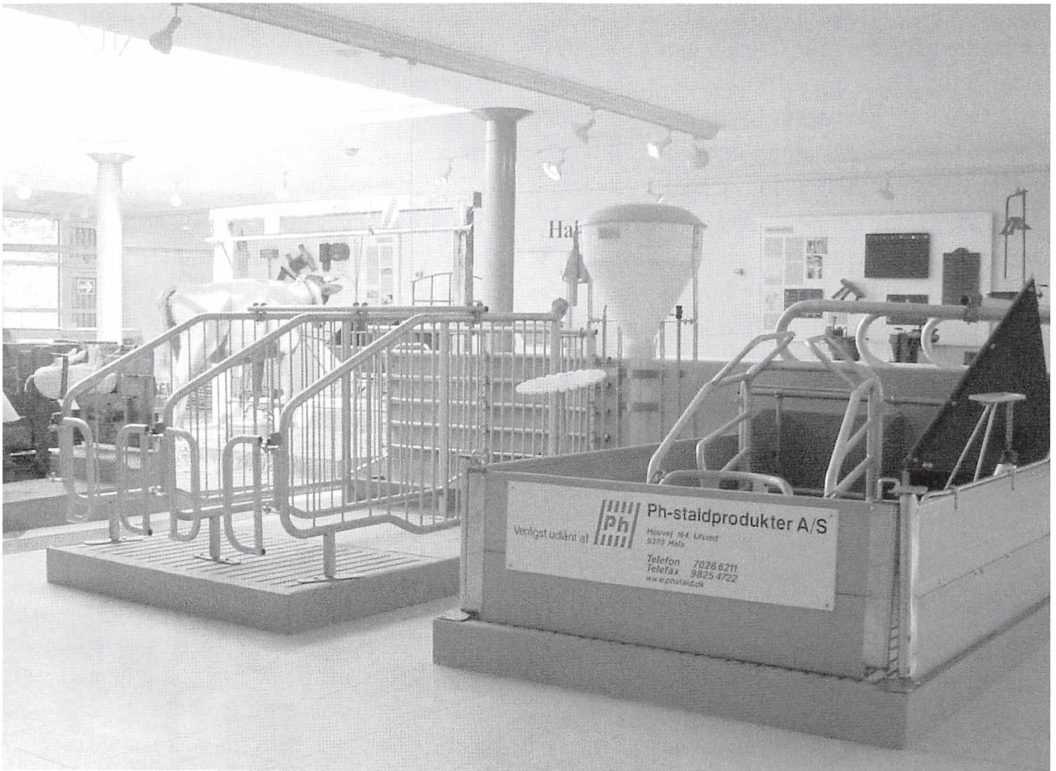
kring 2-3 tdr. land til mere udbytterig anvendelse. Endelig blev der også brugt for megen tid med at vedligeholde et levende hegn.

Staldene

Op igennem 1800-tallet steg antallet af malkekøer i Danmark. Det var i første omgang herregårdene, som begyndte med et større mælkehold. Men med afslutningen af kornsalgperioden omkring 1870 og den afsætningskrise, som landbruget kom i, betød at hele det danske landbrug var nødt til at omlægge produktionen fra vegetabilsk til animalsk produktion. Den nye og større betydning som malkekøerne der-



Indretningen i denne kostald kunne tyde på at billedet er taget engang i 1960'erne, men ret faktisk er det et fotografi fra 2001, lige inden staldinventaret blev overdraget til Dansk Landbrugsmuseum.



Det moderne staldafsnit i udstillingen.

med fik, medførte at der også skulle indrettes hensigtsmæssige stalde til køerne.

Kostalde i Danmark omkring 1880'erne kendetegnedes ved at køerne var bundet helt ud til staldens væg. Båsene var i de fleste tilfælde på tværs af bygningen. Fodring og røgtning foregik bagfra, op imellem dyrene. Efterhånden som der kom flere køer og stalde blev ændret, kom dyrene til at stå på langs af bygningen. En praksis, som efter holstensk model blev udviklet med fodergang foran køerne og grebning bag dem. En staldtype, der med enkelte forbedringer kom til fungere indtil de store løsdriftsanlæg med forskellige malke-systemer, malke-karrusser, tandemanlæg m.m. kom til i slutningen af 1900-tallet. 90% af køerne bliver i dag malket i en speciel malke-

stald og tilbringer den øvrige tid enten i løsdrift, på marken eller i et hvileområde.

Flertallet af de svin man havde i Danmark i 1800-tallet var oldensvin. Der har muligvis været etableret forskellige former for læ til svine, men ikke egentlige stier, sådan som vi kender dem fra en senere tid. Det voksende svinehold, som fulgte med produktionsomlægningen omkring 1880 medførte, at man begyndte at indrette egentlige svinestalde med svinestier. Det var oprindeligt lukkede bokse med løse ædetrug. Efterhånden som der blev flere og flere svin og arbejdet med især udmugningen blev hårdere, kom der forskellige forbedringer i indretningen af svinestierne. En af de helt store forbedringer var den gennemgående rensengang i stiernes ene side. Systemet

kom frem omkring 1900 og har været brugt indtil automatiseringen af udmugningen blev almindelig. Omkring 1950 kom det skråstilte ledende forværk. Forværket var i nogle tilfælde tophængslet, således at det kunne slås tilbage, medens der blev fyldt foder i truget, og så slået frem, så grisene kunne nå fodret. Udviklingen omkring svinestalde tog for alvor fart i 1950'erne. I første omgang blev der udviklet forskelligt udstyr, som ændrede brugen af stien fra so-sti til faresti, til fedesti osv. Men senere er de igen blevet ændret, så grisene i dag bliver flyttet fra so-stalden til farestalden.

Fodring

Fodringen af husdyrene har selvfølgelig stor betydning for det produkt dyrene leverer til landmanden. Det være sig kød, mælk, æg osv. Hvis fodringstilstanden ikke er i orden bliver produktet også derefter.

Tidligere, hvilket vil sige tiden før sidste halvdel af 1800-tallet, gik man ikke så meget op i fodringsarbejdet og man var heller ikke bevidst om fodringens betydning for den ydelse dyrene kunne give. Den gang var mælkeproduktionen og dermed produktionen af smør og ost, årtidsbestemt. Mange dyr var simpelt hen ikke i stand til at levere varen fordi de efter den lange vinter var mere eller mindre udsultede. Det samme gjaldt svinene. Slagtemånedene lå derfor meget naturligt sidst på året efter en lang sommer med opfedning. Æggene fra høns havde man heller ikke hele året, da høns fortrinsvis lægger æg når dagene er lyse og lange.

I dag bestemmer mennesket hvor og hvornår der skal slagtes, laves smør og ost, indsamles æg o.s.v. - nemlig hele tiden, hele året rundt.

For at få den optimale kvalitet er det vigtigt, at dyrene får det rigtige foder og på de rigtige tidspunkter. Siden 1880'erne er der sket en stor udvikling i forsknings- og forsøgsarbejdet inden for dette område. Nye typer foder er kommet til og tilskudsfoder, kraftfoder osv. er blevet

en naturlig del af kostplanen for nutidens dyr.

I tiden før 2. verdenskrig, foregik fodringen på den enkle måde - med trillebør og greb eller skovl, eller med fodervogne. Man havde maskiner til at snitte roer med og man blandede fuldfoder i maskiner.

Fodringen er siden blevet en kompliceret sag, i dag styres den via computere. Hvert dyr er udstyret med en chip, der fortæller computeren hvilket foder og i hvilke mængder det enkelte dyr skal have sin mad.

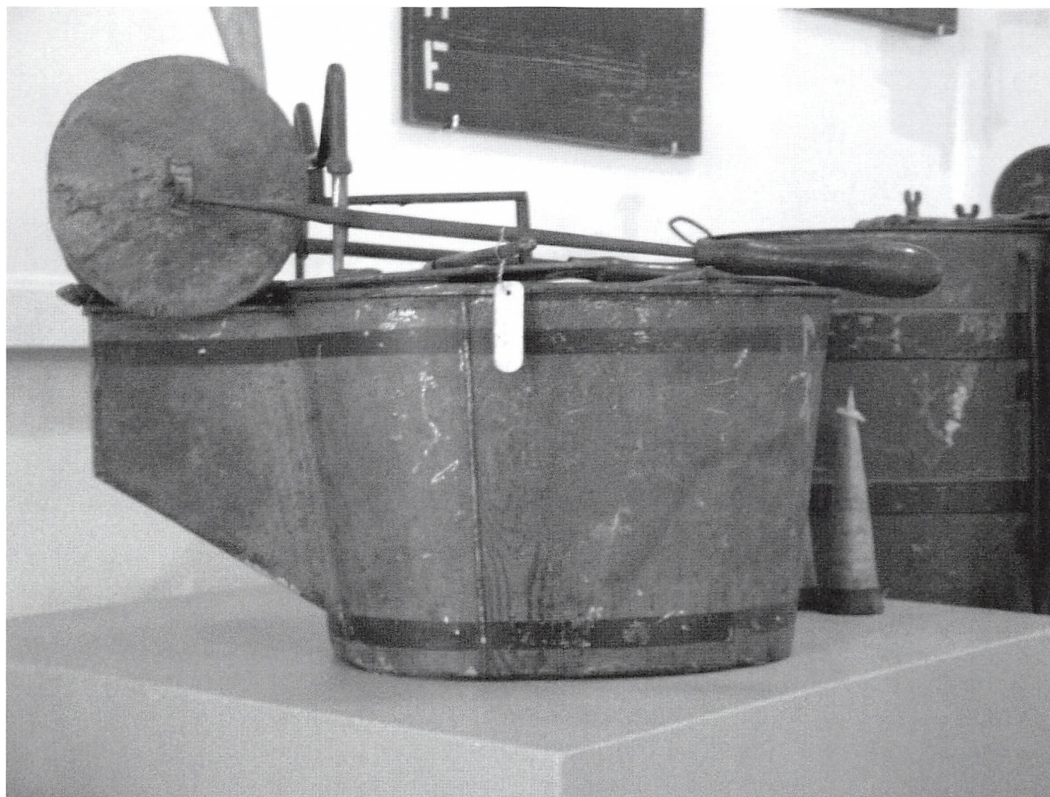
For svinene er der foder hele tiden og ikke på bestemte tidspunkter som tidligere. Svinene kan på den måde selv styre deres behov for foder.

Malkning

Malkearbejdet har været et af landbrugets vigtigste arbejder i gennem tiderne. Malkningen blev udført med hænderne. Efterhånden som malkevægsbesætningerne voksede, i Danmark fra ca. 1820, begyndte man at eksperimentere med maskiner til malkning. De første forsøg med malkemaskiner fandt sted i Amerika i 1819. I Danmark blev de første typer fremvist på Landmandsforsamlingen i Odense i 1862. I de følgende år blev der fremstillet forskellige typer maskiner, men man skal frem til årene omkring 1900 før den første malkemaskine (Lawrence-Kennedy-Gillis), som malkede efter de principper, der stadig bruges i moderne malkemaskiner, kom frem.

Malkning af dyrene blev i slutningen af 1800-tallet sat i system på en helt anden måde end tidligere. Andelsmejerierne, der etableres med utrolig hast fra 1882, aftog mælken til videre produktion af smør og ost. Før dette tidspunkt var malkning og mælkeproduktionen primært beregnet til eget forbrug. Kun de store gårde og herregårdene producerede mælk til videre bearbejdning eller salg.

Før malkemaskinens tid blev køerne malket af unge malkepiger, der sad på en lille skammel



"Eckardts" malkemaskine fra 1862 er den første af sin slags i Danmark. De oprindelige pumpemembraner og pattekopper var af gummi, og maskinen virkede efter et simpelt sugesprincip. Malkemaskinen tilhører Dansk Landbrugsmuseum.

med en spand mellem knæene og malkede koen. Renlighed er et relativt begreb, og set med nutidens øjne så var den gamle metode alt andet end hygiejnisk. Bevidstheden om renlighed i alle livets gøremål er noget der hører sidste halvdel af 1800-tallet til. Først omkring 1900 blev hygiejnen en integreret del af malkningen.

Samtidig blev der udviklet malkemetoder for at fremme udbyttet og kvaliteten af mælken. Rigtig udført malkning kunne forøge udbyttet med 1/2-1 liter pr. ko.

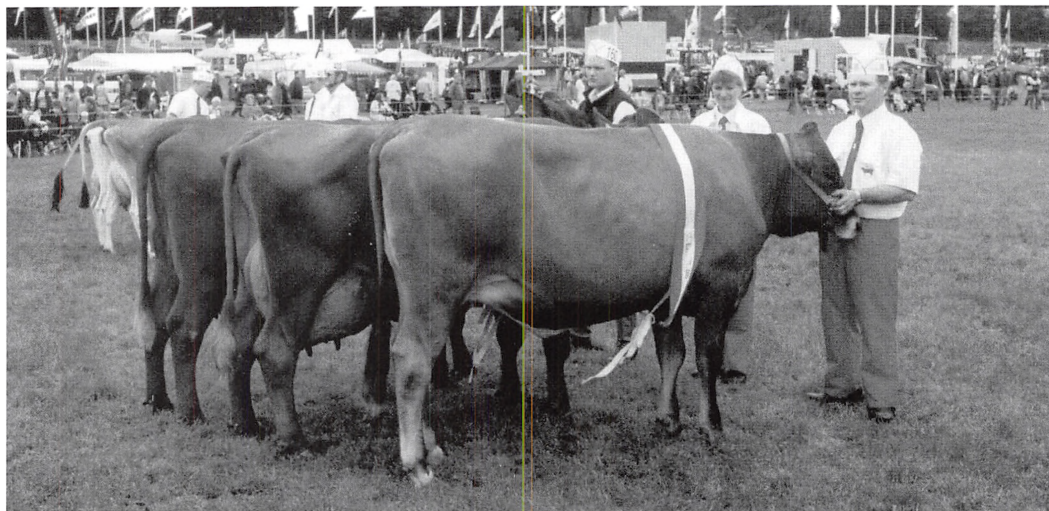
Maskinmalkning blev almindeligt fra omkring 1900 men først i 1930'erne var maskinerne af en sådan kvalitet, at de også var anvendelige til deres formål. De første maskiner

enten sugede eller trykkede mælken ud af yveret, i det man forsøgte at efterligne kalvenes patning eller håndmalkningens tryk. I dag ud-malkes mælken i en form for kombination af sug, massage og puf.

Dansk Landbrugsmuseum har en stor samling malkemaskiner, hvoraf den ældste er fra 1862.

Dyr og præmier

Dyrskuet er stedet, hvor man viser sine dyr frem for offentligheden og hvor de heldige resultater af avlsarbejdet kan ses. Denne tradition er snart 200 år gammel - det første dyrskue i Danmark blev afholdt i Randers i 1810. Husdyrloven af



Præmiering af køer på Gl. Estrup Landbrugsmesse 2000.

1852 satte gang i dyrskuerne og loven afstedkom yderligere, at mange landboforeninger opstod. Dette skete fordi præmieringer kun kunne ske gennem foreninger. Afholdelse af dyrskue er den ældste af samtlige avlsforanstaltninger og har som alt andet ændret sig gennem tiderne. Hvad man betragtede som det vigtige eller det rigtige i 1800-tallet ændrede sig i 1900-tallet, og i år 2000 er det igen helt andre ting ved avlsarbejdet man lægger vægt på. Dyrskuernes betydning og målsætning er således under stadig forandring, men de vil utvivlsomt bestå som et vigtigt kulturelt og fagligt element.

Præmiering hører sammen med dyrskuer. De bedste dyr i hver kategori får præmier og det er ikke på grund af det flotte stykke papir eller den fine pokal ejeren hjemtager, at det er vigtigt. Præmien giver dyret „det blå stempel“ til, at det kan bruges i avlsarbejdet og dermed giver sine gener videre. Et præmieret dyr er derfor også betydelig mere værd i kroner og øre for ejeren. Det koster penge for andre avlere at få lov at tilegne sig de gode gener.

Stambøger og stambogsføring hører til et af de vigtigste hjælpemidler i avlsarbejdet. De

første stambøger er fra 1720 (Frederiksborgstutteriet). Det er dog først omkring 1850, at der så småt bliver indført stambøger på andre husdyrracer end heste. Stambøger bliver almindelig udbredt omkring 1870-80. Stambøgerne er i princippet det samme som et stamtræ.

En vigtig del af stambøgerne er mærkningen af dyrene; er de ikke ordentlig mærkede er det næsten umuligt at føre den rette kontrol med dyrene og deres evner som fortsat givere af de rigtige gener til kommende generationer.

Bedækningslister er ligeså nødvendige, så man altid ved hvem, der er far til afkommet.

Afkomstundersøgelser begyndte for alvor omkring 1900. Disse undersøgelser blev ligeledes et vigtigt led i det danske avlsarbejde.

Trækdyr

Fra gammel tid har oxen været det foretrukne trækdyr. Oksen er stærk og kræver ikke nogen speciel pleje eller foder. Desuden har den været økonomisk, eftersom kødet fra en udtjent okse godt kunne spises. Af samme grund er hesten først blevet anvendt som trækdyr langt senere,

dog med undtagelse af konger og andre personer af høj status. De har altid anvendt hesten. Hesten er det dyr der trækker bedst, men det har også været et kostbart dyr. Dels spiser hesten havre, hvilket ikke dyrkes i eksempelvis Vestjylland og dels har der fra kirkens side været forbud mod at spise hestekød. Hestekødet havde for stærke bånd til de gamle hedenske offertraditioner.

Også malkekøer har været brugt som trækdyr. I 1830'erne præmierede Landhusholdningsselskabet de husmænd, der benyttede sig af denne mulighed.

Andre dyr har også været anvendt som trækdyr. Det har bl.a. været hunden, som man har brugt i dertil indrettede trædemøller. Det siger sig selv, at hunden ikke har kunnet trække i samme omfang som oxen, for slet ikke at tale om hesten. Det har kun været mindre maskiner, der har kunnet bruge denne type trækraft.

Fjerkræ

Tamhøns og gæs er de fjerkræarter, der kendes længst tilbage i Danmarkshistorien. Gæssene har haft stor betydning og har været talrige. De gik rundt i store flokke under opsyn af en byhyrde eller en gåsepige. Når markerne var høstet om efteråret, blev hegnene åbnet, så gæssene kunne æde det tiloversblevne korn. Den forholdsvis lange vækstperiode, hvor gæssene klarede sig med græs og affald, blev afsluttet med en opfedningsperiode. I oktober blev de fleste gæs slagtet.

Hønsene gik frit omkring og måtte klare sig med affald fra køkkenet og laden. Derfor har hønsene været i dårlig foderstand, og de har hverken lagt mange æg eller produceret meget kød. Størstedelen af æggene blev lagt i foråret og om sommeren, mens vinteren stort set har været uden æg.

En egentlig produktion af slagtefjerkræ begyndte først i 1930'erne, da de første fjer-

kræslagterier blev oprettet. Man slagtede hovedsageligt æglæggende høns, hanekyllinger samt gæs og ænder. Slagtekyllinger var et bi-produkt. Slagterierne medførte imidlertid, at der blev øget interesse i at have større fjerkræflokke.

I perioden 1930-50 var fjerkræbrugene stadig små med gennemsnitlig 200-300 høns pr. brug og flokke over 1.000 dyr var sjældne. De fleste landmænd anså produktion af æg og kød fra fjerkræ som mindre betydningsfuld, og det var kvinderne der passede hønsene. Men under krisen i 1930'erne var der mange landmandsfamilier, der overlevede, fordi de havde en flok høns. På det tidspunkt var der gode priser på æg, og der var mulighed for at eksportere æg.

Langsomt kom fjerkræproduktionen til at spille en vigtig rolle i dansk landbrug og dansk erhvervsliv. Omkring 1950 kom der en egentlig slagtekyllingeproduktion i gang i Danmark. Produktionen var meget spredt og omfattede mange forskellige racer. Senere blev der udviklet en slagtekylling til kødproduktion, og hønen til ægproduktion var blevet så lille, at den ikke egnede sig til middagsbordet.

I de senere år har kyllingeproduktionen været igennem en stor effektivisering. En væsentlig årsag er, at man har fremavlet kyllinger, som vokser meget hurtigere end tidligere. I dag er der godt 300 slagtekyllingeproducenter i Danmark og den årlige produktion er stadig stigende, bl.a. fordi efterspørgslen på det magre kyllingekød er blevet større på verdensmarkedet.

Den 10. april 2001 kunne Dansk Landbrugsmuseum slå dørene op for særudstillingen "Mennesker og husdyr i det 19. og 20. århundrede" og landbrugsrådets præsident, Peter Gæmelke stod for den officielle indvielse. Udstillingen kan ses frem til den 17. november 2002.

Mejetærskerens historie i dansk landbrug

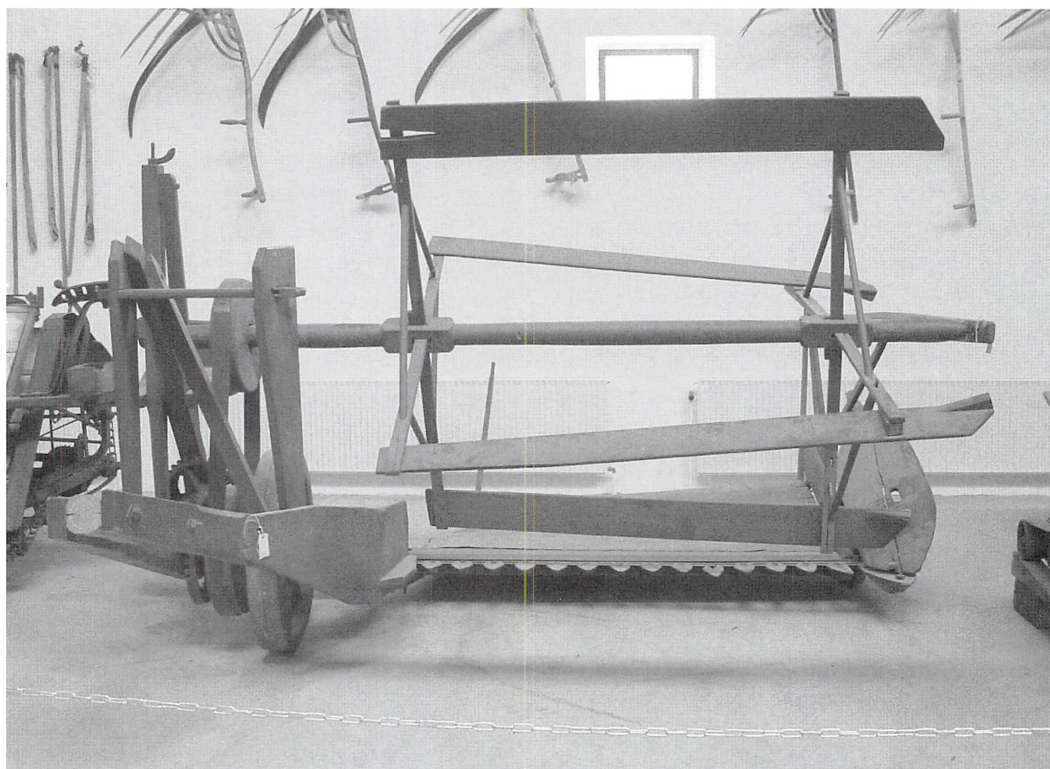
af Erik Hovgaard Jakobsen, pensioneret afdelingschef, Landbrugsrådet

Kornhøsten er igennem vor lange historie omgivet af myter, traditioner og sagn. På mange måder en næsten religiøs handling forbundet med menneskets bestræbelser for at sikre forråd og dermed overlevelse frem til næste års afgrøde. I dag har stadig mere avancerede maskiner og pengeøkonomi taget over samtidig med at kornafgrødens værdi nu kun udgør ca. 16% af landbrugets årsproduktion. Efterårets høstgudstjenester er dog stadig god tradition i stort set alle vore ca. 1.200 kirker landet over.

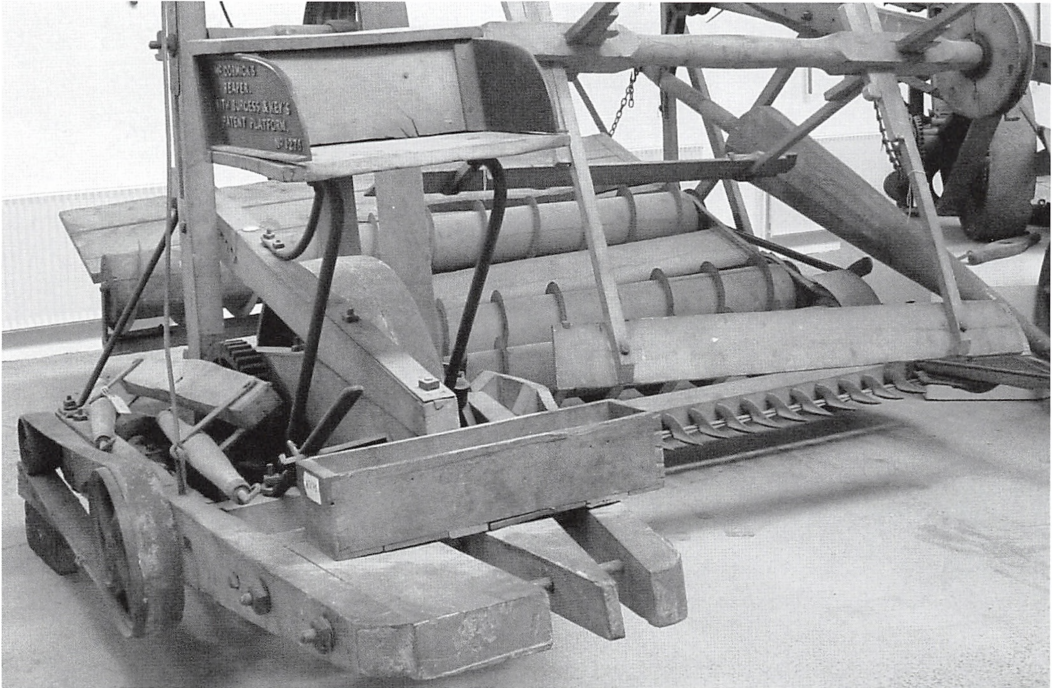
Dansk Landbrugsmuseums righoldige fotosamling indgår som illustrationer i denne artikel.

Det begyndte med mekaniske høstmaskiner

Efter årtusinder med sejl og le kom det første store teknologiske spring fremad med opfindelsen af den mekaniske høstmaskine, hvis hovedelementer var den samme knivbjælke, samlesnegl og vinger, som med nyudvikling findes i nutidens mejetærskere. Opfindelsen blev ud-



Verdens ældste høstmaskine, McCormick. Maskinen er konstrueret i 1848 og taget i brug på Valbygård ved Slagelse i 1852.



En nyere model af McCormick maskine indført af Det Kongelige Danske Landhusholdningsselskab. Bemærk snegl og vinger. Den blev udstillet på Landmandsforsamlingen i Horsens i juli 1861.

viklet i Amerika i første halvdel af 1800-tallet. McCormick var et af navnene i den forbindelse og det er stadig tilfældet nu ca. 160 år senere. Baggrunden var større dyrkningsenheder, begrænset arbejdskraft og forholdsmæssig høje lønninger i Amerikas nybyggerisamfund.

De første mejetærskere

Næsten samtidig med konstruktionen af de første mejemaskiner påbegyndtes udviklingen af tærskværker til afløsning af den arbejdskrævende tærskning med plejl. Her spillede udviklingen af nye energikilder i form af hestemølle og damplokomobiler en afgørende rolle. Udviklingen på dette område udgik særligt fra det engelske industrisamfund - dampmaskinens hjemland. I slutningen af 1800-tallet kom det næste trin i udviklingen, da man byggede mejemaskine og tærskværk sammen

til en mekanisk enhed - de første mejetærskere. De blev taget i brug på de vidtstrakte prærier og sletter, som i anden halvdel af 1800-tallet blev taget ind til korndyrkning i Amerika og andre oversøiske lande, helt forskellig fra de håndværksmæssige korndyrkningsmetoder, som fortsat skulle præge størstedelen af det europæiske landbrug endnu i mange år.

De første mejetærskere blev trukket af et talrigt forspand af heste eller muldyr og betjent af mindst to kuske og en sækkepasser. Oprindeligt blev både høstmaskine og tærskværk trukket med kraft fra kørehjulene, hvilket nok har givet en del besvær i form af skiftende arbejdsstigning på tærskcyklinder, blæsere og sold. Senere fandt man på at udstyre tærskværket med en benzinmotor ofte fra en Ford model T. Det har nok lettet noget, at prærieafgrøderne normalt stod op og næppe var særlig kraftige,



Selvbinderen var endnu et stort skridt fremad. De første kom til landet i slutningen af 1800-tallet. Foto: Bror Bernild.



I 1950'erne overtog traktorerne det hårde slæb med selvbinderen. Foto: Bror Bernild.

hvertil kom, at der normalt blev sat høj stub, da der ikke var interesse og behov for at bjærge halmen.

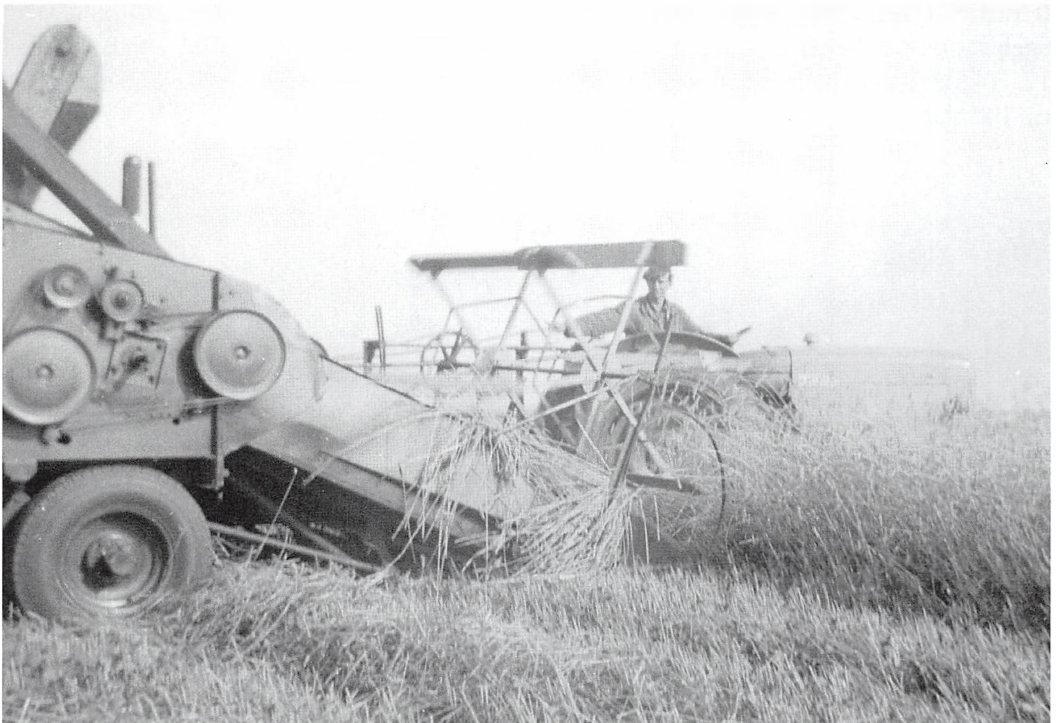
Mejetærskeren er med til at ændre landbrugsbetingelserne

Ny teknik ændrer erhvervsbetingelserne. Tidligere livsformer og sædvaner ændres.

På kort sigt ubehageligt og forvirrende for nogle, når „plejer man“ ikke er der mere. På længere sigt til nytte og gavn for alle og for helheden. Mejetærskeren er en del af dette billede. Sammen med nye transportmidler i form af dampskibe og jernbaner, medførte den nye høstteknik i slutningen af det 1800-tallet et voldsomt fald i verdensmarkedspriserne på korn. Europas landbrug med mange små brug fik svært ved at konkurrere på verdensmarkedet.

I de fleste europæiske lande valgte man at lægge told på korn for at beskytte eget landbrug. De eneste undtagelser var England og Danmark, som løste problemet på deres egne måder. I England lod man så at sige landbruget „passe sig selv“ med det resultat, at mange kornmarker blev til de store græsarealer med får og kvæg, som i nogen grad præger det engelske landskab også i dag. Kapital og arbejdskraft søgte ind i mere givtig virksomhed i den voksende industri og i kolonierne. Afspærring under to verdenskrige og kolonirigets afvikling har dog ændret dette billede.

I Danmark skete der noget helt andet. Vi opbyggede vor egen landbrugsindustri på grundlag af bøndernes andelsbevægelse med forarbejdning og eksport af husdyrprodukter for øje. Det nu så billige korn lod vi frit strømme ind i landet som væsentlig råvare for nye produktio-



Bugseret mejetærsker med 6 fods skærebord en gang i 1950'erne.

ner at kød, æg og mejeriprodukter. En væsentlig del af afsætningen gik til det engelske marked, hvor landbrugerne som nævnt valgte andre veje.

De første moderne mejetærskere

De to verdenskrige satte for alvor skub i landbrugets mekanisering efterhånden som krigsførelsen lagde beslag på stadig mere arbejdskraft i industrien og ved fronterne.

Mejetærskerne afløste binderhøsten - et teknologisk „mellemspil“, der varede det halve århundrede fra omkring 1900 til 1950.

Som sædvanlig tog udviklingen først fart i Amerika. Traktoren, som efterhånden afløste hestene som landbrugets væsentlige trækraft muliggjorde konstruktion og brug af hensigtsmæssige bugserede mejetærskere med normalt 7 til 8 fods skårbredde. I 1930'erne kom så de første selvkørende mejetærskere, hvor en benzinator, senere dieselmotor, sørgede for fremdrift og samtidig var drivkraft for høstaggregat og tærskværk, skårbredden steg til 12 - 14 fod. Timekapaciteten nåede snart op på ca. 100 hkg.

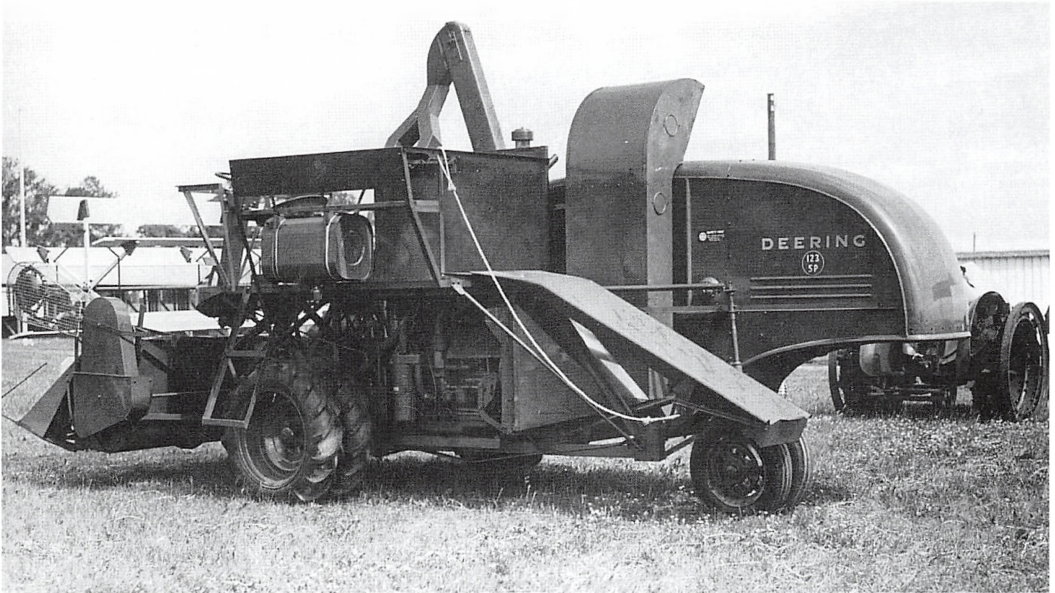
Mejetærskeren kommer til Danmark

De første mejetærskere kom til Danmark i årene umiddelbart før anden verdenskrig. Pionér på området, som på mange andre, var godsejer Flemming Juncker på Overgård ved Randers. Jeg havde lejlighed til at interviewe den 97-årige Juncker i februar i 2002, hvor han til trods for sin høje alder livligt og sikkert berettede om mejetærskningens indførelse i Danmark.

I 1939 indkøbte han en 6 fods bugseret mejetærsker af mærket Massey Harris, som fabrikken iøvrigt nødtigt ville levere, da man tvivlede på, at den var brugelig under vore himmelstrøg. Men det lykkedes altså, ikke mindst fordi Juncker gjorde klart, at mejetærskning under danske forhold krævede en særlig og anderledes teknologi med tørring på gården. Derfor blev der indrettet tørreri på Overgaard samtidig med at mejetærskeren blev monteret med tank - langt forud for sin tid i Danmark. Der blev taget en entré på 1 kr. af de mange, der kom for at se „vidunderet“ i arbejde. Senere indkøbte Juncker i Sverige en 7 fods bugseret Claas mejetærsker. Den passede bedre til de danske kornafgrøders større stråfyldte. Der var



7 fods Claas mejetærsker fotograferet på Høstdagen 1996 på Gl. Estrup. Sådan så mejetærskeren ud da godsejer Fl. Juncker indførte den til Danmark i 1939.



Selvkørende mejetærskere blev efterhånden almindelige. Her en overgangstype udstyret med sækkeudløb.
Foto: Bror Bernild.

tale om den såkaldt „skæve“ model med tærskværket sidemonteret på skærebordet. Der kom krig og besættelse og Juncker fik andet at tænke på som en af de stærkeste kræfter i frihedskampen. Han døde d. 25. marts, godt en måned efter at jeg havde haft lejlighed til at tale med ham.

Anden Verdenskrig standser udviklingen

Fem krigs- og besættelsesår med mangel på brændselolie standsede den videre udvikling på området. Dertil kom at skepsis i det mere traditionsbundne landbrug var stor. Indvendingerne var, at de danske kornmarker, bortset fra herregårdene, normalt var for små og at høstvejrliget her til lands var for fugtigt, samt at vore kornafgrøder oftest havde for stor strå og kærnefylde til at datidens mejetærskere kunne håndtere dem. Desuden var årene umiddelbart efter anden verdenskrig præget af mangel på fremmed valuta til køb af de relativt dyre maskiner.

Marshallplan og nye tider

Marshallplanen 1948-52 ændrede billedet. Mejetærskerne trængte efterhånden frem på vore marker. Jeg oplevede den første i 1947 på herregården Gyldenholm syd for Slagelse. Det var en bugseret McCormick - Deering indført fra USA. En del landmænd og konsulenter fik mulighed for at tage på studierejser til USA på grundlag af midler fra Marshallplanen for at lære om den nye høstmetode, dens fordele og problemer, bl.a. at mejetærskeren krævede fuldmønt korn til forskel fra binderhøst med opstilling i hobe, hvor kornet normalt blev høstet gulmønt med påfølgende eftermodning i hobene.

Selv fik jeg som udvekslingselev gennem Landøkonomisk Rejsebureau i høsten 1950 lejlighed til lære mejetærskningens praksis at kende som pilot på en knaldgul 12 fods mejetærsker af mærket Minneapolis Moline. Det skete i Minnesota i det amerikanske midtvesten. Mærket eksisterer ikke mere. Fabrikken er senere fusioneret med International Har-



Massey-Ferguson fra 1957 med „tærskværkshalmpresser. Et udtryk for en teknologisk overgangsfase, hvor dansk opfindsomhed søgte at løse halmproblemet på en, skulle det vise sig, uhensigtsmæssig måde, men i erkendelse af, at mejetærskning under vore forhold ikke alene handlede om at bjærge kornet. Halmen skulle i de fleste tilfælde også med i lade. Foto: Bror Bernild.



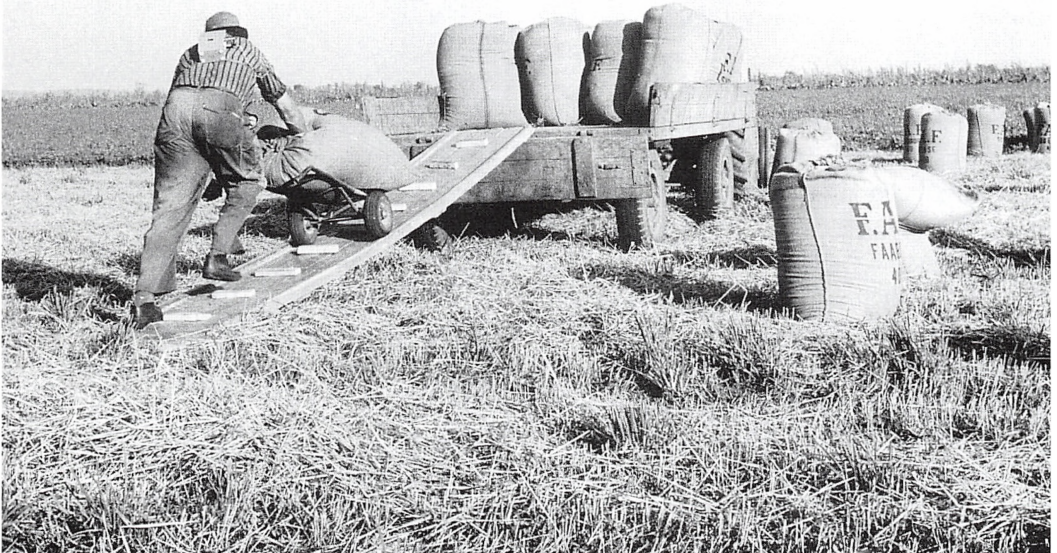
Mejetærskeren ændrede høstlandskabet. Marker med neg og kornhobe som her blev hurtigt til historie. Foto: Bror Bernild.

vester Company. (McCormick-Deering). Da jeg kom til Minnesota var mejetærskerhøst praktisk taget enerådende, jeg så kun én selv-binder i arbejde. Mange af de store selvkørende mejetærskere var ejet af maskinstationer, der lod dem arbejde fra grænsen til Mexico i syd, til et stykke op i Canada i perioden juni-september. Det gav optimal udnyttelse af maskinerne. Jeg ved ikke om metoden benyttes mere. Senere udviklede man særlige majshøstaggater til mejetærskerne, så de tærskede afgrøden direkte i tank til erstatning for tidligere majshøstmaskiner (Pickers), der kun afhøstede de modne kolber og derfor krævede efterfølgende behandling på særlige majstærskværker (Shellers). Det betød at maskinerne kunne operere på den enkelte farm fra hvede- og soyabønnehøsten i juli- august til majshøstens afslutning, normalt i november.

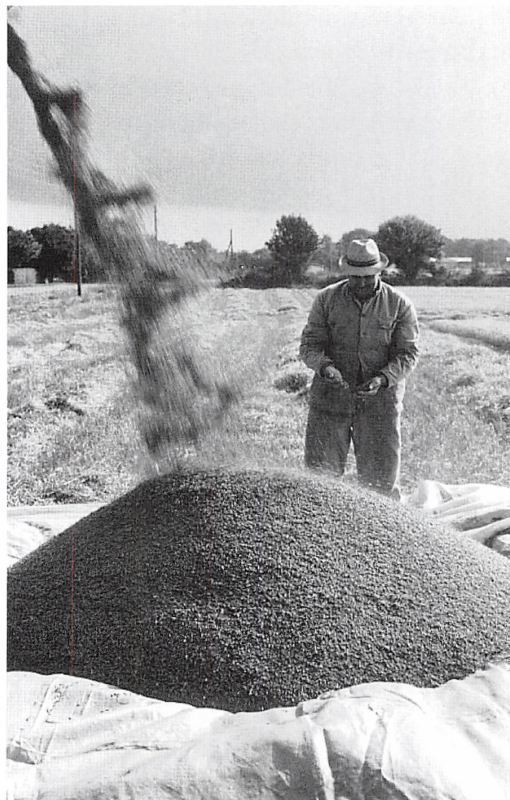
Mejetærskning almindelig i Danmark fra midten af 1950'erne

I løbet af 1950'erne blev mejetærskning efterhånden den almindeligste høstmetode i Danmark. De lange lige rækker af kornhobe forsvandt fra vore marker for at blive afløst af halmstrimler. I de første år med fyldte kornsække spredt på markerne, normalt stillet på hovedet for at de bedre kunne sky vandet i tiden inden de blev afhentet. Senere blev de besværlige sække afløst af korntanke på mejetærskerne og som oftest hjemkørsel til gårdsilo og tørreri.

Skepsis blev gjort til skamme. Mejetærskerne klarede arbejdet fuldt så godt som selv-binderne, som nu blev ladet tilbage i maskinhusene. Høst- og tærskespildet var endda væsentligt mindre end ved binderhøst.



Sækkene efter de første mejetærskere var meget besværlige. Høst i tank og ny transport- og opbevaringsteknik gjorde hurtigt ende på besværlighederne.



Tankmaskinerne tog over. I nogle tilfælde som her bliver kornet dumpet på presseninger eller i containere på marken for senere afhentning. Foto: Bror Bernild.

Mejetærskeren skaber ny udvikling i landbrugets servicevirksomheder

Næsten traditionelt skabte den nye høstmetode ny opfindsomhed og udvikling indenfor maskinindustri og anden virksomhed med tilknytning til landbruget. Der opstod hurtigt en dansk hjemmeproduktion af mejetærskere, mest de mindre bugserede typer med en skårbredde på 6-8 fod. Nævnes kan mærker som Vety, Nordsten og Dronningborg, hvor produktion af mejetærskere afløste en mangeårig fremstilling af tærskværker. Dertil kom en del svenske mejetærskere af mærkerne AVA Termænius og Munktells. En særlig interessant konstruktion, hvor man forsøgte at forene den

selvkørende mejetærskers operationelle fordele med den bugseredes prisbillighed blev gjort af maskinfabrikken JF på Als, hvor man fremstillede et mejetærskeraggregat, der kunne front- og sidemonteres på en middelstor traktor.

Mejetærskeren skabte også basis for en række helt nye industrier. En række større og mindre danske virksomheder gik i gang med at fremstille gårdtørrerier, renserier samt elevatorer og transportmidler til korn og halm.

Efterhånden forsvandt de bugserede mejetærskere fra vore marker for at afløses af selvkørende. Største mærker på markedet er Claas, MF, (Massey Harris), International Harvester



Gårdtørreri med påslag, elevator, tørreri og siloer til opbevaring af kornet. Foto: Bror Bernild.

(McCormick.), New Holland og vor egen Dronningborg, som har gjort hele udviklingen med frem til nutiden.

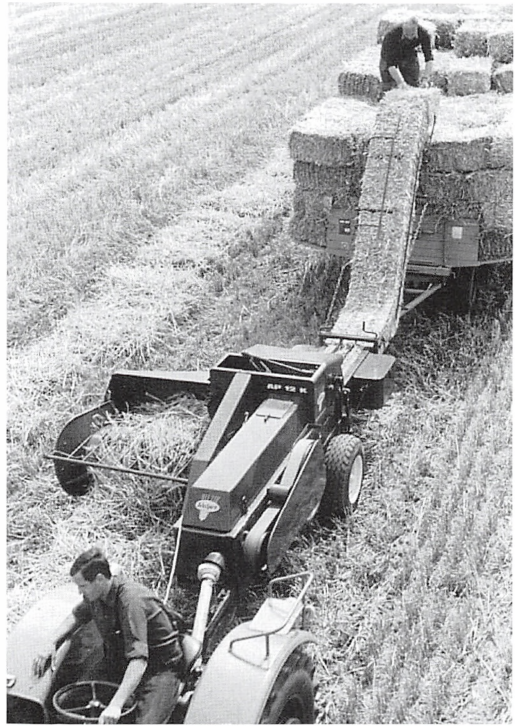
Halmen

Halmen var til at begynde med en vanskelighed under danske forhold. Mejetærskning i sin amerikanske idé var oprindeligt ikke baseret på at halmen skulle bjærges, som tilfældet er for en stor del af halmen her til lands. Til at begynde med fandt man på at montere de traditionelle tærskværkshalmpressere på mejetærskerne. Det var ikke nogen god løsning. Halmknipperne var alt for løse, nedsatte mejetærskerens kapacitet, og var tidskrævende at køre hjem. Det skulle iøvrigt helst ske næsten samtidig med mejetærskningen, da knipperne var næsten umulige at få tørre efter perioder med regn. Personlig har jeg været med til at fragte en hel marks gennemvåde halmknipper over i den nærmeste mergelgrav. Den overflødige halm blev brændt på markerne, indtil det af miljømæssige grunde blev forbudt for en del år siden.

Siden kom de første ballepressere, der presede halmen i baller på ca. 12 kg. en ganske god løsning, der dog i dag i det væsentlige er afløst af forskellige storballepressere, der leverer runde eller firkantede baller på 200 - 800 kg. De er ret regnbestandige, særlig efter at de moderne pressere nu er bygget til at pakke dem i plastic, og forholdsvis nemme at køre hjem ved hjælp af det rette værktøj i form af frontlæssere etc. Storballepressere muliggør i stigende grad halmens anvendelse til opvarmings- og energiformål. Overskydende halm bliver snittet og nedpløjet.

Tilpasning tog ca. 40 år

Over en periode på omkring 40 år har mejetærskningen efterhånden fundet sin form her til lands med teknisk avancerede maskiner med skårbredder på helt op til over 20 fod og en ti-



12 kgs. ballepressere fra midten af 1950'erne. Et betydeligt fremskridt. Foto: Gebr. Welger.

mekapacitet på ca. 300 hkg. og effektive metoder at bjerge halmen på og sikre dens udnyttelse i stald eller til opvarmning. Omkring 10.000 stuehuse opvarmes i dag af halm og sparer derved en dyr olieregning samtidig med at det gavner det i tiden så meget omtalte CO₂ regnskab. Dertil talrige gårdtørrerier, der tit også bruger halm som opvarmning og kan bringe det indhøstede korns vandprocent i overensstemmelse med markedets og opbevaringssikkerhedens krav.

De nye stormaskiner giver nye tanker om sameje

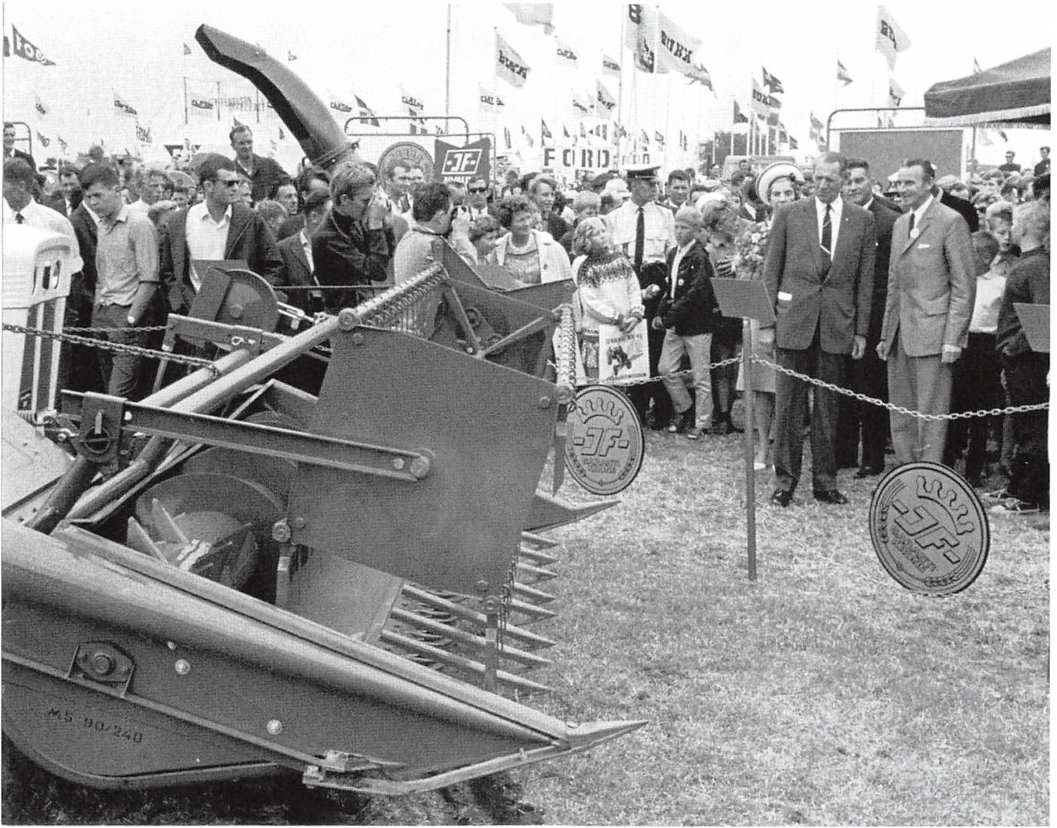
Nutidens mejetærskere og halmpressere med deres store kapacitet er efterhånden nået op i priser på over en million kroner. Det betyder at næsten hver gård sin mejetærsker ikke længere

er økonomisk hensigtsmæssig og mulig. Det gælder efterhånden også for ejendomme langt over gennemsnitsstørrelse. I dag har kun ca. 40% af vore landbrug egen mejetærsker og denne procentdel er aftagende. Siden 1980 er antallet af mejetærskere faldet fra ca. 40.000 i 1980 til ca. 22.000 i dag. Samtidig er høstudbyttet steget med ca. 20%. Det siger noget om de enkelte maskiners kapacitet. Udviklingen vil givetvis medføre, at der i øget omfang må anvendes maskinstation evt. pasningsentrepriser, eller at der findes frem til former for fælleseje af disse kostbare og avancerede maskiner som de fleste landbrug ikke har grundlag for at udnytte på økonomisk optimal måde. Den udvikling er allerede er i gang, særlig blandt de større landbrug.

I leens og plejlens tider krævede det ca. to mandsdage at høste, binde, hobe, hjemkøre og tærskte en tønde korn. I dag kan der på de samme to mandsdage præsteres ca. 4.000 tønder, og tilsvarende halm, med anvendelse af nyeste teknik på området. Det er udtryk for en produktivitetsudvikling, der virkelig vil noget og for den voldsomme teknisk- økonomisk, ja også folkelige udvikling vort landbrug står midt i.



Rundballepresser blev efterhånden den mest almindelige. Den „ruller“ halmen sammen i baller på ca. 300 kg. Foto: Bror Bernild.



JF mejetærsker model MS-90. Kong Frederik den 9. og Dronning Ingrid besøgte JF's stand på dyrskuet i Odense 1968, hvor Jens Freudendahl viste mejetærskeren frem. Foto: Arne Bloch.

Præstegårdshaver i Danmark - Særudstilling 2001

af Irene Hellvik, museumsinspektør, Dansk Landbrugsmuseum

Den 31. august åbnedes den tredje særudstilling, ”Præstegårdshaver i Danmark”, hvor det er plantesiden der bliver taget under behandling. At præstegårdene har haft stor betydning for kendskabet til og udbredelsen af både nytte- og pryddplanter tænker man måske ikke så meget over i hverdagen. Men ikke desto mindre er de ikke til at komme uden om.

En sommerdag i 2000 dukkede Kirsten Quist Frandsen først gang op på mit kontor. Hun havde været inde og se en særudstilling, Dansk Landbrugsmuseum havde på det tidspunkt, om slægtsgårde i Danmark. Hun synes, det lige netop var en udstillingsform hun kunne bruge. Baggrunden var at hun i gennem et stykke tid havde interesseret sig for præstegårdshaver, hvilket ikke er så unaturligt i det hun selv har en af de dejligste haver af slagsen. Hun er nemlig gift med præsten i Marie Magdalene på Djursland.

Hun havde af ren og skær interesse begyndt en rejse rundt til alle de haver, hun var vidende om, og hun var i arbejdet også kommet i kontakt med præstegårdshaver, hun ikke kendte noget til i forvejen. Hun indsamlede de historiske data, nedskrev dem, indsamlede gamle som nye plantegninger og fotograferede, hvor hun kom frem. Tanken var, at det skulle udgives som en bog, men på udstillingen om danske slægtsgårde på Gl. Estrup opstod tanken om også at få lavet den som en udstilling.

Idéoplægget var rigtig godt og museet kunne se det som en oplagt udstilling, netop fordi vi i disse år sætter focus på den levende kulturarv, herunder planter. Præstegårdsha-

verne har jo været stedet, hvor nye planter blev introduceret til de danske bønder både markafgrøder og nytte- og pryddplanter. Præsterne var forgangsmænd indenfor nye planter, avl, pleje og dyrkningsmetoder og mange andre ting foruden det åndelige selvfølgelig.

Med andre ord blev vi enige om, at hun skulle arbejde videre med sit bogprojekt, og at noget af dette materiale skulle indgå i en udstilling i sensommeren 2001.

I løbet af vinteren og foråret arbejdede Kirsten Q. Frandsen ihærdigt på at få indsamlet så mange informationer som muligt og få det skrevet sammen. Desuden fik hun fat i to fotografer Georg Kim Jensen og Steen Agger, der begge bistod med at fotografere rundt i landet.

Det var et omfattende materiale og et stort fotoarkiv Kirsten Q. Frandsen afleverede hos mig i juni 2001. 37 præstegårdshaver var beskrevet og efter aftale tematiseret frem for at den enkelte have blev beskrevet for sig selv. Herefter blev det min opgave at få det bearbejdet til brug i en udstilling.

Det er noget af et arbejde at få materialet til en bog lavet om til en udstillingstekst. Der må nemlig ikke stå for meget på de enkelte plancher, og det er jo med en noget større skrifttype end i en bog. Så det var med hård hånd, der blev beskåret, redigeret o.s.v.

Resultatet blev en flot udstilling der yderligere blev understøttet af genstande fra museets magasiner samt frugttræer og buskbomme fra Landbrugsbotanisk Have.

Inden hele arbejdet med udstillingen kunne begynde, søgte Dansk Landbrugsmuseum om

økonomisk støtte fra flere fonde; Kirkeministeriet, Århus Stifts Fond og Margrethe og Johs. F. la Cours Fond. De var alle behjælpelige og udstillingen kunne laves som vi ønskede det. Den officielle indvielse skete med hjælp fra daværende kirkeminister Johannes Lebech.

Historien bag præstegårdshaverne

Præstegårdshaverne har en lang historie bag sig. Det var munkene, der i middelalderen begyndte et stort arbejde med at dyrke læge- og krydderurter samt grønsager og blomster. Herfra bredte interessen sig til herregårdene, præstegårdene og senere igen til almuen på gårdene. Det blev lovbefalet, at der på gårdene var kålhaver og abildgårde, og køkkenhaverne fik for alvor vind i sejlene efter Chr. II i begyndelsen af 1500-tallet indkaldte hollandske bønder til Amager for at forsyne det danske hof med friske grønsager.

Den landskabelige, romantiske have som vandt frem i oplysningstiden, 1700-tallet, passede fint til præstegårdshaverne. Den landskabelige haveform, hvor man plantede for at understrege terræformerne og give dybde og perspektiv, gjorde også at havens grænser blev usynlige og gled i pagt med den uberørte natur udenom haven. I denne periode var det også meget populært med små stendysser og udsigtshøje, hvor man havde frit udsyn over landskabet. Haverne var dog ikke kun til pynt, man dyrkede masser af grønsager og frugttræer, og da præsterne dengang også drev landbrug var de en naturlig del af landbosamfundet. De fik de nyeste impulser fra købstaden, hovedstaden og udlandet og bidrog på den måde med at introducere de nyeste markafgrøder samt nytte- og prydblplanter.

De år, hvor præster også drev landbrug eller havebrug, er for længst forbi. I dag er præsten en ganske almindelig lønarbejder med en familie, der skal fungere på lige fod med alle andre familier i Danmark, og derfor er der også



Astrup præstegårdshave syd for Århus er 250 år gammel og et af havens kendetegn er den smukke Lindeallé, der i folkemunde kaldes den gotiske katedral.

mange af de gamle præstegårdshaver, der er blevet omlagt, så de passer til en moderne families behov.

De præstegårdshaver, der ikke har forvandlet sig til moderne haver, står tilbage som små perler, og mange af dem må betragtes som bevaringsværdige. Enkelte af haverne kan dateres tilbage til begyndelsen af 1700-tallet. Det er haverne i Astrup ved Solbjerg (Århus), Moseby på Falster, Tyrsted ved Horsens, Hjern ved Struer og Hårslev på Vestsjælland. Netop i disse år er der røster fremme om, at man også skal frede visse naturområder, miljøer samt beplantning og anlæg omkring beboelser. Ikke

mindre end 120 præstegårde er fredede og det ville være naturligt, at dér hvor der også er haveanlæg af ældre dato og som desuden har bevaret den gamle haveplan, at de fredes på lige fod med bygningerne. Enkelte steder er der fredning men kun på delelementer som enkeltstående træer, gårdpladser, alleer og lignende. Det Særlige Bygningssyn kan kun frede haver, der ligger ved fredede bygninger, ikke planter. Hvilket er en problemstilling der arbejdes med fra bl.a. museernes siden i samarbejde med Nordisk Genbank i Sverige, der opbevarer gener fra planter indenfor landbrugs- og gartneriområderne. Desuden er der bevaringsværdige haveanlæg der ikke ligger ved en fredet eller bevaringsværdig bygning, og disse anlæg tages der ikke hensyn til via Bygningssynet.

Præstegårdshaverne har også haft andre funktioner end de rent praktiske og formidlende omkring træer og planter. Haverne har været samlingssted for egnens beboere ved alle mulige arrangementer i løbet af året. Ikke mindst sommermøderne, hvor Grundlovsdag

og Valdemarsdag var og er nogle af højdepunkterne. I dag har præsterne mange steder åbnet deres haver for offentligheden enten som steder hvor der spilles teater, opføres syngespil, holdes byfester osv. Eller som der er sket i Helsingør, hvor præstegårdshaven er blevet lavet om til en bypark.

Andre præstegårde afholder specielle åben have arrangementer en gang om året, hvor der er rundvisning og almindeligt hyggeligt samvær for de fremmødte. I den seneste Haveguide for Åbne Haver år 2001 er der dog kun en præstegårdshave med. Det er Marie Magdalene.

Foruden køkkenhaver har frugthaver ofte været en af de ting præsterne har kastet deres kærlighed på. Mange har været udmærkede pometer og mange af de gamle danske æblesorter er blevet forædlet i præstegårdshaverne.

Præsterne selv og en del af dem også som digtere har sat deres præg i den danske litteratur. B. S. Ingemann, N. F. S. Grundtvig, Christian Winther, Steen Steensen Blicher og Kaj



Grundlovsfest i Marie Magdalene præstegårdshave på Djursland. I Marie Magdalene er der Åben Have arrangement hvert år lige omkring 1. juli.



*Helsinges
præstegårdshave i
Nordsjælland har
ændret udseende og
fungerer i dag som
bypark eller
sognepark.*

Munk har alle givet deres bidrag med beskrivelser af præstegårdshaverne.

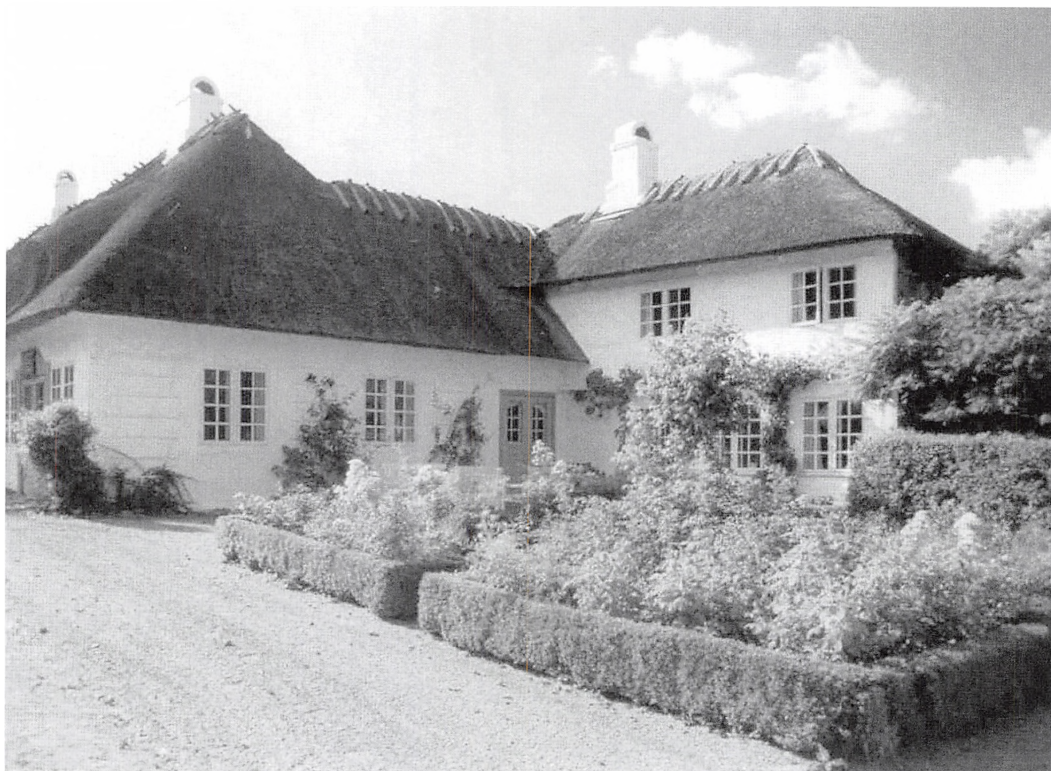
Indtil nu har jeg omtalt en del af de bevarelsesværdige gamle haver men der også kommet nye til. Flere steder i landet har man anlagt

nye præstegårdshaver efter de idéer, der er fremherskende i dag. Det vil sige, at man flere steder kan se haver der er anlagt i 1950'erne, 1960'erne eller i 1970'erne. Disse haver afspejler den tid de er blevet anlagt i og de behov

og krav man har stillet til haverne i de forskellige årtier. Her i moderne tid går udviklingen så stærkt, at intervallerne mellem hvad der er moderne, skifter fra det ene årti til det andet. I dag er tilgangsvinklen på udnyttelsen af haven, at den skal være nem at passe og at køkkenhaven gerne skal være økologisk.

Alle de beskrevne 37 præstegårdshaver har deres specielle kendetegn. Nogle er gamle, andre er nye. Nogle er frodige, andre er vindblæste. Alt afhænger af, hvor i landet de ligger, hvem der har haft dem og hvem der har haft ly-

sten og evnen til at bevare eller videreudvikle haven. Historien om de danske præstegårdshaver kan ses på Dansk Landbrugsmuseums særudstilling frem til 20. maj 2002, hvorefter den vil begynde en rejse rundt i landet til de institutioner, der gerne vil have den for en kortere eller længere periode. Allerede på nuværende tidspunkt er det aftalt, at den skal med på menighedsrådenes landsmøde på Fyn i juni 2002 og derefter er der andre menighedsråd, biblioteker og lignende institutioner, der også har meldt sig som interesserede.



Moseby præstegårdshave på Falster med et væld af roser og buskbomhække ordnet i kvadratiske bede i et såkaldt fransk parterreanlæg. Haven blev anlagt i 1775 og omlagt i 1810. I 1961 blev havens planter gennemregistreret af Danmarks Naturfredningsforening og efterfølgende fredet som en af de få haver, der er fredet. Haven i Moseby viser 200 års havehistorie.

Kulturformidlingsprojekt om 1700-tallets herregårdsmiljø

af Anette Jørgensen, projektmedarbejder på Gammel Estrup, Jyllands Herregårdsmuseum

I dag spiller museerne en langt større rolle kulturformidlingsmæssigt for børn end førhen. Dette kommer til udtryk gennem historiske værksteder o.l., som et hvert museum i større eller mindre udstrækning har etableret. Her kan børn, skoler og institutioner komme og arbejde med historien. ”Med skolen tilbage til 1700-tallets herregårdsmiljø”, er et forsøg på at påbegynde et sådant historisk værksted, som skal være med til at skabe en forståelse for børns vilkår og en fornemmelse af, hvordan det var at leve i 1700-tallet. Tilrettelagt for aldersgruppen på 5. klasses trin.

At det blev 1700-tallets herregårdsmiljø, der er det centrale i projektet skyldtes, at det er i dette århundrede herregårdene generelt har deres blomstringstid og på Gammel Estrup er det perioden, hvor familien Scheels storhedstid kulminerer.

Kulturformidlingsprojektet blev min hovedopgave for mit 5½ måneders praktikophold på Herregårdsmuseet i perioden 17. september 2001 til 1. marts 2002. Praktikophold er et nyt tiltag i studieordningen på den 5-årige étfaglige historieuddannelse på Århus Universitet.

Selve grundideen var stort set på plads, da jeg overtog projektet. Min opgave blev derfor at udarbejde det videnskabelige basismateriale og tilrettelægge det konkrete indhold for en besøgsrække på tre, hvis temaer skulle være *Dragt og dans*, *Mad*, samt *Spil og leg i 1700-tallet*.

Til projektet var der desuden planlagt et classesæt af dragter, der skulle fremstilles i



En af pigerne fra Auning skole i sin arbejdsdragt.
Foto: Jyllands Herregårdsmuseum.

samarbejde med Håndværks- og Industrimuseet i Horsens, der har en systue for historiske dragter, kaldet Klædeskabet. Den endelige dragtaftale blev på henholdsvis 10 dragter til tjenestepiger og -drenge, der har en lighed med bondebefolkningens klædedragt i 1700-tallet, samt fire herskabsdragter, to til piger og to til drenge.

Selve formålet med dragterne er, at børnene skal have disse på under alle tre besøg for at livagtiggøre disse i form af en tildelt rolle, som

tjenestepige, tjenestedreng eller herskabsbarn. Dette vil sammen med omgivelserne på herregården give børnene en oplevelse og indlevelse i 1700-tallets herregårdsmiljø. Dragterne er så at sige en rød tråd igennem hele besøgsrækken.

Da dragterne skulle sys til børn på 5. klassetrin, var det nødvendigt at få taget nogle mål og jeg måtte derfor finde en 5. klasse, der var interesseret i at være ”prøveklud”. Ved at ringe til Auning Skole og fortælle om projektet meldte 5.c. sig. Klassen består af 11 piger og 6 drenge, og i oktober 2001 besøgte jeg klassen, med det formål at tage mål af børnene til dragterne og fortælle lidt om, hvad projektet skulle gå ud på. Ved dette besøg aftalte jeg med klasse lærer Lars Næsby, at børnene skulle være med til at evaluere besøgene, da jeg mener, at børnenes oplevelser og mening er af stor be-

tydning for den endelige evaluering af projektet. Derudover havde deres mening betydning for, hvorvidt der eventuelt skulle laves om på indholdet i de enkelte besøg. Klassen har derfor været med fra start til slut i hele processen. Klassen har dog ikke oplevet besøgene i den rigtige rækkefølge, på grund af at dragterne ikke kunne nå at blive færdige til det første besøg skulle prøvekøres. Derfor kom klassen til at opleve det første besøg til sidst, hvilket har givet en skævvridning i forhold til kronologien i projektet. Her vil jeg dog gennemgå besøgene i den rigtige rækkefølge for at give et indblik i hvordan projektet i dets endelige form skal se ud.

Dragt og dans i 1700-tallet

Klædedragter for både børn og voksne i 1700-



Pigerne i arbejdsdragter. Foto: Jyllands Herregårdsmuseum.



Der er dækket op til taffel. Foto: Jyllands Herregårdsmuseum.

tallet var meget præget af modens luner. Ved at tage udgangspunkt i børnenes egne dragter og nogle af portræterne på museet, vil børnene blive introduceret for moden i 1700-tallet. Hovedvægten vil ligge på 1700-tals personerne på stedet. Overstaldmester Jørgen Scheel (1718-1786), kan med et utal af portrætter følges fra et barnebillede som ca. 2-årig, over til et rytterbillede, hvor han som 11-årig kigger ned på sine jævnaldrende fra 5. klasse. Disse billeder kan ses i Grevindens Kammer. Efter en del portrætter af Overstaldmesteren som voksen, sluttes der af med at se ham som en ældre herre malet af Jens Juel. Der er derfor en stor mulighed for at følge en person, der har levet og i stor stil sat sit præg på stedet. Foruden Overstaldmesterens portræt som 11-årig findes der et

portræt af sønnen gesandt Christen Scheel (1743-1771) ligeledes som 11-årig og et af den 12-årige Birte Rosenkrantz i Spisestuen. Alle portrætter, der kan danne en parallel til 5. classes eget alderstrin.

Børnene skal derfor på en omvisning, hvor de vil stifte bekendtskab med familien i 1700-tallet, bl.a. gennem portræterne og de historier, der er tilknyttet stedet.

Hofdansen eller lancier skal de selvfølgelig selv prøve kræfter med. På trods af en del skepsis om, hvorvidt 5. klasse var gamle nok til at danse lancier, gik det forrygende og al skepsis viste sig at være unødvendig. Der kan selvfølgelig ikke danses andre steder end i Ridder salen på en herregård, og dette skete den 26. februar 2002, da besøget blev prøvekørt. Hvilket var en meget kold oplevelse på den tid af året, men varm kakao og friskbagte boller fra herregårdskøkkenet fik alle tøet op igen.

Mad og borddækning i 1700-tallet

Formålet med dette besøg er bl.a. at give børnene en forståelse af, hvad man spiste i 1700-tallet, og hvilken bordskik, der var gældende til en sammenligning med i dag. Dagen skal afsluttes med et stort middagstaffel, som børnene skal forberede fordelt på to hold, der henholdsvis skal stå for maden og borddækningen.

Taffelmenuen for besøget den 24. januar 2002 bestod af fasanragout, jordæbler/kartofler og spinatbudding. Ragout'er var umådeligt populære og jordæbler var en helt ny grønsag i 1700-tallet. Budding var ikke det samme, som vi i dag forbinder med budding, da man meget brugte grønsager i 1700-tallets buddinger. I dag er den vel nærmest gået over til at være en dessertform.

Inden holdene gik i gang med deres opgave skulle fasanerne dog lige flås og parteres. Det var meget naturligt, at det blev naturvejleder Karen Schacht, der kom til at stå for denne del. Derudover fortalte hun lidt om adelens jagt og

brug af skovene. At skulle få fasaner blev mødt med en del skepsis og nogle skulle lige se det lidt an, inden de alle tog del i processen med stor iver.

Madholdet skulle tilberede menuen på det gamle brændekomfur i herregårdskøkkenet, hvilket er lidt af en historisk forvriddning i forhold til resten af besøgene, da der ikke eksisterede komfurer i 1700-tallet. Brændekomfuret hører det næste århundrede til, men da museet ikke har et åbent ildsted, var tilberedningen henvist til brændekomfuret, hvortil der skal hugges brænde så ilden i komfuret kan holdes ved lige.

Borddækningen bestod af at stryge duge ved hjælp af gamle strygejern, der skal opvarmes på komfuret. Bordet skulle dækkes som i 1700-

tallet, hvor bestikket f.eks. lå med bagsiden opad, og der skulle laves bordpynt eller opsatser udformet som skueretter eller lignende. Derudover skulle der laves lidt underholdning til under middagen.

Under selve middagen blev børnene foruden borbønnen instrueret i bordskik og manerer, således at middagstaffet kunne foregå i bedste 1700-tals ånd.

Undervisning, spil og leg i 1700-tallet

Undervisning blev koblet på spil og leg for at få pligt kontra fritid med som en dimension. Selve undervisningsdelen består i et lille oplæg, hvor forskellene mellem høj og lavs skolegang bliver ridset op. For adelens vedkommende tager det sit udgangspunkt i familien på



Der skrives koncentreret. Foto: Jyllands Herregårdsmuseum.

stedet, hvor sønnernes uddannelsesrejser kan følges, samt forskelle mellem piger og drenges opdragelse og skolegang.

I 1700-tallet begynder almueskolerne så småt at dukke op med Frederik IV's oprettelse af Rytterskoler fra 1721 og Forordningen af 1739 om undervisningspligt for alle børn på landet. Selvom det gik trægt med at oprette skolerne var det i 1700-tallet, de første tiltag mod et egentligt skolevæsen opstod. Skolen i 1700-tallet bestod primært af, hvad vi i dag vil kalde kristendomsundervisning. Med dette som udgangspunkt skal de børn, der deltager i projektet skære pennerør. Disse skal bruges til at kalligraferer med på bedste 1700-tals facon, og afslutningsvis skal der skrives diktat, et par salmevers fra 1700-tals salmedigteren Brorsons "Op, al den ting, som Gud har gjort".

Fritidsdelen introducerer forskellige spil og lege, der har været kendt i 1700-tallet. Velkendte spil i dag, så som skak, backgammon og billedlotteri eksisterede ligesom kuglespil. Legene er delt i indendørs- og udendørslege, der for de førstes vedkommende består af blindbuklegene, "Føle med skeer" og "Markus og Lukas", samt trækkelegen "Stikke Palles Øjne

ud". Af deciderede udendørs-lege er der f.eks. "So i hul", sjipling og "Slå kokken af hønen". Da dette besøg blev prøvekørt den 31. januar 2002 var vejret heldigvis til at lege ude i borggården.

Selve udarbejdelsen af projektet har jeg udformet som en bred beskrivelse af det enkelte emne for besøgene, således at de, der i fremtiden kommer til at varetage projektet, kan sætte sig ind i de forskellige besøg uden på forhånd at have et kendskab. Desuden ligger der "drejebøger" med indholdet for dagens forløb, og hvad der skal gøres klar til de forskellige besøg.

Besøgenes formål med at give børnene en fornemmelse af, hvordan det var at leve i 1700-tallet er blevet opfyldt, på den måde at emnerne indeholder velkendte ting fra børnenes eget liv, så som tøj, mad, opdragelse, skolegang, leg osv. Dette gør, at børnene nemt kan forholde sig til det de oplever ved besøgene, fordi de har noget at sammenligne med fra deres egen dagligdag. Det, der gør det indlevelseshvenligt, er de ting, de skal lave ved besøgene; dansen, maden, borddækningen, pennerørsskæringen og legene alt sammen med dragterne på.

„Og så hakkede vi roer for at tjene lidt ekstra...“

- om arbejdslivet på en fynsk proprietærgård i efterkrigstiden

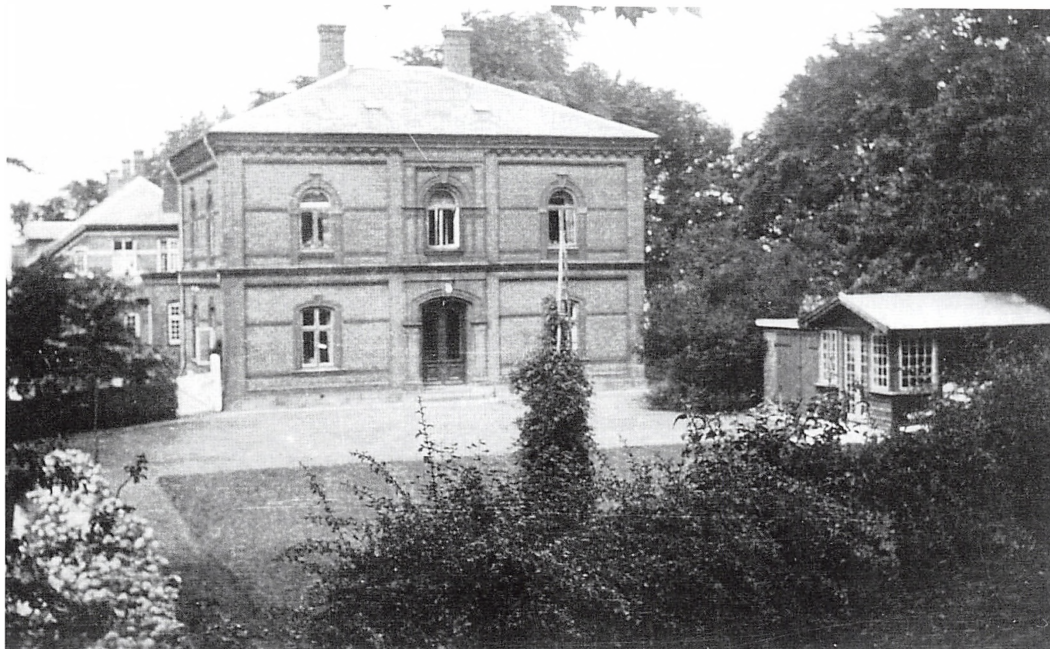
af Helle Ålsbøl, etnolog

Denne artikel bygger på materiale der er indsamlet blandt tidligere medarbejdere på Mariendal ved Assens, Fyn. Fælles for medarbejderne er levnedsløb med tjenestepladser og hårdt fysisk arbejde. Men også en umiddelbar accept af vilkårene. Det er beretninger om frygten for skiftedag, kulde på traktoren, uendelige gulve der skulle skures – men også om et arbejdsklima med en god omgangstone og et øje for den enkelte medarbejders situation.

Efterkrigstiden bød på mange forandringer i form af effektiviseringer og omlægninger. Det var en tid, der karakteriseres af udtalelser som ”dengang var der jo ingen mejetærsker, men den kom lige bagefter”, eller, ”dengang var alt jo med håndkraft, men i de senere år kom der jo motor på trillebøren”. Mariendal var en halvstor proprietærgård på 171 tdr. land, der lå lidt nord for Assens helt ned til Lillebælt. Gårdens beliggenhed har på mange måder været be-



1956. Laden blev i 1906 genopbygget efter en brand. Mølledammen blev brugt som trækraft til en turbine. På prammen ses sønnerne Erik og Poul sammen med en kammerat. Foto: Privateje.



1942. Stuehuset på Mariendal. Lysthuset var en gave til Fru Brandt fra hendes mand. Foto: Privateje.

stemmende for driften, eksempelvis lå alle markerne øst for gården i et stigende terræn, der besværliggjorde transport. På gårdspladsen lå tre damme, der forhindrede ombygning af stalde og ladeforhold. Gården har et kildevæld, der bl.a. har været brugt til tærskværk og mølle. Kilden, der er 4 grader C blev også brugt til at afkøle mælk.

I 1983 blev slægtsgårdens jorde forpagtet ud og i 1993 flyttede proprietæren fra stuehuset til den tidligere fodermesterbolig. Landmanden er nu billedhugger og hans kone er tekstilkunstner. Markerne er stadig bortforpagtet, men ejeren og familien på Mariendal er ny. Stuehuset fra 1894 er et meget præsentabelt to-etagers hus i italiensk-historicistisk stil opført i profilerede rødsten. Den enkle dekoration består af antydede søjler og bånd samt murede spærrehoveder. Huset blev opført dengang, der var gode penge i sukkerroerne og byggeriet kunne rummes i et enkelt årsbudget.

Mariendal var først og fremmest en sukkerroegård, men der blev også dyrket korn og frugt, og produceret mælk. Før traktoren blev taget i brug på gården var der 6-7 spand heste og nogle grisesøer. Gårdens folk bestod af en fodermesterfamilie, en forkarl, et varierende antal karle, en kokkepige, en stuepige og en barnepige. Efter traktoren kom i brug faldt antallet af karle og heste, i stedet fæstedes en gift traktorfører. Familien på Mariendal bestod af Hr. proprietær Harald Brandt, Fru Else Brandt, Frk. Jenny Brandt (mandens ugifte søster) samt tre børn: Poul, Erik og Bente.

Der blev kaldt på os om morgenen

Det var Fru Brandt der kaldte på pigerne om morgen, når de skulle op for at gøre morgenmaden klar. ”Jeg har aldrig observeret at hun behøvede at kalde mere end en gang”, fortæller en tidligere kokkepige. Morgenmaden, der bestod af rugbrød og øllebrød skulle være klar

klokken syv, så karlene kunne komme i arbejde klokken halv otte.

Fodermesteren havde været i gang fra klokken fire, der var blevet malket og fodret, en karl havde kørt mælken til mejeriet, traktorføreren havde smurt og tanket traktoren og andre havde været i roemarken for at tjene lidt ekstra. Så spiste karlene i folkestuen, pigerne i køkkenet eller i deres opholdsstue, Brandts i privaten, fodermester og traktorfører med deres respektive familier.

Bag gardinet

”Far gennemgik dagens arbejde med karlene, sådan at de kunne se et forløb - sådan at han lagde op til, at det godt kunne kommenteres. Jeg har sjældent hørt ham skælde ud”, fortæller Erik. Der er flere meninger om, hvordan arbejdet blev ledet og fordelt. En tidligere forkarl siger: ”Brandt sagde til os om morgenen, hvad vi skulle lave. Så eller pløje. Om vinteren kvasede vi brænde. Han sagde, hvad vi skulle lave og så vidste jeg nogenlunde, hvordan det skulle være”. Brandt havde bronkitis og var ofte seneliggende, når det var koldt, og så måtte forkarlen gå ind til ham for at få besked. En tidligere medarbejder beretter: ”Brandt var tit syg om vinteren og jeg kan huske det ikke altid var sjovt for forkarlen...han stillede ved hoveddøren hver morgen og skulle have at vide, hvad vi skulle lave. Han fik så mange ideer om hvordan det skulle være og vi andre kunne nok se, at det ikke altid kunne laves sådan. Men Brandt stod inde i soveværelset bag gardinet. Det kunne vi nok se”. Hvis en forkarl gjorde tingene på en anden måde end Brandt sagde og stædigt holdt på sit, så kunne han blive kaldt ind til Brandt. En gang kom en forkarl ud igen til de andre karle og sagde ”han havde haft nogle kontroverser. Det endte med at han rejste. Han var jo meget flink, Brandt, men vi skulle ikke sige ham imod”, fortæller en tidligere traktorfører.

En kone og en søster

Både kokke- og stuepige antyder, at det var svært for Fru Brandt at have den ældre Frk. Brandt omkring sig i huset. Frk. Brandt havde i en årrække været husholderske på gården, før Brandt giftede sig og havde derved fundet en identitet på trods af sin status som ugift. ”Der var flere hensyn til Frk. Brandt end til Fru Brandt”, eller, ”Frk. Brandt puslede om Brandt, hun kogte også hans morgengrød nogle gange”. I sig selv er det vel ikke bemærkelsesværdigt, men dem der kendte Brandt fortæller, at hans morgengrød var noget særligt – både fordi han ofte selv lavede den, men også fordi alle andre spiste øllebrød eller rugbrød.

Man talte ikke om de to kvinders indbyrdes magtforhold, men flere gengiver en spændt atmosfære. Hverken Fru eller Frk. Brandt nævnte selv deres utilfredshed, de måtte begge affinde sig med situationen. For Fru Brandts vedkommende drejede det sig om, at den ældre svigerinde tøvede med at vige fra sin brors side, og for Frk. Brandt handlede det om, at hendes eget giftermål med en dansk plantage-ejer bosat i Mexico var blevet forpurret. Mon ikke der var lidt medlidenhed med hende?

Derudover handlede det også om, at Brandt var generet af sin bronkitis. Var Fru Brandt eksempelvis forkølet, måtte hun sove i gæsteværelset for at ikke at forværre hans tilstand. Der var hensyn nok at tage i en husholdning bestående af en udvidet familie, folkehold og dyr. Især hvis man ikke havde en veldefineret rolle.

Han var jo proprietær

Der er et tydeligt billede af Hr. Brandts position som arbejdsgiver og ”patron”. Han var flink og vellidt, men forventede også at få tak og buk. ”Vi skulle være sådan lidt underdanige og vi skulle sige ”mange tak”. Han var jo proprietær. Vi var sådan et par trin nede, men det var vi født til. Det generede os ikke. I dag er folk mere lige”, fortæller en tidligere medarbejder. Man



1956. Proprietær Harald Brandt i sin Ford V8. Brandt var meget optaget af teknik og han holdt meget af at køre. Måske han denne dag skulle på udflugt med Fru Brandt? Foto: Privateje.

var dis, folkene blev kaldt på fornavn. Brandt hed i direkte samtale ”Hr. Brandt”, men kun ”Brandt”, i omtale. Hans titel som proprietær brugte han kun, når han skrev under på papirer og regninger.

Flere tidligere medarbejdere fortæller, at de sommetider ”fik en hare og æbler til jul”. ”Så fik vi kartofler og han hjalp os til at få nogle høns, så vi kunne få æg”. Andre beretter at de fik aflagt tøj, der kunne sys om til deres børn og en fortæller, at han fik lov til at tage på biavlkursus i otte dage, så hans familie kunne have bistader og sælge honning. Betingelsen var, at de andre medarbejdere ikke blev bekendt med aftalen ”for så vil de alle sammen på kursus”, skal Brandt have sagt.

Der var ikke tvivl om, hvem der bestemte. En tidligere forkarl beretter: ”Det har jeg fået at vide for mange år siden, det er dén mand, der bestemmer. Om det så er aldrig så forkert, så må vi ikke sige det. Men jeg synes, det blev gjort godt nok”. Man *forventede* også af Brandt, at han opførte sig som proprietær: ”Han skal sætte os i arbejde og efterkontrollere os. Det skal han da gøre” forlyder det. Og Brandt kontrollerede om selvbinderen var i orden, om marken så godt ud og om der var styr på dyrenes foder. ”Hvis ikke forholdene er i orden, så rejser folk jo”, siger den tidligere forkarl.

Erik fortæller: ”Far var rundt over det hele. Der var også temmelig meget bogholderi, spe-

cielt i forbindelse med roerne, men også med køerne – hvornår de havde kælvet”. ”Min far reparerede det han kunne, og hentede reservedele og så sørgede han for at det hele gled, sådan som en halvstor arbejdsgiver”.

Medarbejdere fortæller, at de godt kunne tale med Brandt, men at der blev ikke talt om personlige ting. ”Mine forældre var meget hjælpsomme, men med distance. Der var ikke noget med fortrolighed. Det er gået mere på det faglige”, siger Erik om folkenes forhold til hans forældre.

Anbefalinger – at så og pløje lige

”Jeg så jo i avisen hvor der var arbejde at få, så cyklede jeg derud og fik pladsen af Brandt. Vi snakkede vel sammen en times tid. Jeg havde sådan tredive anbefalinger. Der stod jo, hvor jeg havde tjent. Nogle steder stod der, jeg havde ”gjort det godt og hurtigt”. Andre steder stod der, at jeg kunne ”så og pløje lige”. Det skulle se godt ud, der måtte ikke være en bugt på. Jeg fik også anbefalet, at jeg kunne ”tynde roer godt”, fortæller en tidligere medarbejder.

Anbefalingerne gik ikke kun på professionelle kvaliteter, en fodermester prisede: ”Han er flink og venlig i sin opførsel og lader sig ikke påvirke i nogen dårlig retning”. Det var et omfattende studie i menneskekundskab at finde de rigtige folk til vigtige poster og en fodermester skulle virkelig være stabil og morgenduelig. Gennemgående forlyder det, at Brandt kun antog folk som han personligt havde fået anbefalet – enten af andre medarbejdere eller af andre landmænd. Så ud over de skriftlige anbefalinger som medarbejderne havde med sig, var det også nødvendigt at have været de gode steder.

Roer

”I mange år var det en rigtig god indtægt, men også meget arbejde. Det var jo håndkraft. Man såede roerne, så de stod i lange rækker som en hæk. Så skulle de tyndes med et roejern og når

de var vokset lidt til, skulle de hakkes igennem en gang til. Der måtte ikke være nogen ”to´er”, som det hed. Alt ukrudt skulle hakkes væk og så skulle der radrenses. Så skulle de hakkes igennem en tredje gang og en fjerde gang i løbet af sommeren. Det gjorde jo, at der var meget arbejde”. Erik fortæller også at gårdens størrelse gjorde, at forældrene ikke direkte hjalp til med landbruget: ”Der var så mange folk, så hvis han begyndte at tage en roehakker, så fik han ikke så meget ud af det, som hvis han gik og holdt øje. Det var jo akkord. Og det skulle gå stærkt, så hvis der ikke blev set efter, kunne der jo blive lavet noget, der så forfærdeligt ud”.

En medarbejder fortæller, at han engang hjalp sin kone med at trække roer op, fordi han ikke lige på det tidspunkt havde noget at gøre: ”Men det var jo at snyde”, tilføjer han. Der var gerne kamp om, hvem der fik ”det sidste bytte”, for det var jo lig med større indtjening. Enkelte dele af roemarken krævede mere arbejde, fordi jorden var særligt mudret. Tog man roer op her, fik man et tillæg, så fortjenesten blev den samme. Nogle gange kunne man blive nødt til at sætte de fæstede karle til at gå i roerne, hvis forholdene var så dårlige at løsarbejderne trak sig tilbage: ”Hvis det satte ind med dårligt vejr og man stadig havde roer, der skulle til fabrikken, kunne det blive nødvendigt med en ekstra indsats og fæstede folk havde ingen defineret arbejdstid. De skulle gøre det forefaldende arbejde”, fortæller Erik.

Det kunne være koldt og vådt at gå i roerne, ”folk havde ikke olietøj på. De var plaskvåde”, siger en tidligere medarbejder. De koner der arbejdede i roemarken havde også deres børn med. En kone fortæller at de små børn kun blev skiftet, når der var pause og at de først kunne blive vasket om aftenen. De større børn måtte tage sig af de mindre og madpakken blev gemt væk, så børnene ikke spiste maden alene. Det lyder måske enkelt, men det må have været



Ca. 1948. Medarbejdernes børn i roemarken. Børnene løb legende omkring og havde masser af plads. Børnene smiler bredt til fotografen, Harald Brandt. Foto: Privateje.

svært at være storebror, når lillesøster skriger af sult og sidder våd og skiden. ”Sådan var det bare”, afværger konen.

Roerne skulle til Assens sukkerfabrik og traktorføreren måtte af sted mange gange: ”Om efteråret kørte jeg roer ind til Assens. Så fandt Brandt på, at jeg skulle ind med flere læs”. Hver enkelt gård havde på forhånd aftalt hvor mange læs der skulle leveres, men Brandt forlangte at der blev kørt flere roer væk. Peter måtte af sted og fik afleveret det ekstra læs. Han kom tilbage og fik at vide, at han skulle af sted igen. ”Jeg havde - på fabrikken - fået at vide at jeg ikke måtte komme med flere læs, men så blev Brandt tosset”, han gik ind og ringede og kom ud igen og sagde – ”spænd fra”.

Det har ikke altid været lige til at skulle gå andres ærinder – eller at have folk til at gå dem.

Børn

Erik fortæller, at forældrene ikke ”gik op i hvad vi børn foretog os. Vi var altid sammen om aftenen, men der var ikke så meget samvær som

i dag. Vi tegnede og læste”. Man hører tit, at børn var mere overladt til sig selv tidligere end de er i dag, men det er sjældent at høre, at der ikke var så meget nærhed og fælles samvær i familierne. Mon ikke også forældre havde en fortravlet hverdag før i tiden? Det er i hvert fald det billede, der tegner sig her.

Der var mange drenge fra Assens, som rendte rundt ude på Mariendal. Både store og små. ”De legede jo og løb nogle gange ind i kostalden og så spurgte jeg – er det din far der kører med øl inde i Assens? Jeg ville jo gerne vide hvem de var – og så sagde de – nej, han laver det og det...”, fortæller en tidligere fodermester. Han referer, at Brandt altid sagde: ”Hvor skal de ellers lege?”. Det gjorde ikke noget at de rendte rundt nede i laden, og i maskinrummet kom de ikke. Medarbejdernes børn måtte også klare sig som de kunne – og mødrene måtte sno sig. De kunne begynde arbejdet ”når børnene var klar. Det var forskudt arbejdstid. Jeg plukkede æbler og så var børnene med ude, eller også var farmor der”. Et tidligere

medarbejderpar fortæller, at deres søn gik rundt overalt, i køkkenet kunne han få lidt at tygge på, og nogle gange kørte han med Brandt ud i marken til karlene.

Ikke alting forløb helt så gelinde. ”Det værste var når vi skulle passe køer en gang om måneden. Når fodermesteren havde fri. Vi skulle tidligt op og det var svært med børnene, for drengen vågnede tidligt. Vi havde jo ikke taget dem med. Vi kunne se når der var lys oppe i huset, så måtte vi derop og have pigen med i barnevogn. Vi kunne jo ikke have hende til at ligge derhjemme og skribe”, beretter en tidligere traktorfører og hans kone.

Flæsk og kartofler

”Mor kunne godt lide at lave mad, men det var ikke sådan noget med at sætte forskellige sager sammen. Vi fik meget stegt flæsk og kartofler – vi fik meget af det, vi kunne lave selv. Men grønt fik vi ikke meget af”, siger Erik. En karl fortæller: ”Vi fik øllebrød og nogle gange havregrød. Til middag fik vi flæsk og sommetider fik vi grønkål. Vi fik to retter og så fik vi kaffe, inden vi rykkede ud i marken igen. Om aftenen fik vi stuede kartofler og tre skiver rugbrød. Og så fik vi kaffe eller te”.

Man spiste forskellige steder og på forskellige tidspunkter, selvom der ifølge kokkepigen ikke var den store forskel på, hvad man fik at spise. Når familien spiste alene i den private spisestue var det for at skabe lidt afstand og skel mellem folk og familie. På den anden side var der også sundhedsaspekter i opdelingen, for karlene kunne være plaget af bl.a. tuberkulose. Men, man kan også forestille sig, hvordan fem dampende mænd fra stald og mark kunne sætte et noget dominerende præg på måltidet.

Pigernes arbejde

Det var Fru Brandt der ledede arbejdet inden-dørs. Hun lavede madplan - indkøb og regnskab sorterede også under hende. Kokkepigen

fortæller at Fru Brandt var til at snakke med, selv om der ikke var tale om personlig fortrolighed. For eksempel kunne hun foreslå en anden arbejdsdag: ”Jeg synes det skal være sådan og sådan – ja det kan da også godt være, Gerda”, kunne Fru Brandt svare.

Det tyder på, at pigerne, som arbejdede direkte sammen med Fru Brandt i husholdningen ikke oplevede noget stort skel. ”Fru Brandt var god... jeg følte faktisk, at jeg havde fået en mor ved det, at jeg ikke var ældre. Hun tog også hensyn til, at jeg kunne være hjemme nogle dage, når jeg havde fri. Man følte ikke der var den store afstand”, fortæller kokkepigen, der var blevet fæstet som 17-årig.

Pigerne havde ikke uniform på, men når der ved sjældne lejligheder var mange gæster, så fik stuepigen sort kjole, hvidt forklæde og kappe på. Hun var alene om at servere for gæsterne, så der var meget at se til. Maden blev derimod lavet af en kogekone som fik hjælp af kokkepigen. Stuepigen fortæller hvordan et meget langt bord en gang blev pyntet med erantis, som hun havde plukket ved alleen ned til Mariendal. ”Det så godt ud med alle de gule blomster”.

I køkkenregionen

Når kokkepigen fortæller om sit arbejde bliver menuen mere nuanceret: ”Vi bagte boller, men rugbrødet købte vi”, fortæller hun. ”Vi havde en stor røremaskine. Den brugte vi også med hakkemaskine på, når vi havde slagtet”, så blev der lavet frikadeller og medisterpølse efter Fru Brandts anvisninger.

Ved slagtning af kreaturer og grise blev slagteren kaldt til gården, mens høns og hankyllinger blev slagtet af kokkepigen eller Fru Brandt selv. Så blev der plukket fjer. ”Pigerne hjalp min mor. Hun deltog meget i husholdningen, hun arbejdede altid og det gjorde faster også. De havde et ret stort hønsehold. De havde hver sit hønsehold, hver deres økonomi og hver



1936. Fra venstre ses proprietærens søster, Ludovika, Fru Else Brandt med sønnen Poul og Frk. Jenny Brandt. Ludovika boede i Canada med sin mand, men når hun besøgte familien på Mariendal spredtes en munter stemning. Kvinderne lod sig ikke gerne fotografere i arbejdstøjet, men her er en undtagelse. Foto: Privateje.

deres kyllinger. Det var jo sådan at husmoren selv skulle skaffe penge til det, hun ville købe af tøj til sig selv og børnene. Hun fik foderet til hønsene og så skulle hun forsyne husholdningen med æg. Hvad hun solgte ved siden af, det var hendes egen fortjeneste. Det var et incitament for nogle af konerne og mor var ikke så haveinteresseret. Hun kunne vældig godt lide at lave mad og gøre rent. Hun kunne godt lide at have travlt”, fortæller Erik.

Pigerne fortæller om Brandt på en anden måde end karlene, det lader til, at der har været en anden omgangstone for dem: ”Vi havde jo en kælder, hvor vi gik ned med maden. Og jeg kom med et stort fad med sødsuppe...og så gled jeg ned ad trappen og lurfadet gik i stykker. Jeg slog mig ikke videre...men der kommer Brandt og siger: Men Katrine dog! Bløder du? – Nej, det er sødsuppe! Det har vi så tit grinet af”, fortæller en tidligere stuepige. Der er ikke nogle af karlene, der lader til at have grinet sammen med Brandt. En tidligere medhjælp understreger, at hun gjorde opmærksom

på forhold der var utilfredsstillende. Eksempelvis fortalte hun Brandt, at hun ikke ville stå i støvet og tærskede korn på sin bryllupsdag og det tog han til efterretning, ja, han kørte endda tur med parret hvert år, når bryllupsdagen oprandt.

Rengøring

At gøre rent i huset var stuepigens arbejde. Der var store gulve der skulle skures, og her fik pigen hjælp af især traktorførerens kone. ”Vi skurede gulvet og hentede vand i bryggerset”. Køkken og bryggers havde murstensgulv og det var drøjt og hårdt for benene. ”Det var dernede jeg fik mine skavanker”, fortæller en tidligere medhjælp, der nu er gangbesværet. Stuepigen støvsugede, pudsede vinduer og vaskede op efter måltiderne. ”Der var et stort, gammeldags komfur med varmtvandsbeholder”, hvor der altid var varmt vand, når man huskede at fylde på og fyre.

Pigerne deltog også i vaskedag. ”Det skulle bare laves ... så havde vi en til at hjælpe med udefra”. ”Tøjet blev smurt ind i brun sæbe og

så blev det kogt dagen efter i gruekedlen”. ”Vi vaskede med vaskebræt, men vi havde en tromle til tøj”, fortæller de tidligere piger. Karlene skulle selv sørge for at holde deres tøj – bortset fra deres sengetøj. Familiens og karlenes vasketøj blev holdt hver for sig.

Fritid

”Mariendal lå dejligt ned til vandet. Der kunne man bade om sommeren”. Medarbejderne gik ned på stranden ad en hulvej, sådan at de ikke badede det samme sted som familien. Pigerne fortæller, at de kunne gå i vandet om eftermiddagen og holde pause. De kan ikke huske at familien gik i vandet, men stuepigen fortæller, at hun serverede eftermiddagskaffe i lysthuset på stranden. ”Vi kom lidt sammen med fodermesteren, men vi havde lange arbejdsdage og børnene om aftenen. Så det var ikke tit vi var hos fodermesteren – de skulle jo også tidligt op”. ”Omgangskreds var der ikke meget af. Der var ikke meget fællesskab og der var ikke noget med, at der kom et par karle op til os om aftenen for at drikke kaffe”, fortæller en tidligere traktorfører.

Der var ikke meget overskud til hyggesnak og samvær for familierne tilknyttet gården. Når dagens betalte arbejde var færdigt stod husarbejdet for tur. Til gengæld nød man godt af den korte afstand til Assens: ”Hvis vi ville i biografen en aften, så kunne jeg tage 7-forestillingen og så når det var ved at være tid, så kunne Hanne løbe hjemme fra til 9-forestillingen. Så var børnene ikke alene særlig længe”, fortæller den tidligere medarbejder. Dog betones det også, at midlerne var små og fornøjelsesture hørte til sjældenhederne.

Både piger og karle fortæller, at de en gang i mellem tog til Assens om aftenen. De gik i biografen eller på beværtning af og til, men deres løn rakte heller ikke til store udskjelser. På Mariendal kunne pigerne sidde sammen i deres opholdsstue og karlene i folkestuen: ”Vi havde

en hyggelig fælles opholdsstue, det var pigerne. Vi var ikke sammen med karlene, de havde folkestuen”.

Måske fik man besøg, men ”det var ikke noget der vedkom kosten”, som en karl udtrykker det. Man havde altså ikke noget at byde af. En kokkepige fortæller at hun traf sin mand i Assens, mens hun tjente på Mariendal og at han ofte blev samlet op på vejen om søndagen af Brandt, hvis han var ude at køre. Så ”hvis de havde haft noget imod det (besøget), så havde de ikke gjort det”. ”Vi havde det godt og frit, men at vi selvfølgelig også skulle bestille noget, det var klart”, siger en tidligere kokkepige.

Karlene og folkestuen

”Vi gik også op for at sidde ved karlene på deres værelser og det var jo meget spændende. Der var jo en mærkelig stemning” erindrer Erik. Værelserne var indrettet med seng og servante. ”Der var da gardiner og alting”, fortæller forkarlen, som var godt tilfreds med forholdene. Efter antallet af karle var blevet reduceret i forbindelse med at traktoren kom i brug, havde karlene fået eget værelse. Før det, havde kun forkarlen sit eget.

”Jeg kan huske at staldkarlen fyrede op med tørv i folkestuen og det lugtede surt. Der var en hørm. Men det generede jo ikke som barn”, fortæller Erik. ”Karlene kom ind og tørrede deres tøj ved kakkellovnen. De var næsten altid svedige eller våde af regn og der var jo ikke varme på værelserne. Så røg de tobak, én skrædede og spyttede vildt omkring sig til de andres protester”. Man ser for sig, hvordan de stærke, vejrbitte karle indtager rummet, hvordan deres våde tøj bliver hængt op over bænkeryggen og hvordan der bliver fyret i kakkellovnen. Hvad mon de talte om, karlene?

”Stuen har nok ikke været så stor som jeg husker, men de kunne sidde der alle sammen. Der var to bænke og panelerne var rødmaledede”.



Ca. 1948. Tærskning på gårdspladsen. Tre karle betjener tærskværket, de to i hvidt klargør neg og lægger dem i, den tredje vejer de fyldte kornsække. Foto: Privateje.

Erik udpeger en bæk i haven, som før stod i folkestuen.

Han fortæller at nogle karle legede med børnene, hjalp med at ordne cykler og arrangerede fælles aftengymnastik om sommeren. Han fortæller også, at nogle af de drenge der opholdt sig på gården siden hen kom tilbage for at tjene som karle.

I mark og stald

”Sådan som at så og høste, det er det fineste arbejde, det man altid skal kunne. Det var de dygtigste folk, der kom til det”, den tidligere forkarl er ikke i tvivl. Men, mon ikke fodermesteren og staldkarlen havde en anden opfattelse af hvad det var vigtigt?

”Jeg havde jo haft en landejendom på 9 tdr. land før jeg kom ned til Brandt”, fortæller den tidligere forkarl. ”Den brændte for mig”. Så Ove besluttede sig for at blive tjenestekarl igen.

”Jeg kunne se det gav mere. Også mere frihed og så kunne jeg lave et overskud”. Det gav for lidt at gå alene på lejet jordlod. ”Jeg kunne bedst lide at komme ud i marken. Vi skulle jo læsse alting med håndkraft - roer, korn og gødning. Jeg syntes ikke det var så galt. I dag er det jo mere mekaniseret”.

Når høsten begyndte skulle der tidligere ”hugges hul” på marken. En medarbejder fortæller, at ”det tog 5-6 gange så lang tid for to mand at hugge hul, som det tog med hestene”. Han hentyder indirekte til, at det ikke længere kunne betale sig at hugge hul med le. I stedet for kørte man ind i kornet langs kanten af marken, for så at køre tilbage i modsat retning i det ”spor”, der netop var blevet høstet. Når man huggede hul manuelt gik næsten intet korn til spilde. Til gengæld kostede det i arbejdstid.

Ove lægger ikke skjul på, at han foretrak at arbejde med heste frem for traktor: ”Vi sad en



Ca. 1943. Høsten. Den tunge selvbinder krævede tre heste. Her ses to selvbindere i hvert sit skår, billedet er taget lige inden der skal vendes. Foto: Privateje.

tre-fire timer på selvbinderen ad gangen. Men vi skulle af nogle gange, når snoren knækkede. Så skulle den bindes sammen igen. Efter tre-fire timer blev hestene skiftet ud, så fik de noget vand og noget foder og så kunne vi rigtig høste”. Da han var på Mariendal, var nogle af hestene skiftet ud med en traktor og skønt han ikke kørte den, fortæller han indgående om, hvor meget traktorførerne frøs. Og at man ikke frøs, når man gik bag hestespanDET. Og at det tog temmelig lang tid før markerne stod godt igen – efter man var begyndt at bruge traktor.

Som forkarl skulle han ”gå foran i arbejdet”, som det hed. Det var han god til. Erik fortæller, at Ove gerne gik i roerne et par timer før morgenmad og at han godt kunne tage endnu tårn efter arbejde. Så tjente han lidt ekstra. Den gode medarbejder var med arbejdsgiverens øjne en, der satte en ære i sit arbejde og en der var interesseret i at lære og prøve noget nyt. Men det fremhæves også at han/hun skulle

være til at stole på: ”I høstens tid... hvis det var faldet ind med fugtigt vejr og kornet begyndte at spire, så skulle det lægges ud, så det kunne tørre og så sættes i skokke igen. Dér viste det sig, hvor meget folk følte – og vi oplevede virkelig, at folk gjorde noget. De satte en ære i at gøre, hvad man kunne forlange”, siger Erik.

En lille grå Ferguson

”Jeg vidste ikke de havde traktor på Mariendal, men jeg sagde til Brandt, at jeg var ved at få kørekort...”, fortæller en tidligere traktorfører, der pyntede noget på sine evner ved ansættelsen. ”Jeg havde ikke meget forstand på det, så jeg begyndte at tage køretimer, da jeg søgte pladsen på Mariendal. Traktorføreren fortæller også, at han ikke vidste noget om motorer, så han måtte fortælle Brandt, når noget var galt. Man behøvede altså ikke at være teknisk begavet for at være traktorfører. Titlen lyder stolt, især når man tænker på hvordan ny teknik ofte



1958. Roer radrenses. Traktoren føres af proprietærens datter, Bente, der gerne hjalp til i marken. Det var almindeligt at børn fra 7-8 års alderen kørte traktoren, det var langt sværere at styre radrenseren.

Foto: Privateje.

er eftertragtet. Traktoren var en del af den nye tid og råd fik landbrugerne via Marshall-hjælpen. Men var det et attraktivt hverv at være traktorfører? Var det en fordel at slippe for at gå de mange kilometer efter hestene?

”Jeg skulle jo sidde på traktoren og det var bidende koldt og vådt. Vi havde sådan et roejern med en krog i som jeg kunne hænge på traktoren, så jeg kunne komme op på den i en forfærdelig fart, hvis den kørte forkert... Jeg stod af for at få varmen. Jeg kunne have siddet 8-10 timer på en dag, hvis der var overarbejde. Og vi havde ikke meget tøj på. Herude fik jeg de første par gummibukser og ellers havde jeg en stortrøje på”. Det har givetvis ikke været helt udramatisk sådan at hoppe af på en ”selvkørende” traktor, men noget tyder på at ubehaget ved at blive siddende var langt værre. Erik fortæller desuden at traktorerne var så dårligt affjedrede, at en traktorførers ryg blev ”rystet helt i stykker”. Med omlægningen til traktor-

brug kunne de marker, der før blev brugt til hestegræsning dyrkes intensivt, således at der kunne produceres mere. Erik fortæller at mange af de unge, kvikke karle indirekte var med til at skynde på forandringen, for pludselig manglede der gode folk til hestene, som stadig blev brugt til en række funktioner – eksempelvis til at radrense roer. Karlene tilpassede sig det nye arbejdsmarked ved i en fart at lære at køre traktor.

En børnemælksbesætning

”Vi begyndte ved 4-tiden om morgenen. Og så var vi færdige ved 10-tiden”, fortæller den tidligere fodermester og hans kone. Mens de var på Mariendal, blev Brandt medlem af mejeriet Sønderbys Fabrikker. ”De hentede selv mælken” og returnerede spandene. ”Ja, ellers skulle jeg vaske spande”, fortæller konen. ”Vi startede med at malke, men der var jo malkemaskine. Der var ca. 30 stykker malkekvæg”. Ko-



Ca. 1950. Køerne drives hjem til malkning fra Smedemarken, hvor de græssede. Her passerer den gamle smedje, der ikke længere var i brug. Bagerst ses en medarbejder, fæstet som traktorfører og afløser for fodermesteren, når han havde sin månedlige fridag. Foto: Privateje.

nen hjalp malkningen i gang og så gik hun ind for at lave morgenmad. ”Så kom han ind og drak kaffe og så gik han ud for at passe grise”. Den tidligere hestestald husede nu ca. 80 grise. ”Vi begyndte igen ved 14-tiden, så skulle køerne hentes og malkes. Så var vi færdige ved 18-19 tiden. Men hvis der var én der skulle kælte, så gik jeg over i stalden”. Den tidligere fodermester gik meget op i sit arbejde. Han husker stadig køernes numre og har mange scrapbøger med billeder af kvæg og heste. Han søgte kun arbejde, hvor ”der var noget ved det”, besætningen måtte altså ikke være for beskeden. På Mariendal blev mælk fra aftenmalkningen kølet ned ved hjælp af den kilde, der findes på stedet. Det var med til at holde mælken kintal nede og så kunne gården få status af ”børnemælksbesætning”. Erik fortæller, at man tør-

rede yveret af med klorholdigt vand inden malkningen for at sikre en renere mælk, men han fortæller også, at man skulle passe på, hvis koen havde yverbetændelse. ”Den mælk blev givet til kalvene”. Malkningen foregik ved at mælken fra den enkelte ko blev hældt sammen i en spand, der stod i staldens midtergang. Mælken blev filtreret, og så satte man den i ”mælkerenden” – altså på køl i et bassin.

Fodermesteren skulle holde hus med det foder der var til rådighed, men ”Brandt bestemte hvad kraftfoder de skulle have”. Kraftfoderet måltes, så produktionen blev så rentabel som mulig.

”Kontrolassistenten kom og kontrollerede alting, ja det var vel en gang om måneden”. Erik fortæller, at han som dreng holdt meget af, når kontrolassistenten kom. Så blev dyrenes

trivsel vurderet, deres mælkeydelse blev noteret og fedtprocenten målt. Oplysningerne blev anvendt i avlsarbejdet, men havde også betydning for, hvad det enkelte dyr fik af foder. Assistenten havde en centrifuge, en trækasse med håndtag, som han brugte til at måle mælkens fedtprocent. Han tog prøver af både aften- og morgenmalkningen og så blev han kørt videre til næste gård.

Fodermesterens havde et godt forhold til Brandt. Konen fortæller: ”Fru Brandt var enestående... da jeg lå på sygehuset en tid, lige da vi var kommet til Mariendal, så kom hun med mad. Der var ikke noget der manglede. Og Brandt tilbød at betale for sygehuset, hvis forsikringen ikke var gået i orden. Men det blev nu ikke nødvendigt”. Om sommeren når kvierne var kommet på græs gik fodermesterkonen ud i roemarken: ”Så hakkede vi roer for at tjene lidt ekstra”, siger hun. ”Det var godt nok. Men det var et slæb. Alt skulle trilles. Det kunne hans hofte heller ikke holde til. Så skulle vi have en anden stilling”. Og så søgte fodermesteren en stilling på mejeriet Sønderbys Fabrikker.

Skiftedag og løn

”Jeg satte mine penge i Sparekassen. Jeg købte ikke noget. Vi fik et beløb om måneden... 100 kroner eller noget, og så fik vi resten til skiftedag. Der skulle jo gerne være til et nyt sæt tøj. Og så resten i banken. Der var jo mange der brugte lønnen op efterhånden, men så kommer

vi jo heller aldrig videre”, siger den tidligere forkarl, der nu ejer en udlejningsejendom i Odense. Andre fortæller, hvordan de en enkelt gang brugte to måneders løn på en særlig fin kjole... Ikke alle medarbejdere tænkte lige meget på fremtiden. De blev fæstet for et halvt eller et helt år ad gangen og i den tid, skulle man helst blive i pladsen. Der er ikke mange erindringer om folk, der måtte gå i utide. En karl husker at en fodermester måtte gå fordi han havde ”tævet sin stedfader og nu skulle i spjældet”, en anden husker som nævnt at en forkarl engang måtte rejse pga. uoverensstemmelser med Brandt og en af pigerne fortalte, at en karl blev fyret en gang, fordi han havde stjålet mælk. I reglen blev man til skiftedag. Og hvordan var det? En tidligere traktorfører fortæller: ”Det værste var omkring skiftedag. Kan vi være her? Skal vi rejse? Kan vi blive enige om lønnen? Vi havde det meget skidt indtil vi blev fæstet. 3. gang turde vi ikke mere. Så købte vi et gammelt hus”.

Til skiftedag skulle der forhandles. Medarbejderne havde ikke mange muligheder for at forhandle løn, selv om der var en form for tariffier. Hvis arbejdsgiveren pressede lønnen og medarbejderen forlangte at få mere, var der ikke meget at gøre. Værst var det selvfølgelig for de folk der havde familie. Til gengæld var arbejdsgiveren også nødt til at betale for særligt dygtige folk – ellers kunne det være at nabogården bød over.

Fremtidens landbrugsbyggeri

af Kræn Ole Birckjær, landskonsulent, Landkontoret for Bygninger og Maskiner, Landbrugets Rådgivningscenter

I forbindelse med et forskningsprojekt med hovedoverskriften "Det Agrare Landskab" og med afsæt i delprojektet "Landbrugsbygninger og landskabet" skal følgende artikel ses.

Ældre byggeskik

I Danmark har landbrugets produktionsbygninger traditionelt meget nær forbindelse med stuehuset i størrelse, stil og konstruktion. Resultatet var en gruppe bygninger, der hørte sammen med hensyn til farve, struktur og form, og som bar præg af det lokale landskab.

Ny byggeskik

I dag er denne forbindelse stort set forsvundet. Landbrugsbygninger er fysisk i mange tilfælde

større og sædvanligvis konstrueret af industrialiserede komponenter såsom fritbærende rammekonstruktioner, ydervægselementer, præfabrikerede ovenlys indtag, ventilationshætter mv. For at undgå at fejl disponere ved valg af bygningsmaterialer og bygningskonstruktioner når vi taler fremtidens landbrugsbyggeri, er det nødvendigt at planlægge nye bygningers form og funktion, så de harmonerer med det eksisterende bygningsanlæg og med landskabet.

Efterhånden som bygnings- og arbejdsomkostninger er steget, har man søgt nye metoder og nye materialer inden for landbrugsbyggeriet. Samtidig er gårde blevet sammenlagt, hvilket har resulteret i nødvendigheden af endnu større stalde og bygningsanlæg. I dag



Klassisk eksempel på ældre byggeskik på større gårde. Foto: Landbrugets Rådgivningscenter.



Eksempel på en typisk firelænget gård. Byggestilen er fra Vendsyssel. Foto: Landbrugets Rådgivningscenter.

kan moderne materialer med deres store spektrum af struktur, farve og profiler - når de anvendes med omtanke - være med til i nogen grad at reducere de strenge linier i nutidens funktionelle landbrugsarkitektur og arkitektur i det hele taget.

Der er to hovedoverskrifter, hvorunder de mange faktorer, der påvirker landbrugsbygningernes udseende, kan betragtes. Der er bygningernes udseende i relation til det samlede landskab - den fjerne synsvinkel. Og der er bygningernes udseende i relation til selve gården - den nære synsvinkel.

Bygningsprincipper

Nye bygninger bør, hvor det er muligt, udgøre en del af det eksisterende landbrug dog forstået på den måde, at de i princippet bør placeres fri af de gamle bygninger. Hvis det er strengt nødvendigt med en forbindelsesgang skal den selvfølgelig være der, men helst i en meget let og transparent konstruktion. Princippet med fritliggende nybyggeri sikrer samtidig, at man ikke er låst fast ved en senere udbygning af anlægget. Man bør anstrenge sig for at opnå en hvis grad af forbindelse i størrelse, stil og især orden i både plan og facader, fordi det er af



Større produktionsanlæg til kyllinger flot placeret i landskabet og i forhold til den bestående gård. Foto: Landbrugets Rådgivningscenter.



Ny placeret allé ind til et ældre gårdanlæg smukt i balance med de enkeltstående træer. Foto: Landbrugets Rådgivningscenter.

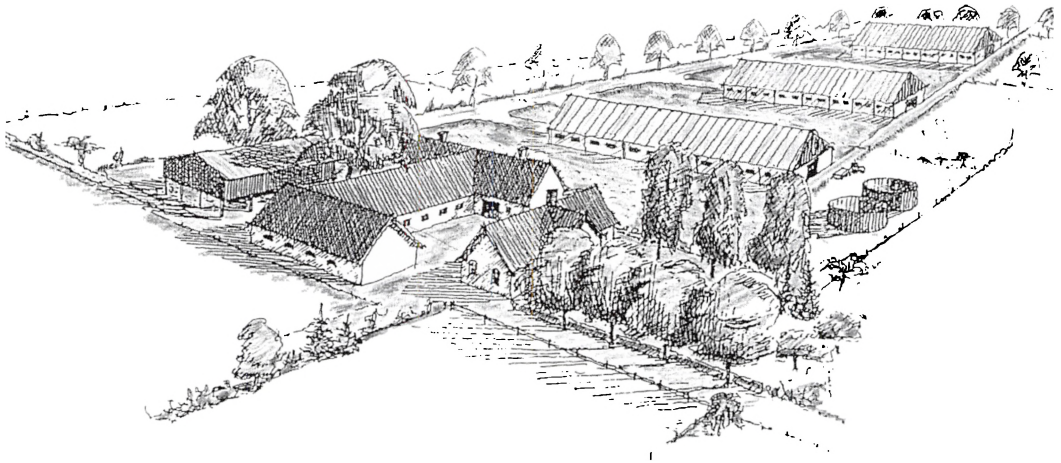
største betydning for et harmonisk landbrugsbyggeri.

Byggegrunden

Ved et byggeri i horisontlinien er den fjerne synsvinkel særlig væsentlig, og de vigtigste aspekter for et byggeri vil være dets størrelse, omrids, farve og forhold til landskabets konturer. Byggeriets omrids skal være interessant og i god balance. En bygnings forhold til landska-

bets konturer forstærkes ved at lægge bygningen så tæt op til landskabet som overhovedet muligt.

I et fladt landskab kan bygningerne være forholdsvis lange og dermed understrege fladheden. Denne visuelle oplevelse opnås kun ved en præcis placering i forhold til det eksisterende gårdanlæg. En flad byggegrund har den fordel kun at stille krav om et minimum af gravning og fyldning, men skrånende byggegrunde bør ikke overses.



Princip for udbygningsplan.



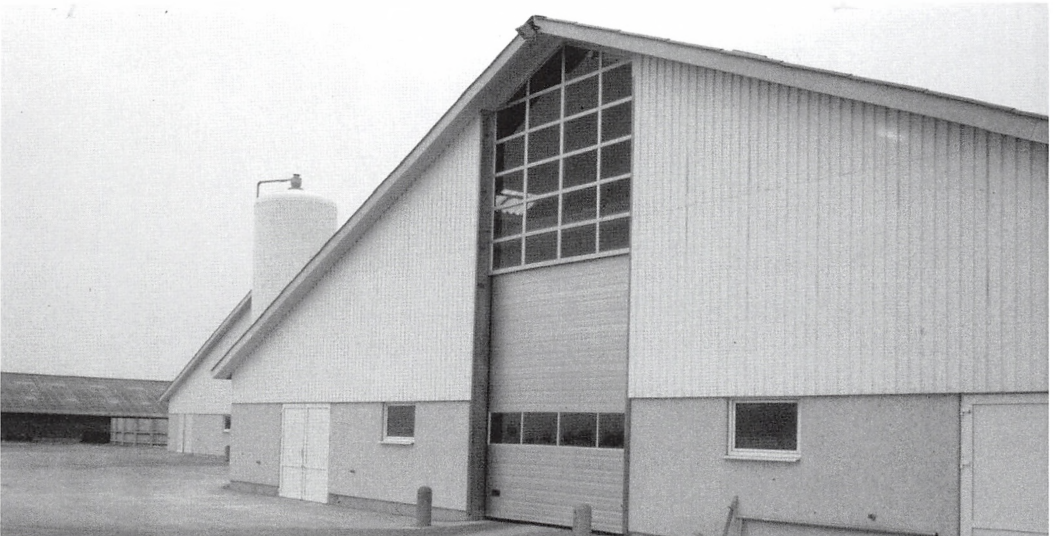
Landskabelig indpasning af nyt produktionsanlæg til svin. Foto: Landbrugets Rådgivningscenter.

Skrånende byggegrunde har følgende fordele:

- Ved at anbringe byggeriet ind i en skråning gøres virkningen af landskabet minimal og vil hjælpe det til at falde ind i dets omgivelser.
- En skråning, eller et hældende terræn, kan være med til at give gode læforhold.

- En skrånende byggegrund kan være mindre produktiv landbrugsjord.
- Det udgravede jord kan anvendes til at reducere den tilsyneladende højde på byggeriet gennem en udjævning af jorden.

Gravning og påfyldning er den bedste metode til at skabe en nivelleret byggegrund på en stejl



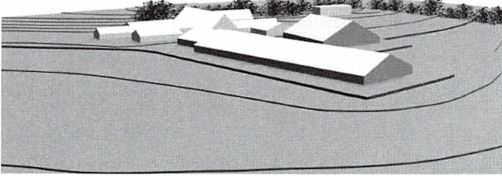
Stort kvægstaldsanlæg med lange bygninger i et fladt landskab. Foto: Landbrugets Rådgivningscenter.



Nyudviklede stalde af massive træelementer. Foto: Landbrugets Rådgivningscenter.



Nyudviklede stalde af massive træelementer. Foto: Landbrugets Rådgivningscenter.



Landskabsmodeller af nye og bestående gårdanlæg.
Foto: Landbrugets Rådgivningscenter.

skråning og placere en bygning ind i landskabet. Det krævende arbejde vil ikke i væsentlig grad forhøje den totale omkostning for projektet, da en vis jordflytning normalt vil være nødvendig under konstruktionen, og ekstra brug af maskineri, som allerede er på byggegrunden, vil ikke være særlig kostbar. Af hensyn til både økonomi og udseende er det imidlertid bedst at holde dybden af udgravning og påfyldning på et minimum. Det kan klares enten ved terrasserings og udførelse af byggeriet med trappegulve ned af skråningen eller ved at anbringe byggeriet langs konturerne (højdekurverne) af skråningen frem for på tværs af den. Terrænforskudte tage kan få byggeriet til at se mere interessant ud.

Det bør undgås, ud fra et arkitektonisk synspunkt, at anbringe en bygning på en stejl skråning uden at udgrave og påfylde og specielt at anbringe en lang bygning i rette vinkler mod konturerne af landskabet, så det ser ud som om bygningen springer frem af bakken og slutter på en høj støttemur. Ved alle byggegrunde bør der tænkes på adgang. Ud fra et praktisk og landskabeligt synspunkt bør adgangsveje løbe mere eller mindre langs højdekurverne frem for på tværs af dem. Og specielt ved store staldbygninger til for eksempel kvæg, svin eller fjerkræ er det utroligt vigtigt med

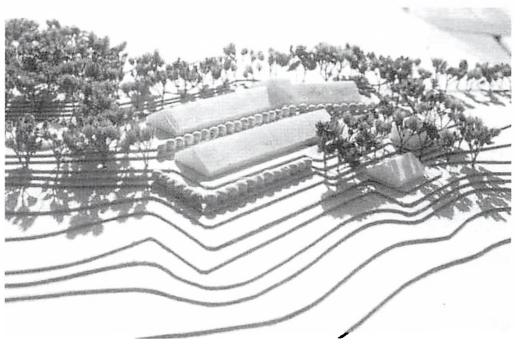
gode, stabile og veldrænedede transportveje til og fra staldanlægget.

Bygningernes form og farve

Anvendelsen af passende farver på en bygning kan, set på afstand, få en bygning til at passe ind i omgivelserne. Det kan reducere strukturens praktiske størrelse ved at formindske dens dominans i landskabet og sikre, at den ikke tiltrækker øjet unødvendigt. Overflader, der giver genskin, tiltrækker opmærksomheden og kan komme til at virke uheldigt ved en ikke helt præcis placering i landskabet. Generelt kan man sige, at for eksempel mørke tagflader kan være med til at holde store landbrugsbygninger visuelt nede på jorden.

Udenomsarealer

Ved fremtidens store produktionsgårde, specielt fokuseret på kvægbedriften, er udenomsarealer særdeles vigtige anlæg. Ikke kun for udseendets skyld, men også for den daglige drift. Der skal transporteres mange tons foder hver dag fra lagrene til staldene. Køerne skal ofte bevæge sig fra stald til marker og retur, hvilket også stiller store krav til drivvejene, som også helst skal planlægges, så de ikke krydser de befæstede veje for den rullende trafik. Vejanlæggene skal kunne klare mælkekøletankbilen og trafikken fra foderstoffabrikken.



Landskabsmodeller af nye og bestående gårdanlæg.
Foto: Landbrugets Rådgivningscenter.

I forhold til udseendet og klimaforholdene omkring gårdene er det vigtigt med beplantninger, der for eksempel danner rum for oplagring af de kolossale store mængder grovfoder. Selvfølgelig specielt på ejendomme uden silohuse, hvor blikket der møder een i dag, ofte er plastik og gamle bildæk i en uordentlig struktur.

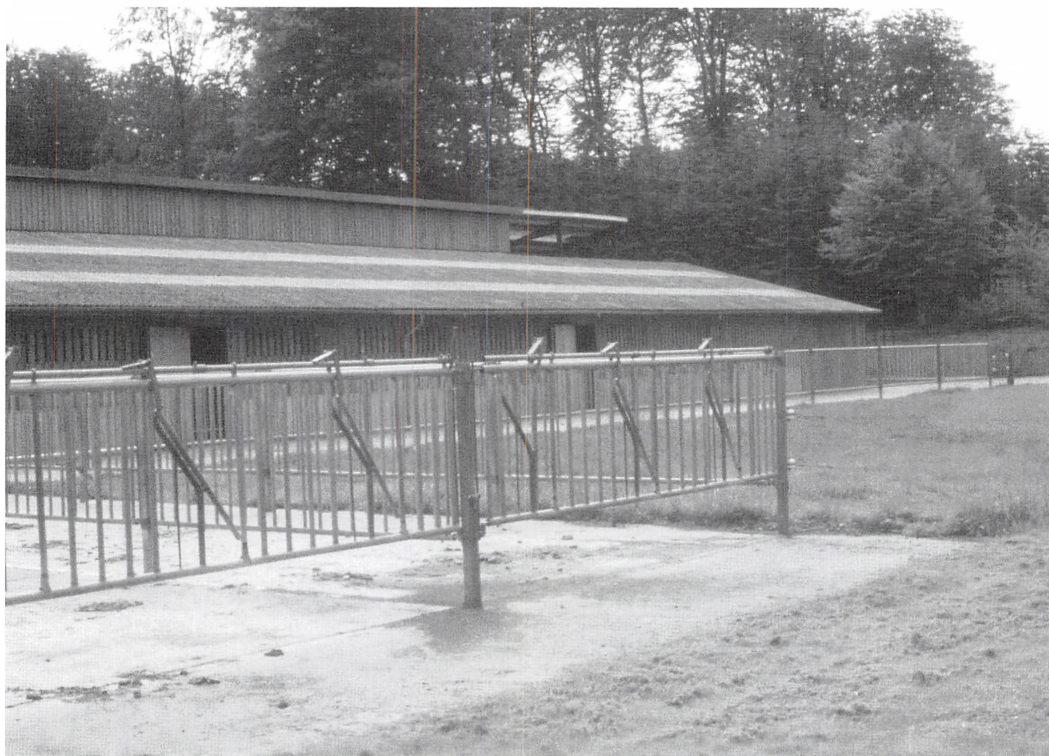
Med nogle grundlæggende rammebeplantninger kan man både opnå en orden i placeringerne af ensilagedyngerne og halmstakkene, så det er overskueligt for driftslederen og æstetisk nydelse for familien og naboen.

Beplantning

Træer udgør et betydningsfuldt element ved at relatere en bygning til landskabet og ved at binde den visuelt til jorden. Træernes vertikale linier kan også anvendes til at udligne det mar-

kante horisontale udseende af moderne landbrugsbygninger. Alle træer vil give et mål af læ, men maksimum effekten opnås ved et bælte af træer ca. 15 til 20 meter bredt med underbeplantning for at afholde vinden fra at blæse mellem træstammerne. Et sådant bælte vil give en læzone, der er 20 gange højden af træerne og 3 gange dens højde mod vindsiden.

Skønt træer kan skabe nyttig læ, bør de ikke plantes så tæt på en bygning, at de kan beskadige den, hvis de falder eller, hvor deres rødder kan påvirke bygningens stabilitet eller blokere dræn. Risikoen for ødelæggelse af fundamenter er begrænsede til lerjorde og træer så som popler og elme. Omvendt kan fundamenter beskadige træernes rødder og påvirke deres stabilitet og sundhed. En afstand på ca. 18 meter mellem træstammerne og et byggeri eller dets



Staldbygning placeret smukt op imod et skovbryn. Foto: Landbrugets Rådgivningscenter.

dræn skulle være tilstrækkeligt til at undgå problemer. Det er vigtigt at sikre, at en eventuelt fremtidig udvidelse af en bygning kan finde sted uden at påvirke de omgivende træer. Eksisterende træer bør beskyttes mod skader under byggeriet og når det kommer i brug. Jordkomprimering af maskiner bør undgås og, hvis det ikke er muligt, skal man huske efter byggeriets afslutning at få jordområderne løsnet igen.

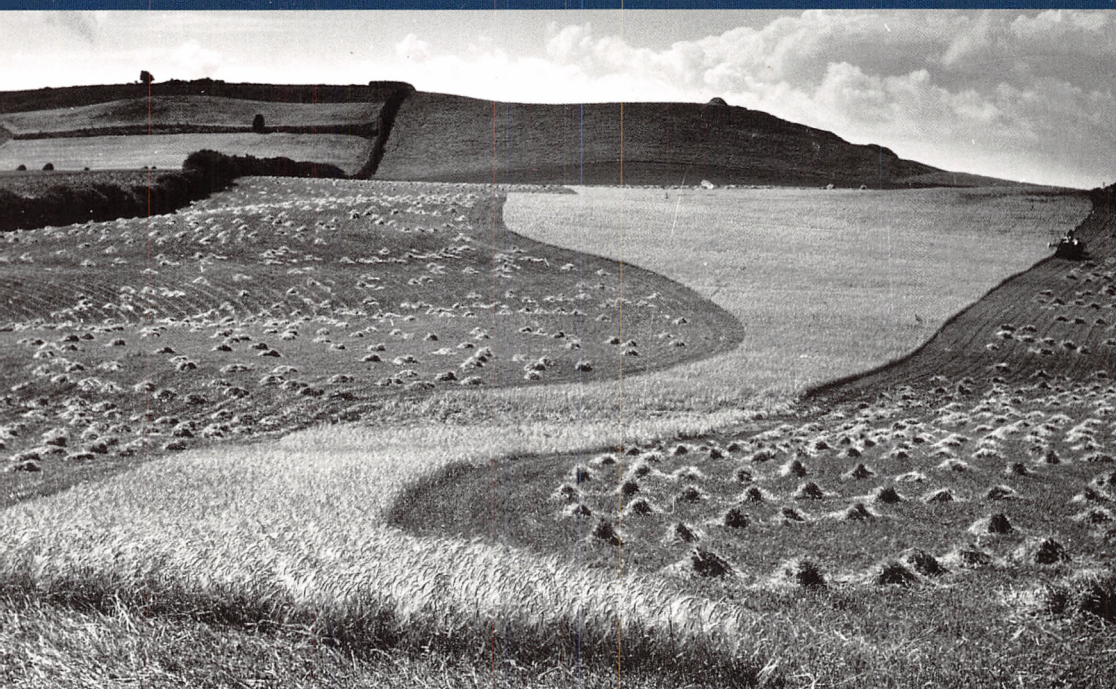
Skygge fra træerne vil være velkommen under varme somre, men om vinteren kan træer øst for en bygning betyde, at frost og is ligger længere på jorden. Et tyndt bælte af løvfældende træer med en smule underbeplantning vil lade noget lav vintersol trænge igennem.

Et bredt bælte af træer vil også yde et vist mål af støjreduktion fra for eksempel trafik tæt ved, samt gårdens interne støj i forhold til omgivelserne vil blive reduceret. Træer og buske behøver vedligeholdelse som for eksempel beskæring, hvilket bør huskes. Beplantning op til og omkring gårdanlægget er af stor betydning for helhedsbetragtningen i forhold til omgivelserne og landskabet. Det skal ikke forstås sådan, at anvendelsen af træer eliminerer behovet for god arkitektur, men snarere at beplantningen forbedrer det samlede udseende også af fremtidens landbrugsbyggeri.



Gl. Estrup

2001



Dansk Landbrugsmuseums Forlag

ISSN 0905-7013

ISBN 87-89429-16-8

